

NAAR EEN OLIJFBOOMCOALITIE IN VLAANDEREN ?

Vergelijking van partijsysteemverandering in Italië en Vlaanderen

Scriptie voorgedragen tot het
behalen van de graad van
licentiaat in de politieke wetenschappen

Ferdi De Ville
Academiejaar 2006-2007

Promotor: prof. dr. Carl Devos
Commissaris: lic. Wouter Blomme
Commissaris: dr. Tineke Boucké

Inhoudstafel

Dankwoord

Inleiding 1

Deel 1: Theoretisch kader

H1 Methodologie en structuur 6

Onderzoeksmethoden in de politieke wetenschappen 6

Definitie van de comparatieve methode en vergelijking met de experimentele en statistische methode 7

Twee comparatieve onderzoeksdesigns 8

De comparatieve methode in dit onderzoek 9

Structuur van deze scriptie 9

H2 Partijsystemen en partijsysteemverandering 12

Partijsystemen 12

Definitie 12

Ontstaan: Lipset & Rokkan 13

Classificaties: van Duverger over Blondel tot Sartori 14

Partijsysteemverandering 20

Detectie van partijsysteemverandering 20

De oorzaken van partijsysteemverandering 24

De relatie tussen electorale systemen en partijsystemen 26

Definitie 26

Indelingen 26

Determinanten van stabiliteit of transformatie van electorale systemen 28

Gevolgen van electorale systemen 30

De gevolgen van partijsysteemverandering 32

Verfijning van de onderzoeksvragen 33

Deel 2: Italiaanse versus Belgische en Vlaamse partijsysteemverandering

H3 De vergelijkbaarheid van Italië en België als politieke systemen

Italië en België als politieke systemen	37
Politieke systemen en democratische subtypes	37
Definitie	37
Indelingen van Lijphart	38
Centripetale, centrifugale en consociationele democratieën	38
Meerderheids- versus consensusdemocratieën	40
Particratieën in moeilijkheden	41
Kenmerken	42
Oorzaken	43
Gevolgen	44
België en Italië: particratieën bij uitstek?	44
Besluit	45

H4 Naar een olijfboomcoalitie in Italië

De eerste republiek	46
Italië na het fascisme: vorming van een nieuw partijsysteem	46
Het Italiaanse partijsysteem tot 1992	48
Gegevens	48
Classificatie	50
Interpretaties	51
Italië: een particratie	54
De tweede republiek	56
Transformatie van het partijsysteem	56
Aanzet voor 1992	56
Ontevredenheid over de Italiaanse democratie	57
De verkiezingen van 1992	58
Hervorming van het electorale systeem	58
De transitiefase	59
De verkiezingen van 1994 en de eerste regering van de tweede republiek	61
De oprichting van de Olijfboomcoalitie	62
De verkiezingen van 1996 en de eerste olijfboomregering	63
De verkiezingen van 2001 en de tweede regering-Berlusconi	66
De verkiezingen van 2006 en de tweede regering-Prodi	68
Classificatie	69
Interpretaties	73

H5 Partijsysteemverandering in België en Vlaanderen 79

Partijsysteemevolutie tot de jaren 1960	79
Gegevens	79
Classificatie	82
Interpretaties	84
Partijsysteemevolutie vanaf de jaren zestig tot 1991	85
Gegevens	85
Classificatie	87
Interpretatie	90
België: een partitocratie	90
Partijsysteemevolutie sinds 1991	93
Partijsysteemverandering na zwarte zondag 1991	93
Partijsysteemverandering na de verkiezingen van 1995	97
Partijsysteemverandering na de verkiezingen van 1999	98
De niet-oprichting van een Vlaamse olijfbomcoalitie	100
Partijsysteemverandering na de verkiezingen van 2003	101
Classificatie	102
Interpretatie	104

H6 Italiaanse en Belgische en Vlaamse partijsysteemverandering vergeleken 106

Transformatie in Italië, evolutie in België en Vlaanderen	106
Oorzaken van de verschillende ontwikkelingen	107
De cruciale rol van electorale hervormingen	108
De determinanten van electorale hervormingen	109
De rol van partijen en het partijsysteem	111
Sociaalstructurele factoren	113
Besluit	114
Gevolgen voor de democratie	115
Stabiliteit	116
Legitimiteit	117
Extremisme	119
Keuzeduidelijkheid	120
Besluit	122

Deel 3: Lessen voor België en Vlaanderen

H7 Naar een olijfboomcoalitie in Vlaanderen?	124
De waarschijnlijkheid van een olijfboomcoalitie in Vlaanderen	124
Zonder institutionele hervormingen	124
Institutionele hervormingen op federaal niveau	125
Een federaal meerderheidskiesstelsel	126
Een federaal gemengd kiesstelsel	126
Een nieuw federaal proportioneel kiesstelsel	127
Institutionele hervormingen op Vlaams niveau	128
Besluit	129
De wenselijkheid van een olijfboomcoalitie in Vlaanderen	129
De Italiaanse case als dubieus voorbeeld	130
Inopportuun volgens een deel van de literatuur	131
Noodzakelijk uit responsiviteitsoverwegingen	132
Besluit	133
Bibliografie	135
Bijlagen	146

Dankwoord

Ik kan deze scriptie op geen andere wijze eerbiedig beginnen dan door een aantal mensen te danken zonder wiens hulp, op verschillende wijzen, ik dit boek niet had kunnen schrijven.

Ik ben in de eerste plaats veel dank verschuldigd aan mijn ouders, mijn grootouders, mijn broer, mijn vriendin en overige familieleden en vrienden voor de solidaire omgeving die ze me in de periode waarin ik deze tekst schreef nog meer dan anders hebben geboden.

Daarnaast wens ik professor Carl Devos te danken, die me als promotor heeft bijgestaan bij de initiële conceptie van het onderzoeksonderwerp en in latere fasen een grote hulp was met raadgevingen over ruwe versies van deze tekst.

Ook de studiegenoten en vrienden ben ik erkenning verschuldigd: voor de vragen waarmee ik steeds bij hen terecht kon; voor het nalezen van delen van deze tekst; voor de waardevolle correcties en aanvullingen die ze hebben gesuggereerd; en voor de intellectuele prikkels waarvoor ze vaak onbewust hebben gezorgd.

Verder mag ik ook Stefaan Thijs niet vergeten te danken. Hij was zo vriendelijk me na afronding van dit onderzoek uit te nodigen voor een gesprek in Brussel. Zijn relaas heeft de reële politieke zijde van het herverkavelingverhaal belicht en dit was een waardevolle aanvulling op de eerder theoretische en institutionele kijk die ik in dit onderzoek heb aangehouden.

Tenslotte wil ik nog mijn erkentelijkheid betuigen aan een groep mensen die dagelijks klaarstonden om het benodigde materiaal voor dit onderzoek aan te reiken: de bibliothecarissen en bibliothecaressen van de Universiteit Gent.

Ferdi De Ville
17 mei 2007
Gent

Inleiding

“Want dat is de drijfveer van een filosoof: verbazing. Dit is het enige begin van de filosofie”
(Plato 2001:28).

In zijn Theaitetos laat Plato Socrates verklaren dat alle kennis begint bij verbazing. De wijze waarop deze scriptie is ontstaan bevestigt deze uitspraak. In een eerste fase was er verwondering over de regelmaat waarmee er in de Belgische politiek en in de berichtgeving daarover vergelijkingen met de Italiaanse politiek worden gemaakt. Vervolgens mijmering over de herkomst van de in 2001 gelanceerde oproep van twee jonge socialisten om tot progressieve frontvorming naar Italiaans model over te gaan. En tenslotte contemplatie over de redenen waarom radicale partijstelselhervorming in Italië wel is geslaagd en in Vlaanderen, ondanks gelijkaardige pogingen daartoe, niet en wat de gevolgen van deze onderscheiden evoluties zijn. In deze inleiding wordt klaarheid geschept over de samenhang tussen deze bespiegelingen.

In Italië werd te Rome in juli 1995 ‘l’ Ulivo’ (de Olijfboomcoalitie) op een conferentie boven de doopvont gehouden (Gilbert 1996:107). Het was een koepelalliantie gevormd door centrumlinkse partijen, waarvan de meeste zelf nog maar pas het daglicht hadden gezien. Deze progressieve frontvorming was het gevolg van de implosie van het Italiaanse partijlandschap enkele jaren voordien, aan het begin van de jaren negentig. Sindsdien verenigen bij parlementsverkiezing partijen er zich in twee coalities in hun strijd om via een parlementaire meerderheid de regering te kunnen vormen.

In de Belgische context dook het begrip olijfboomcoalitie voor het eerst op in 1998.¹ De leider van de Waalse christelijke arbeidersbeweging MOC maande in januari van dat jaar tot een Waalse olijfboomformule aan (Decoo 1998).

In Vlaanderen waren het de socialisten Kathleen Van Brempt en Stefaan Thijs die in februari 2001 expliciet opriepen tot het vormen van een olijfboomcoalitie met het oog op de volgende parlementsverkiezingen, in 2003 (Goossens, Pauli 2001). Het voorstel kreeg heel wat media-aandacht maar verdween ook weer snel naar de politieke achtergrond.

Zowel in Wallonië als in Vlaanderen werd dus opgeroepen om over te gaan tot de vorming van een olijfboomcoalitie. Door de splitsing van de voordien nog nationale partijen in de jaren zestig en zeventig van vorige eeuw kunnen we nu niet meer spreken van één Belgisch partijstelsel. Niet alleen om die reden beperken we ons in dit onderzoek hoofdzakelijk tot

¹ Zo leert ons een zoektocht naar het gebruik van de term ‘olijfboomcoalitie’ in Belgische kranten via de elektronische databank Mediargus. Uiteraard werd er reeds vanaf 1995 gesproken over de Olijfboomcoalitie in Italiaans verband.

Vlaanderen. Het is ook het landsgedeelte waar de roep om partijsysteemtransformatie het meest geprononceerd was. Doch, zoals we verder zullen zien, kan het Vlaamse partijsysteem onmogelijk los worden gezien van het Belgische. We wisselen in deze tekst noodzakelijk België en Vlaanderen af als territoriaal kader.

Het partijlandschap in Vlaanderen is sinds deze oproep tot progressieve koepelvorming grondig van uitzicht veranderd. Sindsdien hebben een groot deel van de Vlaamse partijen zich vernieuwd, met een naamsverandering als meest zichtbare component, en werd de kartelformule ontdekt en door de meeste partijen ook toegepast. Daarnaast waren er ook talloze overlopers die hun politieke toekomst in een andere partij gingen zoeken.

Heel wat beweging dus, maar toch veel minder ingrijpend dan wat er in Italië is gebeurd. Alle denkoefeningen in Vlaanderen van enkele hardnekkige voorstanders van progressieve frontvorming ten spijt. Een van de vragen die de verbazing over de in voorgaande paragrafen opgesomde gebeurtenissen oproept, is dan ook: “waarom is het in Vlaanderen ondanks verschillende pogingen in de recente politieke geschiedenis nog niet tot de vorming van een olijfboomcoalitie gekomen?”.

Het kan vreemd lijken een onderzoek op te zetten dat een antwoord wil bieden op de vraag waarom iets nog niet is gebeurd. Men kan redeneren dat het op die manier mogelijk is om een oneindig aantal onderzoeken op te zetten naar allerlei verschijnselen die niet hebben plaatsgevonden en zich vervolgens de vraag stellen wat de relevantie van dergelijke ondernemingen is. Om welke redenen zou men willen nagaan waarom een evolutie die in Italië heeft plaatsgegrepen zich niet ook in Vlaanderen heeft gemanifesteerd?

Zoals reeds gesteld kan men de laatste decennia in het publieke debat en de berichtgeving over de Belgische politiek vaak horen spreken over Italiaanse toestanden en om de haverklap is er wel een journalist die beweert dat ons land afstevent op een Italiaans scenario.² Ook in de wetenschappelijke literatuur die politieke systemen vergelijkt, de comparatieve politicologie, werd en wordt vaak gewezen op de vele gelijkenissen tussen de politieke systemen van België en Italië tot begin de jaren negentig. Daarenboven werden beide landen vaak in dezelfde zeer specifieke systeemcategorieën geplaatst, zoals we verder zullen zien.

Deze politieke gelijkenissen tussen beide landen worden pas echt frappant en voor dit onderzoek zeer relevant als we de gebeurtenissen die zich aan het begin van de jaren negentig van vorige eeuw in beide landen afspeelden, naast elkaar leggen. In zowel Italië als België leed het politieke systeem in zijn geheel en de politieke instellingen, elites en partijen in het bijzonder aan een immense legitimiteitscrisis. Dit alles was het gevolg van de (perceptie van) inefficiëntie van de overheid, de instabiliteit van regeringscoalities, het aan het licht komen

² Een interview met professor De Winter over de gelijkenissen tussen de Belgische en de Italiaanse politiek werd ingeleid op een wijze die de tijdsgeest in het midden van de jaren negentig treffend omschrijft: “*het is een wijsheid die uit de volksmond komt. Je kunt ze horen zowel in de salons als aan de toog, als daar de analyse wordt gemaakt van alles wat er mis gaat in dit land. Zal ik je eens wat zeggen? Dat zijn hier Italiaanse toestanden*” (Albers, Durnez 1996).

van schandalen waarbij toppolitici betrokken waren, het ontdekken van corruptie op grote schaal en een uit de pan swingende overheidsschuld en kwam tot uiting in het succes van extreem rechtse-, protest- en anti-systeempartijen.

Vanaf het begin van de jaren negentig vloeiden de beddingen van de Italiaanse en de Belgische en Vlaamse politieke geschiedenis dan uiteen. Er werd in beide landen op een geheel verschillende manier gereageerd op de crisis die het politieke systeem in diezelfde periode doormaakte. In Italië heeft die crisis en de reactie erop geleid tot een ware transformatie van het partijsysteem, in België en Vlaanderen bleef dit beperkt tot een lichte evolutie. In Italië werden de linkse krachten gebundeld binnen een olijfbroomcoalitie, in België en Vlaanderen werd er over progressieve frontvorming veel gepraat maar weinig gerealiseerd.

Deze loop der geschiedenis biedt de politicoloog de mogelijkheid om via een comparatief onderzoek de kennis over partijsysteemverandering te vergroten. Wat we in deze scriptie willen doen is een vergelijking maken tussen partijsysteemverandering, als reactie op een legitimiteitscrisis van partijen en het ruimere politieke systeem, in Italië en in België en Vlaanderen.

De initiële en overkoepelende vraagstelling in deze scriptie die we gedetailleerd willen beantwoorden luidt aldus: “op welke verschillende wijzen zijn de partijsystemen in Italië enerzijds en België en Vlaanderen anderzijds geëvolueerd ten gevolge van een crisis van de representatieve democratie?”

Deze vraagstelling valt uiteen in drie onderzoeksvragen. Ten eerste: “wat zijn de oorzaken voor het verschil in partijsysteemverandering tussen Italië en België?”. Ten tweede: “wat zijn de gevolgen van het verschil in partijsysteemverandering tussen Italië en België?”. Door deze oefening zullen we structurele oorzaken ontdekken voor het ontstaan van een olijfbroomcoalitie in Italië en niet in Vlaanderen. Oorzaken die dieperliggend en misschien meer cruciaal zijn dan het vaak genoemde en nogal simplistische antwoord van een gebrek aan belangstelling vanwege de partijelites die het voorstel van Van Brempt en Thijs hebben afgewezen.³ Tenslotte zullen we dan een profetisch antwoord trachten te bieden op de derde onderzoeksvraag en tevens de titel van deze scriptie: of we evolueren “naar een olijfbroomcoalitie in Vlaanderen?”.

Doorheen deze scriptie komen vele facetten van het Italiaanse en het Belgische en Vlaamse politieke en partijsysteem aan bod. De exploratie van de Italiaanse politieke en partijsysteemgeschiedenis zal ongetwijfeld een aantal vragen oproepen met betrekking tot het Belgische politieke en partijsysteem. Om de nieuwsgierigheid van de lezer te prikkelen, geven we hier een niet-exhaustief overzicht van aandachtspunten die verder in deze tekst aan bod

³ Deze interpretatie is te lezen in verscheidene artikels die over het voorstel tot de vorming van een olijfbroomcoalitie handelen, bijvoorbeeld in: *Olijfbroomcoalitie* (Desmet 2001); ‘*Te vroeg voor koepelpartij*’ (Goris 2001); en *Geef Jos Geysels nog wat Viagra* (Pauli 2001).

komen. Wat kunnen de gevolgen zijn van een halve eeuw ononderbroken regeringsdeelname van eenzelfde centrumpartij? Welk gevaar houdt de permanente uitsluiting van een partij die op de steun van een groot deel van het electoraat kan rekenen in? Wat is de invloed van het aantal partijen in het parlement op de effectiviteit en efficiëntie van het beleid en op de legitimiteit van het politieke systeem?

In het volgende hoofdstuk geven we beknopt uitleg over het hanteren van de comparatieve methode in de politieke wetenschappen. We maken van de filosofie van deze methode gebruik om de oorzaken te ontdekken voor de verschillende evolutie van de partijsystemen in Italië en in België en Vlaanderen. Verder presenteren we in dit hoofdstuk aan de hand van de onderzoeksvragen uitgebreid de structuur van deze scriptie. Omdat u na het lezen van deze inleiding reeds zou weten wat u nog mag verwachten, vatten we de verdere opbouw van deze scriptie hier reeds in enkele lijnen samen.

In het eerste, theoretische deel van deze scriptie leggen we verder de basis voor dit onderzoek door een relevant overzicht te bieden van de politiekwetenschappelijke stand van zaken in het onderzoeksgebied over partijsystemen en partijsysteemverandering.

In het tweede deel bespreken en vergelijken we partijsysteemverandering in Italië en in België en Vlaanderen om in het laatste hoofdstuk van dat deel onze conclusies met betrekking tot de eerste twee onderzoeksvragen te presenteren.

In het afsluitende deel, tenslotte, gebruiken we onze bevindingen om te trachten een prognose te maken over toekomstige partijsysteemverandering in Vlaanderen.

DEEL 1: THEORETISCH KADER

H1 Methodologie en structuur

In dit methodologische hoofdstuk behandelen we summier de werkwijze waartoe het systematisch vergelijken van landen en dus ons onderzoek wordt gerekend: de comparatieve methode. Op het einde van dit chapter geven we wat meer uitleg bij de onderzoeksvragen en de structuur van deze scriptie.

We beginnen met de comparatieve methode te situeren binnen de onderzoeksmethoden die in de politieke wetenschappen worden gehanteerd.

Onderzoeksmethoden in de politieke wetenschappen

Dit onderzoek probeert op een wetenschappelijke manier het plaatsgrijpen van een fenomeen in het ene maar niet in het andere land te verklaren en op die wijze een originele bijdrage te leveren tot het geheel van de politiekwetenschappelijke kennis. Over wat die politieke wetenschap is, wat het bestudeert en of het überhaupt wel bestaat, heerst echter heel wat controverse. Men kan zeggen dat de politieke wetenschap een discipline is die politiek bestudeert, wat dan weer de vraag oproept wat politiek is. En daarenboven is de politicologie niet de enige wetenschap die dit maatschappelijke domein bestudeert. Een politicoloog is wel een wetenschapper die inzichten uit andere sociale disciplines integreert en toepast op de politiek (Devos 2006b:1). Met de vraag of politieke wetenschap wel bestaat, bedoelen sceptici dan weer of deze discipline wel een echte wetenschap kan worden genoemd. Impliciet verenigen zij wetenschap dan tot de exacte wetenschappen.

Het onderscheidende criterium van wetenschappelijkheid is in deze denkwijze voorspelbaarheid. In de exacte wetenschappen is het inderdaad vaak mogelijk om juiste voorspellingen te maken die de vorm aannemen “als a dan b” (Calvert 2002: 7-8). Sociale wetenschappers zijn niet in staat om met zekerheid zo een causaliteiten te poneren en moeten het stellen met theorieën die waarschijnlijkheden aanvoeren. Dat roept twijfels op bij andere wetenschappers, het publiek en niet in het minst ook bij henzelf.

Toch zijn in de politieke wetenschappen verschillende onderzoekswijzen ontwikkeld om via het formuleren en testen van hypothesen te komen tot valabele theorieën. We kunnen nu spreken van een heuse methodologie van de politieke wetenschappen. Deze werkwijzen werden ontwikkeld met het laboratoriumexperiment uit de exacte wetenschappen als ideaalbeeld. De meest gehanteerde onderzoeksmethoden zijn: onderzoek aan de hand van enquêtes bij een steekproef uit de populatie (surveys), het louter descriptieve onderzoek, onderzoek op basis van archiefmateriaal, theorievorming op basis van de kennis verkregen door elite-interviews, participatieve observatie en de comparatieve methode (Burnham,

Gilland, Grant, Layton-Henry 2004). Vooral surveys zijn erg populair, omdat de daaruit resulterende kwantitatieve data sterk doen denken aan de exacte wetenschappen die ook vaak met numerieke gegevens werken. Alle andere methoden maken meestal gebruik van kwalitatieve en nominale data die zelden kwantitatief kunnen worden uitgedrukt.

Definitie van de comparatieve methode en vergelijking met de experimentele en statistische methode

Wat is nu die comparatieve methode waarvan dit onderzoek gebruik maakt (Burnham, Gilland, Grant, Layton-Henry 2004: 59-62)⁴? In zekere zin is elk politiekwetenschappelijk onderzoek comparatief. Impliciet worden politieke gebeurtenissen die een wetenschapper bestudeert steeds vergeleken met normatieve standaarden, met bestaande modellen en theorieën over politieke feiten en met de kennis over het verloop van dezelfde fenomenen op andere plaatsen. Dit impliciete gebruik wordt hier en elders niet bedoeld met de comparatieve methode.

Wanneer onderzoek niet louter wil beschrijven maar ook verklaren, zijn er drie mogelijkheden (Lijphart 1971:683-685). Men kan op zoek gaan naar een verband door middel van de experimentele, de statistische en de comparatieve methode. Deze drie methoden doen hetzelfde op een andere wijze: ze gaan algemene empirische relaties na tussen twee of meer variabelen terwijl alle andere variabelen worden gecontroleerd, dat wil zeggen constant gehouden.

Bij een laboratoriumexperiment is de sociale wetenschapper het best in staat om aan deze voorwaarden te voldoen. De onderzoeker selecteert twee gelijkaardige groepen, waarbij de experimentele groep wordt blootgesteld aan een stimulus en de controlegroep in exact dezelfde omstandigheden niet. Politieke fenomenen kunnen echter zelden worden gegenereerd of nagebootst in een laboratorium. Aldus is het voor politicologen onmogelijk om de onderzoeksomgeving zo te manipuleren⁵ dat het effect van de onafhankelijke op de afhankelijke variabele perfect wordt afgezonderd. Bij een politiekwetenschappelijk onderzoek is het nooit uitgesloten dat het geobserveerde effect op de afhankelijke variabele niet het gevolg is van de onafhankelijke maar van andere variabelen. Zelfs van variabelen die bij de voorbereiding van het onderzoek niet in rekening werden genomen en dus extern aan het onderzoek zijn. Met andere woorden is het voor een onderzoeker van politieke fenomenen onmogelijk om met absolute zekerheid causale relaties te poneren.

Wanneer aldus de experimentele methode voor de politicoloog meestal niet mogelijk is, maakt hij vaak gebruik van de statistische methode. Hierbij worden empirisch geobserveerde

⁴ Indien in deze scriptie een referentie aan het begin van een onderdeel wordt geplaatst, geldt deze verwijzing ook voor de daaropvolgende geparafraseerde tekst in dat onderdeel en zal ze slechts worden herhaald bij het weergeven van een citaat of wanneer de duidelijkheid dit vereist.

⁵ Hiermee wordt bedoeld: de achtergrondvariabelen constant te houden.

data mathematisch gemanipuleerd om op die manier causale relaties te ontdekken. Er bestaan technieken om te beoordelen hoe betrouwbaar een vastgesteld verband is.

Soms is door de aard van de onderzoeksvraag ook de statistische methode niet aangewezen om een verklaring te vinden voor het politieke fenomeen in kwestie. Gelukkig kunnen politieke wetenschappers dan terugvallen op de comparatieve methode. Hierbij observeert en vergelijkt men zorgvuldig geselecteerde cases op basis van het aan- of afwezig zijn van bepaalde stimuli. Dit is nogal abstract geformuleerd maar het wordt hierna verduidelijkt. De comparatieve methode lijkt sterk op de statistische methode en het belangrijkste verschilpunt is het aantal cases. Wanneer dit aantal te klein is om systematische controle door statistische technieken toe te laten moet men zich tot de comparatieve methode wenden. Nog minder dan bij statistisch onderzoek kan men bij comparatief onderzoek de politieke omgeving controleren. Men doet uitspraken over empirisch geobserveerde verbanden zonder streng te kunnen controleren voor andere variabelen. Het is zaak rigoureus die cases te kiezen die het mogelijk maken tot betrouwbare conclusies te komen. Dit betekent cases selecteren die een of enkele factoren isoleren die relevant lijken voor het tot stand komen van het politieke fenomeen dat ons interesseert.

Aldus is de comparatieve methode van de drie methodes de minst betrouwbare. Wel zijn er onderzoeksvragen waarvoor deze methode als enige geschikt is. Dat is bijvoorbeeld het geval bij crossnationale studies waarbij het testen van macrohypotheses aangaande interrelaties van structurele elementen van totale systemen centraal staat (Lijphart 1971:685). Dit onderzoek, dat de cruciale oorzaken van partijsysteemverandering zoekt, valt onder deze beschrijving.

Twee comparatieve onderzoeksdesigns

Er zijn twee mogelijkheden voor de onderzoeker die door gebruik van de comparatieve methode een verklaring wil vinden voor een politiek fenomeen (Burnham, Gilland, Grant, Layton-Henry 2004:62-67).

In het 'most similar research design' gaat men op zoek naar cases die zo verschillend mogelijk zijn wat betreft de als onafhankelijk geachte variabele(n) en zo gelijkaardig als mogelijk aangaande de achtergrondvariabelen. Als deze achtergrondvariabelen dan al een effect hebben op de afhankelijke variabele, is dit op dezelfde manier het geval voor alle cases en moet een eventueel verschil in de afhankelijke variabele dus wel het gevolg zijn van het verschil in de onafhankelijke variabele(n).

Het 'most different research design' gaat uit van de omgekeerde logica. Hierbij selecteert men cases die heel goed overeenstemmen op de veronderstelde onafhankelijke variabele(n) maar zeer sterk verschillen qua achtergrondvariabelen. Als de gelijkende onafhankelijke variabelen een zelfde effect hebben op de afhankelijke variabele, ondanks dat de cases zo sterk verschillen op alle andere variabelen, dan moet dit effect dus het gevolg zijn van de onafhankelijke variabele.

De comparatieve methode in dit onderzoek

In dit onderzoek, dat in eerste instantie een antwoord zoekt op de vraag waarom er in Italië een omwenteling in het partijstelsel heeft plaatsgevonden en een olijfbomencoalitie tot stand is gekomen en in Vlaanderen (nog) niet, maken we gebruik van een ‘most similar research design’. Partijstelselverandering is in de eerste onderzoeksvraag onze afhankelijke variabele. Zoals we in de inleiding stelden en verder nog zullen aantonen, zijn Italië en België twee cases die op het vlak van hun politieke en partijstelsels heel wat kenmerken gemeen hadden. Ze zijn dus gelijkaardig wat betreft een groot deel van de achtergrondvariabelen. Onze betrachting is die onafhankelijke variabelen op te sporen die hebben geleid tot de verschillende ontwikkelingen van de partijstelsels in beide landen. In het volgende hoofdstuk zullen we nagaan welke variabelen in de literatuur worden genoemd als oorzaken van partijstelselverandering.

De manier waarop we in dit onderzoek de comparatieve methode hanteren, lijkt op wat John Stuart Mill de ‘method of difference’ noemt (Lijphart 1971:687-688). Hiermee wordt bedoeld het vergelijken van cases waarin een fenomeen plaatsvond met in vele opzichten gelijkaardige cases waarin dat fenomeen niet plaatsgreep. In comparatief onderzoek worden variabelen vaak kwantitatief geoperationaliseerd en vergeleken. In ons onderzoek doen we dit niet maar dat maakt het niet minder comparatief. De comparatieve vlag dekt namelijk een ruime en diverse lading zoals ook Lijphart het heeft over “*very many ways in which an imaginative investigator can devise fruitful applications of the comparative method*” (Lijphart 1971:691).

Structuur van deze scriptie

In het volgende en laatste hoofdstuk van dit theoretische deel geven we een overzicht van de theoretische stand van zaken in verband met partijstelsels en partijstelselverandering. Op het einde van dat hoofdstuk zullen we dan, nadat we de wetenschappelijke literatuur over de oorzaken en gevolgen van partijstelselverandering hebben uitgepluisd, onze onderzoeksvragen verfijnen.

Vervolgens gaan we in het tweede deel van deze scriptie op zoek naar de antwoorden op de eerste twee onderzoeksvragen zoals we ze in de inleiding hebben geformuleerd. De eerste betreft de zoektocht naar die oorzaken die, ondanks de analogieën tussen de partijstelsels tot het begin van de jaren negentig en de overeenkomsten tussen vele andere politieke systeemkenmerken van Italië en België, hebben geleid tot een radicaal verschil in partijstelsel-evolutie in beide West-Europese staten. De tweede onderzoeksvraag gaat in op de gevolgen van de verschillende partijstelsel-evolutie in Italië en België. De wijzigingen die

in beide landen werden doorgevoerd en een effect hadden op de configuratie van het partijsysteem, hadden tot doel een einde te maken aan de defecten van de democratie, waarvan we er reeds enkele opsomden in de inleiding. We zullen nagaan of de ingrepen in het partijsysteem tot de gewenste gevolgen hebben geleid.

Om deze onderzoeksvragen te beantwoorden, splitsen we het tweede deel van dit boek uit in vier hoofdstukken.

In het eerste hoofdstuk van dat deel leggen we eerst uit waarom een comparatief onderzoek tussen deze staten logisch is. We verantwoorden ons comparatief onderzoek door de analogieën tussen de achtergrondvariabelen van beide cases, de kenmerken van de Italiaanse en Belgische politieke systemen, weer te geven.

In het volgende hoofdstuk bespreken we partijsysteemverandering in Italië. De naoorlogse politieke geschiedenis van Italië zal worden besproken, met uiteraard vooral aandacht voor de laatste twee decennia. Het Italiaanse politieke systeem zal worden geanalyseerd, de wijzigingen die het heeft ondergaan zullen aan bod komen, met uiteraard vooral focus op de veranderingen die dit politieke en partijsysteem hebben doorgemaakt aan het begin van de jaren negentig. Het is immers uit het stof van die omwenteling dat de Olijfboomcoalitie is gerezen. De nadruk ligt uiteraard op het identificeren van die karakteristieken uit de recente Italiaanse politieke ontwikkeling die als oorzaken voor de partijsysteemtransformatie en de totstandkoming van de Olijfboomalliantie hebben gefungeerd. In dat hoofdstuk zullen we ook reeds kijken naar de gevolgen van de partijsysteemtransformatie.

In het vijfde hoofdstuk van deze scriptie analyseren we de partijsysteemevolutie in België en Vlaanderen, analoog aan onze bestudering van het Italiaanse partijsysteem in hoofdstuk vier. Opnieuw ligt de focus op de antecedenten van de partijsysteemevolutie in de jaren negentig van vorige eeuw en de eerste jaren van het derde millennium en de gevolgen van die ingrepen aan het partijlandschap.

In het laatste hoofdstuk van het tweede deel van deze scriptie zullen we dan de aldus bekomen röntgenfoto's van partijsysteemevolutie in Italië en België over mekaar leggen. Zo kunnen we in antwoord op de eerste onderzoeksvraag de cruciale oorzaken voor het verschil in partijsysteemevolutie onderkennen. Door het oplossen van de tweede onderzoeksvraag, naar de gevolgen van deze evoluties, zullen we dan kunnen besluiten welke van de twee wegen, de radicale revolutie in Italië of de incrementele evolutie in België en Vlaanderen, het meest in concordantie met de vooropgestelde doelstellingen is geweest.

Naast het a posteriori beantwoorden van onderzoeksvragen biedt de comparatieve methode ook nog een andere mogelijkheid die we in dit onderzoek willen benutten: het maken van voorspellingen. Als een verandering in een onafhankelijke variabele de oorzaak is van een wijziging in een afhankelijke variabele in een bepaalde case, dan bestaat de kans dat dit ook het geval zal zijn in een gelijkaardige andere case (Burnham, Gilland, Grant, Layton-Henry 2004:70). Zo kunnen we, eens we weten welke evolutie in Italië de oorzaak is geweest van het tot stand komen van een olijfboomcoalitie, voorspellen dat eenzelfde wijziging in België

eveneens tot progressieve frontvorming zal leiden. Meteen hebben we dan een antwoord op onze derde onderzoeksvraag. Wanneer een politiek onderzoeker gaat voorspellen, begeeft hij zich op glad ijs. Toch willen we in het afsluitende deel van deze scriptie nagaan of een olijfboomcoalitie in Vlaanderen in het verschiet ligt, een verre toekomstdroom dan wel een gemiste boot is.

Met het beantwoorden van de eerste twee onderzoeksvragen door de vergelijking van de Italiaanse en Belgische cases en daaruit voortvloeiend het antwoord op de derde vraag die betrekking heeft op de kleine geografische entiteit Vlaanderen, hopen we uiteindelijk bij te dragen tot de algemene politicologische kennis over het interessante en reeds ruime deelveld van de politieke wetenschappen dat handelt over partijsystemen en partijsysteemverandering. De huidige kennis binnen dit onderzoeksdomein van de politieke wetenschappen is het onderwerp van het volgende en tevens laatste hoofdstuk van dit eerste, theoretische deel.

H2 Partijsystemen en partijsysteemverandering

In dit hoofdstuk leggen we de theoretische basis voor ons eigen onderzoek. De wetenschappelijke literatuur over partijsystemen en partijsysteemverandering wordt in de komende bladzijden verkend. Partijsystemen en hun evolutie behoren tot de meest bestudeerde fenomenen binnen de politieke wetenschappen. Daarom hebben we niet de mogelijkheid noch de pretentie volledig te zijn in dit overzicht. En toch koesteren we de hoop om met het eigen empirische onderzoek de kennis over dit ruime wetenschapsveld verder uit te breiden en te verdiepen.

We beginnen met een uitwijding over de theorie over partijsystemen waarna we dieper zullen ingaan op partijsysteemverandering en hoe deze te meten en te interpreteren. Hierbij komen de belangrijkste denkers als Lipset en Rokkan, Duverger, Sartori en Mair aan bod. Belangrijk voor ons onderzoek is te kijken welke factoren in de literatuur genoemd worden als oorzaken voor partijsysteemverandering. Vervolgens gaan we na welke implicaties partijsystemen hebben voor de werking van het politieke systeem en wat dus de gevolgen zijn van een overgang van een type partijsysteem naar een ander. Tenslotte zullen we op het einde van het hoofdstuk aan de hand van de besproken literatuur onze onderzoeksvragen verfijnen.

Partijsystemen

Definitie

Over de definitie van partijsystemen zijn de meeste auteurs het eens. Al gebruiken zij andere bewoordingen, de essentie is dezelfde. In de inleiding van hun boek *Comparing party system change* definiëren Pennings en Lane een partijsysteem als “*structures of party competition and cooperation*” (1998:5). In deze korte en duidelijke definitie slaat partijcompetitie op de stemmenstrijd bij verkiezingen en coöperatie op de samenwerking tussen partijen bij de regeringsvorming. De standaarddefinitie van een partijsysteem vinden we bij Sartori. Volgens deze eminente politicoloog is een partijsysteem “*the system of interactions resulting from inter-party competition*” (2005:39). Het partijsysteem steunt op de verhoudingen van partijen tot elkaar, op hoe elke partij een functie is van de andere en reageert, competitief of op een andere wijze, op de andere partijen. Dat systeem is dan ook meer dan de som van de delen, de partijen.

Ontstaan: Lipset & Rokkan

Over het ontstaan van partijsystemen biedt het pionierswerk van Lipset en Rokkan een van de belangrijkste verklaringen (1967:1-56). Volgens deze auteurs zijn partijen en partijsystemen tot stand gekomen als politieke vertalingen van bepaalde breuklijnen binnen samenlevingen. Zich baserend op een originele interpretatie van Talcott Parsons' AGIL-paradigma komen zij tot 4 breuklijnen die zijn gegroeid parallel met de ontwikkeling van de natiestaat. Het gaat om de tegenstellingen tussen arbeid en kapitaal, tussen landbouw en industrie, tussen kerk en staat en tussen het centrum en de periferie. De eerste twee breuklijnen ontstonden onder invloed van de industriële revolutie, de twee laatste van de nationale revoluties. Ondanks het gegeven dat deze conflicten in de meeste westerse staten opdoken, hebben ze toch geleid tot zeer verschillende partijsystemen. Hiervoor is de geschiedenis van het particuliere land verantwoordelijk, meer bepaald de manier waarop men voor het ontstaan van politieke partijen aan conflictbeslechting deed en hoe deze breuklijnen dan verder zijn gegroeid binnen de samenleving. Deze kenmerken hadden een invloed op de mogelijkheden tot partijvorming nadien.

Lipset en Rokkan onderscheiden vervolgens vier 'drempels' voor het ontstaan van nieuwe partijen in de prille westerse democratieën: de drempel voor legitimatie, incorporatie, representatie en meerderheidsmacht. Legitimatie gaat over het recht tot protest, incorporatie over politieke rechten en meer specifiek het stemrecht, representatie over de gevolgen van het electorale systeem voor de toegang tot het parlement en meerderheidsmacht over de mogelijkheid tot het uitoefenen van de macht van de numerieke meerderheid. De hoogte van deze drempels bepaalden het uitzicht van de initiële partijsystemen. Vervolgens leidden wijzigingen in deze drempels⁶ tot aanpassingen aan het partijsysteem. Zo komen de auteurs voor de westerse wereld tot een model voor de totstandkoming van uiteindelijk stabiele partijsystemen in drie stappen. Na reducties van de incorporatiedrempel⁷, maar nog voor de eerste verlaging van de representatiedrempel⁸, kwamen op grond van de vier breuklijnen reeds nieuwe politieke bewegingen en partijen tot stand die gericht waren tegen het establishment van de gevestigde burgerlijke politieke elites. Vervolgens konden door de hoge drempels slechts die nieuwe politieke organisaties overleven die zich diep in de sociale structuren van de samenleving hadden gevestigd. Tenslotte werd de representatiedrempel verlaagd. Dit was veelal een defensieve reactie van de toenmalige politieke elite die nodig was om hun afzonderlijke voortbestaan te verzekeren wegens hun onwil om zich te verenigen tegen de nieuwe politieke bewegingen.

Alhoewel we in de vorige alinea's reeds over partijsysteemverandering schreven, hoort dat deel toch eerder hier thuis dan in het stuk dat expliciet over dat fenomeen handelt. Het

⁶ Dit waren meestal verlagingen door het democratiseringsproces.

⁷ Hiermee wordt verwezen naar de uitbreidingen van het kiesrecht.

⁸ Hiermee worden wijzigingen aan het kiessysteem in proportionele zin bedoeld.

wijzigen van de westerse partijssystemen die we hierboven naar Lipset en Rokkan beschreven, hield volgens deze auteurs namelijk op een bepaald moment op. Ze stellen dat “*the party systems of the 1960’s reflect, with few but significant exceptions, the cleavage structures of the 1920’s*” (1967:50). Deze stelling staat in de politiekwetenschappelijke literatuur bekend als de ‘freezing hypothesis’. De opkomst van de arbeiderspartijen had tegen het begin van de twintigste eeuw in de meeste staten gezorgd voor maximale mobilisatie van het electoraat door alle partijen. De klassieke partijen, die de burgerlijke elites hadden gevormd, en de nieuwe partijen verwierven allen een stevige voet aan de grond in een bepaald segment van de maatschappij. Zwevende kiezers waren uitzonderingen. Tot de invoering van het algemeen stemrecht, in de meeste westerse landen kort na de eerste wereldoorlog, hadden nieuwe sociale en politieke bewegingen nog de uitbreiding van dat stemrecht als vooruitzicht voor het aanboren van electorale steun. Nadien was er nog maar weinig ruimte voor nieuwe bewegingen om een aandeel te verwerven op de electorale markt en zich te ontwikkelen tot succesvolle politieke partijen. Het partijstelsel had zich ‘bevroren’. Lipset en Rokkan poneerden deze ‘freezing hypothesis’ in 1967. Tot dan was hun stelling accuraat, maar vanaf de jaren zeventig traden in vele westerse landen opnieuw partijstelselveranderingen op. Onderzoekers zagen zich gedwongen het ‘freezing hypothesis’-paradigma te verlaten en gingen steeds meer aandacht besteden aan partijstelselverandering. Anderen, zoals Peter Mair, zijn nog steeds van mening dat continuïteit in westerse partijssystemen eerder de regel en transformatie de uitzondering is.

Classificaties: van Duverger over Blondel tot Sartori

Lipset en Rokkan waren niet de absolute grondleggers van de partijstelseltheorie. Doch verkozen wij eerst het ontstaan van partijen en partijssystemen te bespreken en daarom kwamen deze twee wetenschappers het eerst aan bod. Het is de Franse politicoloog Duverger die algemeen wordt gezien als de eerste die een uitgebreid werk schreef over partijssystemen. Zijn in 1951 gepubliceerde indeling van deze systemen is enkel gebaseerd op het aantal in het parlement vertegenwoordigde partijen. Zo onderscheidt deze Franse politicoloog éénpartij-, tweepartij- en meerpartijssystemen (1951:233-312). Het tweepartijstelsel type is volgens Duverger het ‘natuurlijke’ type: “*malgré tout le bipartisme semble présenter un caractère naturel*” (1951:245). Al zijn er soms meer dan twee partijen in een politiek stelsel aanwezig, er zijn steeds slechts twee stromingen. Deze simplistische classificatie lokte heel wat reacties uit van politieke wetenschappers in de decennia nadien en het is dan ook vooral als inspiratiebron dat Duvergers indeling erkenning verdient.

Blondel deelt de classificatie van Duverger verder op (Blondel 1968:183-189). Op basis van het gezamenlijke stemmenaandeel van de sterkste twee partijen kunnen partijssystemen worden onderscheiden. Indien de twee grootste partijen gecumuleerd meer dan 90% van de stemmen halen, spreekt men van een tweepartijstelsel, indien ze samen tussen 66 en 90%

van de stemmen halen, hebben we te maken met een driepartijstelsel, en indien het gezamenlijke stemmenpercentage lager ligt dan 66%, noemen we het partijstelsel een meerpartijstelsel. Op grond van een tweede criterium, de relatieve sterkte van de partijen, heeft Blondel zijn indeling verder verfijnd. Een eerste vaststelling die de politicoloog kan maken, is dat het verschil bij verkiezingen tussen de twee grootste partijen in tweepartijssystemen consequent veel minder dan tien procentpunten bedraagt. Bij driepartijssystemen is dit gemiddeld genomen veel minder het geval. Met betrekking tot dat laatste type constateert Blondel ook dat er steeds twee grote partijen en een derde kleinere partij aanwezig zijn. Terwijl het theoretisch wel denkbaar is dat drie grote partijen elkaar electoraal in evenwicht houden, komt dit in de praktijk niet voor. Daarom vindt Blondel het opportuener om van twee-en-een-half-partijssystemen te spreken in plaats van driepartijssystemen. Ook de klasse van meerpartijssystemen moet verder worden opgedeeld. Enerzijds zijn er partijssystemen waarbij meer dan drie partijen elk een gelijkwaardig en significant aandeel van de stemmen halen. Dit zijn de echte meerpartijssystemen. Daarnaast zijn er ook die stelsels waar een dominante partij een groot aandeel van de stemmen haalt en er daarnaast enkele kleinere maar significante partijen bestaan. Zo onderscheidt Blondel dus vier partijstelseltypen.

In de jaren zestig van vorige eeuw doken nog bekende classificaties op van onder anderen Dahl en Rokkan (Mair 1990) die wij hier niet verder behandelen omdat ze geen toegevoegde waarde bieden aan de indelingen die we wel bespreken.

De onvrede met de classificatie van Duverger heeft ook Sartori ertoe gebracht een eigen theorie over en een indeling van partijssystemen te ontwikkelen. Zijn voor het eerst in 1976 gepubliceerde boek *Parties and party systems* wordt veelal gezien als hét standaardwerk over partijssystemen. Sartori's gezaghebbende definitie hebben we reeds vermeld.

Wanneer hij de pogingen tot classificatie voor hem aanschouwt, stelt Sartori vast dat de wetenschappers het numerieke criterium van Duverger hebben laten vallen en vervangen door andere, complexere criteria maar dat allen faalden in hun poging een classificatie te vinden die leidt tot significante inzichten in de politieke werkelijkheid (2005:105-110). Volgens Sartori is het verkeerd het criterium van het aantal partijen te discrediteren omdat het weldegelijk een belangrijk kenmerk vormt van het politieke systeem: het zegt iets over de mate waarin politieke macht er geconcentreerd dan wel verspreid is. Wel verwerpt de politicoloog de benadering waarbij men louter alle partijen die in een politieke gemeenschap aan de stembusslag deelnemen, telt. Men moet ook nagaan welke partijen relevant zijn in het betrokken systeem. Die relevantie kan niet zuiver worden afgeleid van de electorale sterkte van een partij (Sartori 1990:316-324). Een partij met een relatief kleine aanhang kan een belangrijke rol spelen in een politieke gemeenschap zoals ook een erg populaire partij slechts van marginaal belang kan zijn. Wel is het behaalde stemmenpercentage bij verkiezingen het uitgangspunt. Het door het electorale systeem bepaalde verdelingsmechanisme vertaalt dit in zetels in het parlement. Aldus is voor Sartori het percentage zetels dat een partij behaalt in de

lagere kamer een eerste relevantiemaat. Een tweede determinant van relevantie is wat Sartori 'the governing potential' van partijen noemt. Dit is de mate waarin een partij noodzakelijk kan zijn als coalitiepartner voor het vormen van een regeringsmeerderheid. Duidelijk is dat slechts ideologisch overeenstemmende meerderheden levensvatbare coalities kunnen zijn. Men moet dus ook naar de posities van partijen op de links-rechts-schaal kijken om hun relevantie te beoordelen. Volgens deze regel moet men kleine partijen als irrelevant beschouwen wanneer ze nooit nodig zijn of gebruikt worden om een regeringscoalitie te vormen. Extremistische en anti-systeempartijen en andere partijen die niet georiënteerd zijn op regeringsdeelname moeten over het algemeen ook als irrelevant worden beschouwd. Slechts wanneer ze dermate groot zijn dat ze over de macht beschikken om de zetelende regering te intimideren, worden ze als relevant beschouwd. Dit is de derde regel bij het bepalen van relevantie. Sartori haalt zijn mosterd bij Downs wanneer hij dit hun 'blackmail potential' noemt. Samengevat moeten we dus, uitgaande van de zetelverdeling in het parlement, alle partijen tellen die ofwel 'governing potential' ofwel 'blackmail potential' hebben. Deze beïnvloedingsmogelijkheden van partijen moeten worden afgeleid uit het verleden en worden dus niet predictief bepaald.

We gaan nu even dieper in op de classificatie van Sartori die resulteert uit het toepassen van voorgaand relevantiecriteria (2005:110-113). Het klassieke éénpartijsysteem van Duverger wordt opgesplitst in drie nieuwe categorieën. Ten eerste die landen waarin werkelijk slechts één partij bestaat.⁹ De tweede categorie bevat die landen waarin één partij voor een lange periode alleen heerst en waarin er daarnaast andere partijen zijn die echter niet over dezelfde rechten beschikken als deze partij.¹⁰ Vandaar de naam hegemonisch partijsysteem voor de landen in deze klasse. Een derde categorie, die het dominante partijsysteem wordt genoemd, slaat op die landen waarin meerdere partijen bestaan maar waarin één partij voor lange tijd alleen de macht uitoefent zonder de andere partijen te onderdrukken.¹¹ Sartori behoudt vervolgens de klasse van tweepartijssystemen waarin slechts twee relevante partijen aanwezig zijn. Klassieke voorbeelden zijn de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. De veel te ruime categorie bij Duverger van meerpartijssystemen wordt door Sartori opnieuw opgesplitst in drie groepen: gematigd pluralistische, gepolariseerd pluralistische en geatomiseerde partijsystemen. De laatste groep heeft weinig verduidelijking. Landen horen er in thuis wanneer er zoveel kleine partijtjes bestaan dat accuraat tellen onnodig is geworden. Dan blijven nog over de gematigd pluralistische en de gepolariseerd pluralistische systemen. Deze zijn het interessantste voor ons onderzoek. Men kan ze niet onderscheiden door enkel de relevante partijen te tellen. Naast het numerieke criterium is een tweede factor nodig om tussen deze twee types partijsystemen te discrimineren. Dat criterium is volgens Sartori ideologische afstand. Als meerpartijssystemen gefragmenteerd maar niet ideologisch

⁹ Zoals in de USSR tot 1988.

¹⁰ Zoals in Polen ten tijde van het communistische bewind.

¹¹ Zoals in India de Congres partij tussen 1947 en 1977 de macht monopoliseerde.

gepolariseerd zijn, behoren ze tot het gematigd pluralistische type. Zijn ze gefragmenteerd en ideologisch gepolariseerd, dan moeten we ze onder de gepolariseerd pluralistische noemer plaatsen. Sartori ontwikkelde deze classificatie voor 1976. Hij plaatst het België uit die tijd in de categorie van gematigd pluralistische partijsystemen. Het Italiaanse partijstelsel wordt ingedeeld bij de gepolariseerd pluralistische. We zullen in ons eigen empirisch onderzoek nagaan of beide landen ook in de decennia nadien zijn blijven thuishoren in hun respectievelijke categorieën. Is dat het geval, dan kan dit een mogelijke verklaring zijn voor het verschil in partijstelsel-evolutie en het tot stand komen van een olijfboomformule in het ene maar niet in het andere land.

Daarom is het hier nodig nog wat uitvoeriger uitleg te geven bij het onderscheid tussen gematigd pluralistische systemen enerzijds en gepolariseerd pluralistische anderzijds. We verklaarden al wat men onder geatomiseerde partijsystemen moet verstaan. Nu geven we eerst die geoperationaliseerde factoren die een partijstelsel moet vertonen om tot het gepolariseerd pluralistische type te behoren (Sartori 2005:116-128). De restcategorie van de meerpartijsystemen zijn dan de gematigd pluralistische, die we verder zullen bespreken. De demarcatielijn tussen gematigd en gepolariseerd pluralistische systemen ligt tussen vijf en zes relevante partijen. Dit is het zuiver numerieke criterium dat echter niet volstaat om deze systemen te onderscheiden. Om tot het gepolariseerd pluralistische type te behoren, moeten ook volgende kenmerken in het partijstelsel aanwezig zijn. Er moet in het land een relevante anti-systeempartij bestaan, die een delegitimerende impact heeft op het politieke regime. Sartori geeft een brede en een nauwe definitie van het concept anti-systeempartij. Ruim opgevat zijn anti-systeempartijen al die partijen die een anti-attitude ten opzichte van het politieke systeem vertolken, gaande van aliënering tot protest. Het gemeenschappelijke aan al deze partijen is dat ze een delegitimerende impact op het politieke systeem hebben. De meer strikte definitie houdt ook rekening met de ideologische positie van partijen: “*an anti-system party would not change – if it could – the government but the very system of government. Its opposition is not an ‘opposition on issues’ (so little so that it can afford to bargain on issues) but an ‘opposition of principle’*” (Sartori 2005:118). Dus is de kern van een anti-systeempartij in strikte zin dat het een geloofssysteem aanhangt dat de waarden van het politieke systeem waarin het opereert niet deelt.¹² Een volgend onderscheidend kenmerk van gepolariseerd pluralisme is dat er in het politieke systeem sprake moet zijn van bilaterale opposities. Dit betekent dat de oppositie bestaat uit minstens twee partijen, die zich aan weerszijden van het

¹² In een artikel uit 2002 synthetiseert Capoccia de ruime en de strikte definitie van Sartori (9-35). Er zijn volgens deze politicoloog twee dimensies in het concept ‘anti-systeemheid’: een relationele en een ideologische. De relationele anti-systeemheid van partijen bestaat in hun ideologische afstand tot de andere partijen. Dit zorgt voor polarisatie in het partijstelsel. Met ideologische anti-systeemheid wordt daarentegen het anti-democratische karakter van partijen bedoeld. Zo komt de auteur tot een vierdelige typologie bestaande uit typische pro-systeempartijen, irrelevante of matigende anti-systeempartijen (deze hebben een anti-democratische ideologie maar geen polariserend effect op het partijstelsel), polariserende partijen (zij vergroten de ideologische afstand in een partijstelsel maar zijn niet anti-democratisch) en typische anti-systeempartijen (Capoccia 2002:24).

politieke spectrum ten opzichte van de zetelende regering bevinden. De twee hiervoor besproken karakteristieken zijn de meest zichtbare en volstaan cumulatief met het numerieke criterium van meer dan vijf partijen om te kunnen spreken van een gepolariseerd pluralistisch partijsysteem. De kenmerken die we hierna bespreken zijn minder gemakkelijk traceerbaar, maar daarom niet minder belangrijk. Wel kunnen we hen eerder als gevolgen van de vorige eigenschappen zien. Hoe meer van de hierna opgesomde karakteristieken we terugvinden in een politiek systeem, des te meer hebben we te maken met een gepolariseerd dan met een gematigd pluralistisch systeem.

In gepolariseerd pluralistische systemen is het metrische centrum van het politieke spectrum bezet. Dat is naast de aanwezigheid van een anti-systeempartij en bilaterale opposities een derde kenmerk van gepolariseerd pluralistische partijsystemen. Het belang en gevolg hiervan is dat omdat het centrum reeds is ingenomen de centripetale beweging van het politieke systeem wordt afgeremd. In een duaal partijsysteem is die tendens wel aanwezig. De twee concurrerende partijen nemen er in hun strijd om de mediaankiezer gematigde standpunten in. Zij schuiven in verkiezingstijd dus steeds verder naar het ideologische centrum. Wanneer het midden van het politieke spectrum is bezet door een centrumpartij, is de competitie om de mediaankiezer door deze partij afgesloten. Een vierde zeer belangrijke karakteristiek is de ideologische afstand. In het gepolariseerd pluralistische systeem is er sprake van polarisatie aan beide zijden van het partijpolieke spectrum. Dit kenmerk hangt samen met de hiervoor besproken eigenschappen, en vooral met die van het bezette centrum. Net omdat het systeem gepolariseerd is, is er ruimte voor een centrumpartij en kan deze drijven op de angst voor extremisme die in de bevolking aanwezig is. Ook het volgende door Sartori geopperde kenmerk van gepolariseerd pluralistische systemen hangt samen met de aanwezigheid van een of meerdere centrumpartijen: de centrifugale tendens van het partijsysteem. De samenhang tussen beide en de oorzaak van het laatste bespreken we reeds. De centrifugale beweging komt tot uiting in een steeds voortschrijdend verlies aan stemmen van de centrumpartij(en). Een zesde kenmerk van gepolariseerd pluralisme is wat Sartori 'ideological patterning' noemt. Het betekent dat er in een politieke gemeenschap niet enkel ideologisch verschillende standpunten bestaan over concrete beleidsopties maar dat er in de bevolking ook tegengestelde zienswijzen aanwezig zijn over hoe aan politiek moet worden gedaan. Met andere woorden bestaan er in zo een politiek systeem verschillende politieke culturen. Sartori poneert dat het gepolariseerd pluralistische partijsysteem deze ideologische verdeeldheid bestendigt en versterkt, ook nadat de objectieve socio-economische en religieuze breuklijnen in een samenleving zijn verdwenen. Omdat er veel partijen bestaan met allen een relatief kleine aanhang, hebben alle partijen de stimulans om hun kiezers aan zich vast te binden door hen ideologisch te indoctrineren. Pragmatisme moet vermeden worden omdat het kiespubliek dan niet langer zou begrijpen wat de noodzaak is van zoveel verschillende partijen. Door wat Sartori de besmettingswet noemt, gaan ook de grote partijen mee in dit spel. In een gepolariseerd pluralistisch partijsysteem is er dus geen plaats voor Kirchheimers 'catch-all'-

partijen. Een zevende kenmerk van gepolariseerd pluralistische partijssystemen is dat de opposities zich onverantwoordelijk gedragen. Doordat de opposities onverantwoordelijk zijn, is er geen mogelijkheid tot alternatieve coalities. Er is enkel de kans dat de centrumpartij(en) een of meerdere coalitiepartners van de andere kant van het spectrum kiest, terwijl het vast staat dat zij zelf blijft regeren. Er is dus steeds sprake van ofwel centrumlinkse ofwel centrumrechtse regeringen. Een partij zal zich slechts verantwoordelijk gedragen indien ze het vooruitzicht heeft dat ze zal moeten uitvoeren wat ze heeft beloofd. Aldus is onverantwoordelijk oppositievoeren vanzelfsprekend voor de anti-systeempartijen. Ook de centrumlinkse of centrumrechtse oppositiepartijen zullen zich echter onverantwoordelijk gedragen. Zij hebben namelijk meestal slechts het vooruitzicht een secundaire regeringsverantwoordelijkheid te dragen naast de pivotale centrumpartij. Het laatste kenmerk van gepolariseerd pluralistische partijssystemen hangt nauw samen met het voorgaande en is er meer bepaald een gevolg van. In gepolariseerd pluralistische systemen zien we dat partijen elkaar in verkiezingstijden uitbieden op een onverantwoordelijke manier. Zij strijden tegen elkaar door de kiezers beloftes aan te reiken die nadien niet kunnen worden ingelost of slechts met bijzonder grote repercussies voor de staat op financieel vlak.

Nadat we hierboven het gepolariseerd pluralistische syndroom beschreven, gaan we in op de gevolgen ervan voor de stabiliteit van het politieke systeem (Sartori 2005:126-128). We stellen ons de vraag wat de overlevingskansen van zo een systemen zijn. De geschiedenis voor Sartori in 1976 zijn meesterwerk schreef, heeft al getoond dat zo een systemen vaak op desastreuze wijze ten onder gaan. Bekende voorbeelden zijn Weimar Duitsland en de Vierde Franse Republiek. Wanneer we de hierboven vermelde kenmerken van gepolariseerd pluralistische systemen overlopen, valt vooral de centrale rol van de anti-systeempartijen op. Hen absorberen in het bestaande politieke systeem is dan ook de grote uitdaging voor dat systeem. Het zou het transformeren tot een gematigd pluralistisch stelsel en het stabiel maken. Hiermee hangt samen wat Sartori de cruciale overlevingstest voor gepolariseerd pluralistische systemen noemt: of ze zich in een proces van voortschrijdende delegitimatie bevinden of daarentegen zijn begonnen aan de lange terugweg van herlegitimatie. Er wordt hier een onderscheid gemaakt tussen de zichtbare en onzichtbare componenten van politiek en tussen het electorale, parlementaire en regeringsniveau waarop partijen opereren. Het electorale niveau is het domein waarop de partijen rechtstreeks in contact komen met de burgers en de zichtbaarheid van politiek dus het grootst is. Op de andere twee terreinen wordt er vaker onderhands aan politiek gedaan en is de zichtbaarheid kleiner. Volgens Sartori is een systeem waarbij partijen op alle vlakken op een centrifugale manier interageren terminaal. Slechts wanneer de voor zulk een systeem typerende centrifugale strategie van partijen in de electorale arena wordt tegengegaan door centripetale convergentie in de andere arena's, kan een gepolariseerd pluralistisch systeem overleven en opnieuw wat legitimiteit verwerven.

De gematigd pluralistische categorie wordt dan gevormd door die partijssystemen die zich bevinden tussen de tweepartijssystemen aan de ene zijde van het continuüm en de

gepolariseerd pluralistische aan de andere (Sartori 2005:154-164). Numeriek omvat een gematigd pluralistisch partijsysteem drie tot vijf relevante partijen. Ten opzichte van tweepartijssystemen is het onderscheidende criterium de aanwezigheid van coalitieregeringen. Er is geen sprake van een alternatieve regeringspartij maar van alternatieve coalities. Ten opzichte van gepolariseerd pluralistische systemen vertonen gematigd pluralistische niet of nauwelijks die kenmerken die we hierboven uit de doeken hebben gedaan. Er ontbreken relevante anti-systeempartijen. Bovendien is er sprake van unilaterale in plaats van bilaterale opposities. Samenvattend worden gematigd pluralistische systemen gekenmerkt door een relatief smalle ideologische afstand tussen de relevante partijen, een unilaterale oppositieconfiguratie en centripetale competitie. Volgens Sartori kan een partijsysteem meer dan vijf relevante partijen tellen en toch gematigd zijn. Dit kan voor komen in gesegmenteerde samenlevingen. Die systemen blijven gematigd indien er geen anti-systeempartij opereert of als er geen sprake is van bilaterale opposities. Volgens Sartori is segmentatie zelfs enkel mogelijk binnen gematigd pluralistische systemen. In gepolariseerde systemen wordt de etnische, religieuze of taalkundige segmentatie namelijk overschaduwd en naar de achtergrond verdrongen door de sterke ideologische spanningen.

Terwijl het van belang was om de kenmerken van en de verschillen tussen gepolariseerd en gematigd pluralistische systemen te bespreken omdat deze discrepantie een belangrijke oorzaak kan zijn voor de radicale partijsysteemtransformatie en het zich vormen van een olijfboomcoalitie in Italië en niet in België, behandelen we nu nog kort tweepartijssystemen omdat het zo een systeem is waarnaar Italië na de vorming van de Olijfboomcoalitie volgens de meeste waarnemers evolueert. Het tweepartijsysteem is het meest gekende en besproken partijsysteem dat ook nog eens vaak als standaard wordt gebruikt om andere partijsystemen mee te vergelijken. Dit moeten we paradoxaal noemen want er zijn nauwelijks landen terug te vinden die tot de klasse van zuivere tweepartijssystemen behoren (Sartori 2005:165-170). Het belangrijkste kenmerk van tweepartijssystemen is dat steeds één partij alleen regeert maar niet voor onbepaalde tijd. Is dat laatste wel het geval dan moeten we spreken van een predominant partijsysteem.

Na een overzicht van de belangrijkste literatuur over de totstandkoming en classificatie van partijsystemen te hebben gegeven, gaan we in het volgende deel in op hoe die systemen wijzigen.

Partijsysteemverandering

Detectie van partijsysteemverandering

Wie wat vertrouwd is met de studie van partijsysteemverandering, zal het niet verbazen dat we de status questionis van dit subonderzoeksveld aanvatten met een bespreking van het werk

van Peter Mair. Deze Ierse politicoloog is al zijn hele academische loopbaan bezig met onderzoek naar partijen en partijsystemen en hij wordt algemeen beschouwd als een van autoriteiten op het vlak van partijstelselverandering. Hij bundelt in 1997 zijn kennis en ervaring in het bejubelde boek *Party system change. Approaches and interpretations*. In tegenstelling tot wat de titel laat uitschijnen, gaat dit boek eerder over de stabiliteit van partijsystemen dan over radicale wijzigingen. Mair pikt er namelijk de draad van de ‘freezing hypothesis’ van Lipset en Rokkan her op.

In *Party system change* behandelt de auteur onder andere het vraagstuk hoe partijen er in slagen, door middel van incrementele wijzigingen aan hun eigen organisatie en aan de structuur van de partijsystemen die zij vorm geven, hun eigen overleven en dat van hun partijsystemen te verzekeren (Mair 1997:3-16). “*Parties and party systems are not simply objects, but also subjects*”, stelt Mair, daarbij Sartori echoënd (Mair 1997:9). Partijen en partijsystemen beschikken over drie capaciteiten die zorgen voor hun eigen overleven: ze leggen beperkingen op aan hoe burgers tegen politiek aankijken; ze controleren de maatschappelijke agenda; en ze passen zichzelf aan wijzigende omstandigheden aan. Mairs boek is daarenboven gewijd aan hoe we veranderingen en stabiliteit kunnen benaderen en interpreteren. Wij gaan hier wat dieper op in omdat wij verderop zelf de verandering en relatieve stabiliteit van respectievelijk het Italiaanse en de Belgische en Vlaamse partijsystemen willen onderzoeken.

Een eerste vaststelling die Mair maakt, is dat we weldegelijk kunnen spreken over een steeds hogere volatiliteit in het stemgedrag van kiezers op het niveau van partijen, maar niet op het niveau van ideologieën en ruimere politieke verbintenissen (1997:19-41). De aantrekkingskracht van die wereldbeelden blijft verrassend continu. Kiezers voelen zich dan wel veel minder gevoelsmatig verbonden aan een bepaalde partij, toch blijven ze zich identificeren met een ruimere politieke stroming. Dat zou te wijten zijn aan een organisatorische verandering die partijen in de tweede helft van de twintigste eeuw hebben ondergaan. Van massapartijen evolueerden zij naar catch-all partijen. Terwijl partijen van het eerste type zich focussen op een niche binnen het electoraat en die groep kiezers ideologisch aan zich trachten te binden, hebben partijen van het catch-all type zich losgemaakt van het electoraat en trachten zij quasi het hele kiespubliek aan te spreken, niet langer op basis van ideologische affiniteit maar op basis van prestaties en efficiëntie. Omdat kiezers zich op die wijze niet langer ideologisch verbonden voelen met een welbepaalde partij, is hun keuze bij verkiezingen volatiel maar dit blijft meestal wel binnen bepaalde wereldbeschouwelijke grenzen. Uiteraard is niet enkel een wijziging in de organisatorische stijl van partijen de oorzaak van deze electorale destabilisatie. Ook de opkomst van een postmaterialistische breuklijn, het einde der grote ideologieën en de verworvenheden van de westerse welvaartstaat zijn cruciale factoren in dit proces. Dit zijn macrosociale veranderingen die buiten de controle van partijen liggen en waaraan zij zich dienen aan te passen.

Op partijsystemisch vlak vertaalde dit zich sinds de jaren tachtig in West-Europa in drie patronen: opkomst en groei van ecologische partijen, neergang van traditioneel links en electoraal verlies voor christendemocratische partijen (Mair 1997: 45-75). Samen met de in de vorige alinea beschreven wijzigingen en andere evoluties in de politieke omgeving werd dit gezien als symptomen van partijsysteemverandering. Zo verwordt dit begrip tot een containerterm die alles gaat dekken en bijgevolg niets, aldus Mair. Een eerste belangrijke opheldering die moet worden gemaakt, is het onderscheid tussen partijverandering en partijsysteemverandering. Partijen hebben diverse aspecten die aan verandering kunnen onderhevig zijn zoals hun electorale sterkte, hun leiderschap, ideologie en parlementaire rol en deze aspecten zijn ook permanent in beweging. Om ook van werkelijke partijverandering te kunnen spreken, is het nodig dat er een wijziging optreedt in een van de kenmerkende elementen van een partij. Dit vereist een nauwkeurige omschrijving van wat dan die basiskenmerken van een partij zijn. Deze moeilijke vereiste heeft van partijverandering tot op heden een mistig begrip gemaakt. Alleszins mogen we wijzigingen aan kenmerken van partijen niet verwarren met partijsysteemverandering.

Vervolgens specificeert Mair hoe we partijsysteemverandering dan wel kunnen ontdekken. Er zijn typologieën gemaakt op basis van gespecificeerde criteria en een partijsysteem is in verandering wanneer deze criteria substantieel wijzigen. Mair definieert partijsysteemverandering dan ook als volgt: *“party system change occurs when a party system is transformed from one class or type of party system into another”* (1997:51-52). Er is sprake van partijsysteemverandering wanneer een partijsysteem tot een nieuwe klasse gaat behoren en slechts wanneer deze transformatie zich ook uit in een verandering van het patroon van electorale competitie tussen partijen of van de manier van regeren in een land. Deze operationele definitie maakt duidelijk dat partijsysteemverandering niet kan en mag verward worden met partijverandering, veranderingen in partijvoorkeuren in het electoraat of wijzigingen in de breuklijnen in een samenleving. Deze factoren kunnen in zekere mate bijdragen tot partijsysteemverandering maar mogen er niet mee worden gelijkgesteld. Op die manier opgevat, besluit Mair dat ook de voorbije decennia de partijsystemen in het westen eerder continu zijn gebleven dan radicaal gewijzigd, ondanks talloze publicaties die het tegendeel beweren.

In later werk heeft Mair zijn criteria voor partijsysteemverandering aangepast (Mair 2006b:65-69). Partijsysteemverandering vat hij meer recent op als verandering in de structuur van partijencompetitie. In die optiek is er sprake van partijsysteemtransformatie wanneer er verandering is in het patroon van alternatie in de regering, wanneer er nieuwe regeringsalternatieven opduiken en/of wanneer een nieuwe partij of alliantie voor het eerst toegang tot de regering krijgt.

Naast partijsysteemverandering opgevat als de overgang van een type partijsysteem naar een ander of als een verandering in de structuur van partijencompetitie is er nog een alternatieve benadering waarbij men het gebruik van classificaties vermijdt, maar in plaats daarvan

gebruik maakt van numerieke variabelen die het partijstelsel samenvatten (Mair 2006b:63-64). Deze variabelen zijn dan bijna steeds gebaseerd op een mathematische berekening van het aantal en de relatieve sterkte van partijen en numeriek uitgedrukt laten ze eenvoudige vergelijkingen tussen landen toe. De bekendste maten zijn Rae's 'index of fractionalization' en Laakso en Taagepera's 'effective number of parties'. De variabelen die aldus worden bekomen, zijn continue maten en dat heeft als vervelende consequentie dat daardoor ook partijstelselverandering tot een continu en dus verwarrend fenomeen verwordt.

In deze scriptie volgen we Mair in zijn vroegere, strikte definitie van partijstelselverandering. We zullen de Italiaanse en de Belgische en Vlaamse partijstelsels steeds volgens Sartori's criteria classificeren en op die manier op zoek gaan naar de tegenwoordigheid van partijstelselverandering. Vanzelfsprekend worden ook evoluties in de structuur van partijcompetitie behandeld. We spreken in deze van partijstelsel-evolutie terwijl de overgang van een Sartoriaanse klasse naar een andere partijstelseltransformatie zal worden gelabeld. Af en toe zullen we, wanneer we andere auteurs parafraseren in hun analyses van deze partijstelsels, ook teruggrijpen naar de bovenvermelde numerieke variabelen.

Vele andere auteurs gewagen in tegenstelling tot Mair wel van significante partijstelselverandering in de laatste decennia en dit zowel in gevestigde West-Europese staten als in prille democratieën.

Pennings en Lane omschrijven in hun reeds vermelde boek *Comparing party system change* partijstelselverandering als "*an enduring change in the inter-party relationships that both results from and affects the competition and cooperation between political parties*" (1998:5). Met dit boek vechten zij de these van Lipset en Rokkan en de recente adaptatie van dit paradigma door Mair aan. In de inleiding wijden de auteurs uit over hun eigen theorie van partijstelselverandering waarna andere wetenschappers dieper ingaan op partijstelsel-evoluties in enkele ontwikkelde en nieuwe democratieën.

Volgens Pennings en Lane kunnen veranderingen aan het partijstelsel te wijten zijn aan een hele reeks factoren, zoals een wijzigende internationale omgeving, een transformatie van de economie, een alternatie in partijleiderschap, nieuwe electorale regels, maatschappelijke onvrede, de ineenstorting van het regime en aardverschuivende verkiezingen (1998:5-6). Deze oorzaken kunnen worden ingedeeld in twee groepen: partijgerelateerde en systeemgerelateerde factoren. De symptomen van partijstelselverandering zijn legio en er zijn vele indicatoren ontwikkeld om die verandering op te sporen en te beoordelen. Pennings en Lane stellen drie factoren centraal op het electorale niveau: verandering in het aantal en de grootte van partijen en de ideologische afstand tussen partijen. Ook zij operationaliseren partijstelselverandering dus impliciet aan de hand van Sartori's indelingscriteria. Naast dit electorale niveau, waar vaak de meeste aandacht naartoe gaat, zijn volgens deze auteurs ook veranderingen op het vlak van het bestuur (wie?) en het beleid (wat?) belangrijk. Afhankelijk van de snelheid en intensiteit van de wijzigingen in al deze factoren kunnen partijstelsels

worden ingedeeld in drie categorieën: stabiel of inert, gradueel wijzigend en radicaal wijzigend. De twee laatste omschrijvingen zijn analoog aan onze categorieën van respectievelijk partijsysteemevolutie en partijsysteemtransformatie.

Zoals al gezegd is partijsysteemverandering afhankelijk van een groot aantal factoren en kan en mag men haar niet bestuderen zonder oog te hebben voor andere elementen uit het politieke systeem. Vooral de electorale wetgeving naast andere institutionele kenmerken, zoals federalisme en geïnstitutionaliseerde belangenverdediging, van een land spelen een rol (Pennings, Lane 1998:17). Het is dus belangrijk bij het comparatief onderzoeken van partijsysteemverandering ook deze kenmerken van de landen in kwestie in ogenschouw te nemen.

De oorzaken van partijsysteemverandering

De betrachting van ons eigen onderzoek is in eerste instantie na te gaan waarom het in Italië tot de vorming van een olijfboomcoalitie is gekomen en in België en Vlaanderen niet en op die manier een originele bijdrage te leveren aan de kennis over partijsysteemverandering. Nadat we achtereenvolgens partijsystemen hebben gedefinieerd en de classificaties hebben weergegeven, partijsysteemverandering hebben omschreven en uitleg hebben gegeven over hoe zo een wijziging kan worden opgespoord, is het tijd om te kijken naar wat volgens de huidige theoretische stand van zaken zoal oorzaken kunnen zijn van partijsysteemverandering. Onvermijdelijk hebben we dit onderwerp in de vorige paragrafen reeds zijdelings aangeraakt maar hier willen we daar uitgebreider op ingaan. Wat opvalt is dat deze etiologische vraag in de uitgebreide literatuur over partijsystemen slechts weinig wordt behandeld en nog zeldzamer wordt beantwoord. Volgens Sartori bijvoorbeeld zijn er twee grote manieren waarop partijsysteemverandering kan plaatsvinden: “(i) *continuously, i.e., by inner development, endogenous transformation, and spontaneous transition* and (ii) *discontinuously, i.e., via system breakdown*” (2005:244). Helaas verklaart deze beschrijving wel het ‘hoe’ maar niet het ‘waarom’ van partijsysteemverandering.

Zoals eerder beschreven zijn volgens Lipset en Rokkan de partijsystemen in de jaren twintig van vorige eeuw bevroren als afspiegelingen van de breuklijnen die op dat moment de westerse maatschappijen verdeelden (Lipset, Rokkan 1967:1-56). Eens het algemeen enkelvoudig stemrecht zijn intrede had gedaan en de massapartijen het electoraat ten volle hadden gemobiliseerd, kwamen de partijsystemen vast te liggen. Wanneer we deze ‘freezing hypothesis’ verlaten, kunnen we via een aangepaste lezing van de theorie van Lipset en Rokkan stellen dat partijsystemen wijzigen als de onderliggende breuklijnen waarop deze zijn gebaseerd, wijzigen of verdwijnen. Partijsysteemverandering is in deze redenering sociaalstructureel gedetermineerd.

Duverger meent dat er vele factoren verantwoordelijk zijn voor het vormen en wijzigen van partijsystemen (1951:233-235). Hij deelt deze in twee categorieën in. Enerzijds zijn er

landspecifieke determinanten: “*la tradition et l’histoire, la structure economique et sociale, les croyances religieuses, la compositions ethnique, les rivalités nationales, etc.*” (1951:233). Anderzijds zijn er algemene factoren waarover Duverger stelt dat “*parmi les facteurs généraux, le regime electoral est le plus important*” (1951:234). We zullen verder in dit hoofdstuk ingaan op de theorie van Duverger wat betreft de relatie tussen electorale stelsels en partijsystemen.

Zoals we boven reeds uiteen hebben gezet, zijn volgens Pennings en Lane een hele reeks factoren verantwoordelijk voor partijstelselverandering (1998:5-6). Zij delen deze factoren op in partijgerelateerde en stelselgerelateerde. Het is opvallend dat deze auteurs op eenzelfde bladzijde in hun boek *Comparing party system change* het aantal en de grootte van en de ideologische afstand tussen partijen zowel indicatoren als oorzaken van partijstelselverandering noemen. Het illustreert niet alleen het verwarrende onderscheid tussen partij- en partijstelselverandering waarmee wetenschappers worstelen en de moeilijkheid om de doorslaggevende oorzaken van partijstelselverandering te identificeren. De auteurs bedoelen hiermee ook expliciet dat kenmerken van gevestigde partijen en van het bestaande partijstelsel een invloed uitoefenen op de verdere evolutie van dat partijstelsel. Dit is analoog aan de stelling van Mair dat partijen en partijsystemen niet enkel objecten maar ook subjecten van verandering zijn. Ook Sartori’s these dat gepolariseerd pluralistische partijsystemen naar instabiliteit tenderen, sluit hierbij aan.

Is de literatuur oppervlakkig en verdeeld over de grondoorzaken van partijstelselverandering, dan is er grote eensgezindheid over de invloed van de electorale spelregels. “*For one, it is well known that electoral systems are the primary institutional factor that constrains the development and nature of a country’s party system*”, stelt Anderson vast wanneer hij terugblikkt op de literatuur over partijstelselverandering (1998:573). Wanneer electorale systemen als oorzaak worden genoemd, wordt dit terecht vaak onmiddellijk genuanceerd omdat deze spelregels niet alleen een invloed hebben op electorale competitie maar er ook zelf een product van zijn.

Samenvattend kunnen we stellen dat er drie strekkingen zijn wat betreft de determinanten van partijstelselverandering. Zo een wijzigingen worden enerzijds toegeschreven aan kenmerken binnen de institutionele structuur, voornamelijk aan het electorale systeem. (Anderson 1998:573-574). Anderzijds worden de grondoorzaken gezocht buiten het politieke systeem, in wijzigingen in de ruimere maatschappelijke context, hoofdzakelijk de sociale structuur. Echter kunnen institutionele spelregels ook de vertaling van sociale naar politieke breuklijnen beperken: “*due to differently structured political and electoral institutions and different electoral strategies, similar changes in social structure across two countries do not necessarily have similar consequences*” (Anderson 1998:574). Dit meningsverschil behoort tot het eeuwenoude conflict tussen wetenschappers die ofwel een sociologische benadering aanhangen ofwel een institutionalistische invalshoek hanteren (Neto, Cox 1997:149). De eersten hechten een bijna uitsluitend belang aan de rol van het electorale systeem in het

structureren van het partijsysteem. De anderen menen dat (wijzigingen in) sociologische breuklijnen aan de basis van (evoluties in) partijsystemen liggen. De laatste decennia hebben verschillende wetenschappers deze benaderingen geïntegreerd. Naast deze twee grote stromingen wordt er door sommigen ook over de competitiebenadering gesproken (Ware 1996:9). In deze zienswijze spelen partijen als zelfgeïnteresseerde actoren de grootste rol in de vormgeving en de evolutie van partijsystemen. Partijen treden in competitie met andere partijen en het partijsysteem reflecteert het patroon van deze competitieve en coöperatieve interacties. Institutionele en sociologische factoren worden in deze benadering als gegeven beschouwd.

De relatie tussen electorale systemen en partijsystemen

In dit deel bespreken we de rol van electorale systemen als oorzaken voor partijsysteemverandering.

Electorale systemen worden door de meeste burgers als een gegeven beschouwd en ze zijn dan ook zelden voorwerp van verhitte publieke debatten. Lange tijd werd ook door politieke wetenschappers relatief weinig aandacht besteed aan kiessystemen. Dit veranderde toen in de jaren tachtig nieuwe democratieën voor de keuze van een electoraal systeem werden gesteld en in de jaren negentig enkele gevestigde democratieën er voor kozen hun kiesstelsel te wijzigen.

Definitie

In 2001 biedt Farrell ons met zijn boek *Electoral systems. A comparative introduction* een overzicht van de theoretische stand van zaken in het dan reeds uitgebreide onderzoeksdomein over electorale systemen. “*Electoral systems determine the means by which votes are translated into seats in the process of electing politicians into office*”, definieert de auteur (Farrell 2001:4).

Indelingen

Om inzicht te krijgen in de grote verscheidenheid aan electorale systemen die er in de democratische wereld bestaan, hebben politicologen classificaties ontwikkeld (Farrell 2001:4-10). Het meest bekende en eenvoudige onderscheid wordt gemaakt op basis van de uitkomst van de electorale spelregels. Zo discrimineert men tussen proportionele en niet-proportionele systemen. In het eerste geval is het uitgangspunt dat het aandeel zetels dat een partij krijgt toegewezen zo goed mogelijk het aandeel stemmen dat die partij heeft behaald moet reflecteren. In niet-proportionele systemen daarentegen wordt meer belang gehecht aan het verzekeren dat één partij een duidelijke meerderheid aan zetels behaalt in het parlement om zo

de kans op een sterke en stabiele regering te vergroten. Deze categorieën zijn erg ruim en herbergen bijgevolgen soms zeer uiteenlopende systemen. Daarom werden alternatieve indelingen ontwikkeld.

Algemeen worden drie belangrijke componenten van electorale systemen erkend: de districtgrootte (het aantal te verdelen zetels per district), de electorale formule (de vertaling van stemmen in zetels) en de stemmenstructuur (de wijze waarop kiezers hun stem uitbrengen). Deze kenmerken hebben alle een invloed op de werking van electorale systemen. Toch wordt vooral aandacht gevestigd op de rol van de electorale formule en het is meestal op basis van deze variabele dat men kiessystemen gaat ordenen. Men deelt de electorale systemen op deze wijze in drie grote families in: plurale, meerderheids- en proportionele systemen. In plurale systemen is de kandidaat die in een kiesomschrijving een simpele meerderheid der stemmen behaalt, verkozen. In meerderheidssystemen is dit de deelnemer die een absolute meerderheid van de uitgebrachte stemmen achter zijn naam krijgt. Proportionele systemen verdelen de zetels evenredig over de deelnemende partijen of kandidaten. In de laatste decennia heeft men een vierde categorie toegevoegd aan deze indeling: gemengde electorale systemen. Deze combineren plurale of meerderheids- met proportionele electorale formules in één verkiezing. Lange tijd was Duitsland het enige voorbeeld van een land dat dit stelsel langdurig hanteert. In de jaren negentig werd het vervolgens door verscheidene landen aangenomen. Ook in Italië heeft men aan het begin van dat decennium gekozen voor een gemengd systeem.

Uiteindelijk is er eensgezindheid over een omvattende indeling van electorale systemen en de benaming van de respectievelijke categorieën. In *Politics* geeft Heywood een bondig overzicht (2002:229-241). Een eerste soort electoraal systeem is het 'single member plurality system' (SMP). Dit is het systeem dat wordt geboekstaafd als pluraal systeem. In dit stelsel wordt het land opgedeeld in districten van gelijke, beperkte grootte die elk één parlamentslid mogen afvaardigen. Kiezers stemmen op één kandidaat en de politicus met het meeste stemmen achter zijn naam binnen een district is verkozen. Een tweede type is het 'second ballot system'. In dit systeem zijn er ook districten waaruit één parlamentslid wordt verkozen. Om verkozen te raken in de eerste ronde, moet een kandidaat de absolute meerderheid der stemmen halen. In het andere geval komt er een tweede ronde tussen de twee kandidaten die in de eerste ronde de meeste stemmen achter hun naam kregen of tussen diegenen die een bepaald aandeel van de stemmen verwierven. Dit systeem is een meerderheidssysteem. Ook het volgende systeem behoort tot deze familie. In het 'alternative vote system' (AV) zijn er districten die één vertegenwoordiger afvaardigen. Stemmen gebeurt er niet door het bolletje van de geprefereerde politicus te kleuren maar door de kandidaten te rangschikken naar dalende voorkeur. Zo wordt volgens een ingewikkeld telsysteem de winnende kandidaat gekozen. Tot de gemengde vorm behoort het 'additional member system' (AMS). In dit systeem wordt een deel van de zetels volgens het SMP-systeem ingevuld en het overblijvende gedeelte verdeeld volgens het partijlijststelsel. Kiezers dienen aldus twee stemmen uit te

brengen. Een keer voor een kandidaat binnen een kieskring waaruit één kandidaat wordt verkozen en een keer op een partij in een ruimere kieskring. Er dient opgemerkt dat Heywood dit systeem in tegenstelling tot andere relevante auteurs en volgens ons ten onrechte gewoon proportioneel noemt.¹³ De laatste twee types systemen behoren tot de familie van proportionele stelsels. In het ‘single-transferable-vote-system’ (STV) zijn er kieskringen waaruit meerdere parlementsleden worden verkozen. Partijen mogen zoveel kandidaten afvaardigen als er zetels te verdelen zijn. Kiezers kunnen preferentieel stemmen zoals in AV. De zetels worden zoals in AV volgens een bepaalde formule verdeeld. Tenslotte is er het partijlijststelsysteem. Hierbij is er ofwel slechts één kieskring die het hele land omvat ofwel zijn er enkele grote regionale kieskringen. Partijen schotelen lijsten voor aan het electoraat waarop de kandidaten volgens dalende orde van partijvoorkeur zijn gerangschikt. Kiezers stemmen meestal voor partijen en niet voor individuele kandidaten. Zetels worden toegewezen aan partijen in directe verhouding tot het behaalde aandeel stemmen. Soms is er een kiesdrempel die partijen moeten halen om minimumvertegenwoordiging in het parlement af te dwingen.

Determinanten van stabiliteit of transformatie van electorale systemen

Naast de gevolgen van het electorale systeem die we hierna behandelen en waarbij dit systeem als onafhankelijke variabele wordt gezien, moeten we ook op zoek gaan naar de oorzaken van stabiliteit dan wel wijzigingen aan electorale stelsels. Nochtans hebben de manieren waarop electorale systemen worden gewijzigd en de redenen voor zulke adaptaties in de politiekwetenschappelijke literatuur veel minder aandacht gekregen dan de reacties van kandidaten, partijen en partijsystemen op zulke electorale hervormingen (Benoit 2004:364). We hebben gezien dat het electorale systeem als een van de belangrijkste determinanten van partijsystemen worden gezien. Een fundamentele wijziging van het electorale systeem in een land heeft waarschijnlijk ook een significante verandering van het partijsysteem tot gevolg. Een aanpassing van het kiesstelsel is echter zelden een onafhankelijke gebeurtenis. De keuze voor adaptatie heeft zelf oorzaken en omdat we op zoek gaan naar die redenen voor een verschillende partijsysteemevolucie in Italië en in België en Vlaanderen, is het belangrijk dat we ook de determinanten van wijzigingen aan electorale systemen kennen. Dat dit geen gemakkelijke opdracht is, illustreert Norris in zijn inleidend hoofdstuk (1995:3-8) tot een speciale editie van het International Political Science Review over electorale hervormingen: *“electoral systems are rarely designed, they are born kicking and screaming into the world out of a messy, incremental compromise between contending factions battling for survival, determined by power politics. We lack a theoretical framework to understand how political systems reform basic institutional principles”* (1995:4). Norris meent dan ook dat we

¹³ Dit is wellicht te wijten aan het door Heywood beschouwen van Duitsland als typevoorbeeld van dit systeem. Zoals we in het laatste hoofdstuk van deze scriptie nog zullen zien, behoort het Duitse kiessysteem tot een speciaal type gemengd stelsel, dat inderdaad tot de proportionele systemen moet worden gerekend.

electorale hervormingen niet als een mechanisch maar als een politiek proces moeten zien. In dit artikel deelt de auteur de oorzaken van electorale hervormingen op in twee soorten. Tot de lange termijn oorzaken behoren: veranderingen in het partijsysteem; politieke schandalen en falen van de overheid; en het gebruik van referenda die de weerstand van gevestigde partijen tegen hervormingen kunnen doorbreken. Tot de korte termijn oorzaken, de katalysatoren voor de hervorming, rekent hij: de particuliere omstandigheden, leiders en gebeurtenissen in een land; het gedrag van facties binnen partijen en binnen de regering; en de rol van de buitenparlementaire hervormingsbeweging en de media. De lange termijn oorzaken hebben de voedingsbodem voor hervormingen gecreëerd, waarbij deze veranderingen gezien worden als de oplossing voor het falen van de overheid en het herstel van de legitimiteit van het politieke systeem.

Volgens Benoit kunnen de verklaringen voor de totstandkoming en de hervorming van electorale systemen dan weer in drie stromingen worden samengevat (2004:366-373).

Een eerste stroming omvat de interpretaties die ervan uitgaan dat kiessystemen worden ontworpen of hervormd door partijen die keuzes maken op basis van 'voorkeuren afgeleid uit het eigen belang'. In deze denkrichting gaat men ervan uit dat de voorkeur van een partij voor een electoraal systeem het product is van een afweging die partijen maken over de verschillende gevolgen van alternatieve kiessystemen. In de eerste fase ontwikkelen partijen preferenties voor een electoraal systeem gebaseerd op veronderstellingen over de voordelen die dat stelsel voor hen zal bieden in een tweede fase. Deze verhoopte consequenties in de tweede fase kunnen betekenen: gewenst beleid; maximalisatie van het eigen zetelaandeel; en persoonlijke voordelen voor partijleiders.

Een tweede benadering behelst de verklaringen waarin electorale hervormingen worden gezien als voortspruitend uit 'voorkeuren afgeleid uit het algemeen belang'. Volgens deze uitleg rangschikken partijen electorale systemen niet op basis van de voordelen die deze henzelf bieden maar volgens de gevolgen die ze hebben voor het algemeen belang. Vaak echter maken partijen gebruik van deze argumenten terwijl ze eigenlijk hervormingen bepleiten uit egoïstische overwegingen. Er wordt in deze argumentaties dan verwezen naar de invloed van kiessystemen op: de proportionaliteit van de representatie; de bestuurbaarheid van de staat; de mogelijkheid tot toenadering en conflictbeheersing tussen subgroepen in de samenleving; andere kenmerken en gevolgen van verkiezingen zoals de participatiegraad, de keuzeduidelijkheid voor het electoraat, de identificatie tussen afgevaardigden en hun kiesdistrict en de administratieve kosten.

Tenslotte is er de stroming die de keuze voor een kiesstelsel als het product van niet-instrumentele motivaties opvat. De selectie van een electoraal systeem is in deze zienswijze afhankelijk van: historische precedents; sociologische factoren¹⁴; economische

¹⁴ Volgens Benoit kan bijvoorbeeld de heterogeniteit van een bevolking naast een weloverwogen motivatie voor de keuze voor een proportioneel kiesstelsel ook onbewust de adaptatie van een systeem van evenredige vertegenwoordiging genereren.

kenmerken; pure technocratische overwegingen; de mogelijkheid tot referenda; externe invloeden; en landspecifieke idiosyncratische factoren.

Benoit heeft vervolgens zelf een model ter verklaring van de stabiliteit of transformatie van electorale systemen ontwikkeld (2004:373-383). Het lijkt ons, wegens de volledigheid en de helderheid waarmee de auteur zijn model zelf heeft samengevat, opportuun hier een lang citaat te plaatsen: *“electoral systems result from the collective choice of political parties linking institutional alternatives to electoral self-interest in the form of maximizing seat shares. Political parties will rank institutional alternatives in descending order of the expected seat shares they expect the alternative to bring them in an election to take place under those rules. In order to most accurately link institutional alternatives to self-interest, each party will actively seek information that will enable it to estimate the vote share it expects under each alternative electoral rule. This includes both information about its own expected vote share as well as about the operation of the electoral system alternatives for transforming this vote share into seats. A change in electoral institutions will occur when a political party or coalition of political parties supports an alternative which will bring it more seats than the status quo electoral system, and also has the power to effect through fiat that institutional alternative. Electoral systems will not change when no party or coalition of parties with the power to adopt an alternative electoral system can gain more seats by doing so”* (2004:373-374). Dit model hoort dus thuis in de eerste categorie van verklaringen voor kiesstelselhervormingen en in de klasse van competitiebenaderingen als uitleg voor partijsysteemtransformatie. Partijen worden er als pure ‘office-seekers’ beschouwd die electorale hervormingen zullen bepleiten indien ze verwachten dat dergelijke reformatie hun zetelaandeel zal vergroten in vergelijking met de status-quo-situatie. Daarnaast wordt ook benadrukt dat partijen of coalities, die uit eigen belang het kiesstelsel willen hervormen, ook over de macht moeten beschikken om dergelijke institutionele hervorming door te voeren. De institutionele regels die de voorwaarden voor kiesstelseltransformatie bepalen, zijn hierbij van belang.

Gevolgen van electorale systemen

Voor dit onderzoek zijn ook de gevolgen van electorale stelsels voor het politieke systeem waarin ze opereren van belang en dan vooral de relatie ervan met het partijsysteem. Deze consequenties worden onder andere besproken door Farrell (2001:153-174) en Heywood (2002:232-238), uit wiens bijdragen we hierna putten.

Vooreerst is er de voor de hand liggende relatie tussen het kiesstelsel en de distributie van zetels in het parlement. Dit gevolg zit besloten in de boven vermelde definitie van electorale systemen. Het is tautologisch te stellen dat systemen met proportionele electorale formules een meer evenredige zetelverdeling in het parlement teweegbrengen dan meerderheidssystemen, die op hun beurt een meer proportionele zetelverdeling genereren dan

plurale formules. Ook de districtsgrootte speelt een rol. Grotere kiesdistricten blijken uit statistisch onderzoek tot een eerlijkere zetelverdeling te leiden.

Deze zetelverdeling in het parlement heeft op zijn beurt een invloed op de samenstelling en de werking van de regering. Plurale en meerderheidssystemen leiden meestal tot éénpartijregeringen en proportionele systemen tot coalitieregeringen. Eénpartijregeringen zouden stabiliteit- en effectiviteitsvoordelen bieden terwijl coalitieregeringen representatiever zouden zijn en meer rekening houden met de wil van minderheidsgroepen. Welke voordelen het belangrijkste zijn is een normatief vraagstuk waarover allesbehalve eensgezindheid heerst, getuige de ruime waaier aan electorale systemen in de wereld en de soms hevige debatten over electorale hervormingen binnen parlementen.

Beide voorgaande verbanden kunnen worden samengevat in de relatie tussen electorale systemen en het partijsysteem. Zoals we hierboven zagen, werd de band tussen beide reeds vastgesteld door Duverger in de jaren vijftig. Zijn twee ‘wetten’ behoren tot de bekendste proposities uit de politieke wetenschappen. “*Le scrutin majoritaire à un seul tour tend au dualisme des partis*” (Duverger 1951:247). “*Le scrutin majoritaire à deux tours ou la représentation proportionnelle tendent au multipartisme*” (Duverger 1951:269). Dit zou het gevolg zijn van twee mechanismen (Duverger 1951:256-258). Ten eerste is er de mechanische factor dat het in niet-proportionele systemen moeilijk maakt voor kleinere partijen om vertegenwoordiging in het parlement te bereiken. Ten tweede zijn er de psychologische effecten bij enerzijds kiezers die in meerderheidssystemen door het voorgaande effect beseffen dat een stem voor een kleinere partij waarschijnlijk een verloren stem is en anderzijds bij partijelites die de voor hen meest voordelige toegang tot de electorale markt zullen zoeken.¹⁵ De mechanische en de psychologische factoren versterken elkaar. Voor sommigen is de relatie tussen kiesstelsel en partijsysteem causaal en wetmatig, anderen betwisten dit en beweren zelfs dat de relatie vaak omgekeerd is (Farrell 2001:161). Zij argumenteren dat in verschillende landen eerst meerpartijssystemen zijn gegroeid en dat deze landen later in hun geschiedenis pas hebben geopteerd voor een proportioneel kiessysteem. België is een voorbeeld hiervan, zoals we in hoofdstuk vijf zullen zien. Ondanks de vraagtekens die door deze discussie bij de causaliteit en wetmatigheid van de door Duverger geformuleerde relatie kunnen worden geplaatst, is er wel een consensus over het bestaan van deze relatie. Het is veilig om te stellen dat niet-proportionele kiessystemen over het algemeen samengaan met twee grote partijen in het parlement en proportionele stelsels met de vertegenwoordiging van meer dan twee significante partijen.

Vaak wordt ook de strategische invloed van electorale systemen op kiezers, kandidaten en partijen benadrukt. Hiermee wordt de aard en de reikwijdte van de keuze die kiezers hebben bedoeld. Of zij kunnen kiezen voor één kandidaat, meerdere kandidaten, kandidaten kunnen rangschikken of stemmen voor partijen eerder dan voor kandidaten, wordt dan verondersteld

¹⁵ In meerderheidssystemen is er op die wijze de stimulans voor elites van minderheidsgroepen om zich te integreren in een van beide grote partijen.

de campagnestijl, de organisatie van partijen en de link tussen kandidaten en hun kieskring te beïnvloeden.

De gevolgen van partijsysteemverandering

Zoals we verder in deze scriptie zullen zien, hechtten politici, politicologen en in politiek geïnteresseerde burgers recentelijk veel belang aan partijsystemen. In zowel Italië als België werd een wijziging aan het partijsysteem beschouwd als een middel om de democratie beter te laten functioneren en de legitimiteit van het politieke systeem te verhogen. Meteen hebben we het dan over de gevolgen van partijsystemen en, bijgevolg, van veranderingen in die systemen.

Wat de invloed van partijsystemen op de werking van de democratie betreft, is er de relatie tussen het partijsysteem en de werking van de wetgevende en de uitvoerende macht. In het stuk over de gevolgen van electorale systemen legden we de verbanden reeds bloot. We resumeren: het electorale systeem bepaalt de configuratie van het partijsysteem. Plurale en meerderheidselectorale systemen bevorderen de totstandkoming van tweepartijsystemen. Proportionele kiessystemen stimuleren de ontwikkeling van meerpartijsystemen. Vertaald naar de wetgevende macht betekenen meerpartijsystemen meer dan twee relevante partijen in het parlement terwijl dit bij tweepartijsystemen beperkt blijft tot twee. In tweepartijsystemen wordt de regering gevormd door één partij, in meerpartijsystemen maken coalities de uitvoerende macht uit.

Wanneer we de gevolgen van partijsysteemverandering voor het politieke systeem en de werking van de democratie willen beoordelen, moeten we aldus op zoek naar criteria die de invloed van een partijsysteem op de werking van het parlement en de regering evalueren.

De twee criteria waaraan de gevolgen van partijsystemen minimum worden getoetst zijn proportionaliteit en stabiliteit (Farrell 2001:153-174).¹⁶ Dit werd reeds door Blondel geponeerd (Blondel 1968:190-194).

De verhouding tussen beide criteria wordt meestal als een trade-off voorgesteld: *“either you can have a representative parliament which elects a similarly representative government, or you can have strong and stable government; you cannot have both at the same time”* (Farrell 2001:192-193). Farrell vat, zonder het daar mee eens te zijn, de vier meest gebruikte argumenten tegen proportionele kiessystemen en de daaruit voortspuitende meerpartijsystemen op zeer treffende wijze samen: PR-systemen bevorderen het tot stand

¹⁶ Soms wordt effectiviteit in plaats van stabiliteit als tweede criteria gebruikt. De effectiviteit van parlementen en regeringen is echter een veel moeilijker te operationaliseren variabele en vaak wordt stabiliteit dan ook als een indicator van effectiviteit gebruikt. Zo stelt Blondel dat: *“the duration of governments is an indicator of the stability of the system; it can also be taken to constitute an indicator of the potential efficiency of governments”* (1968:191). Hierbij wordt dan verondersteld dat stabiliteit enerzijds tot effectiviteit leidt en er anderzijds ook een gevolg van is. Omgekeerd wordt geredeneerd dat de instabiliteit van regeringen leidt tot chaotisch en ineffectief bestuur en dat de korte duur van regeringen ook een gevolg is van een gebrek aan slagkrachtig beleid.

komen van coalitieregeringen, die uit meerdere partijen bestaan en daardoor sneller ten val komen; coalitieregeringen worden als minder legitiem aanzien omdat ze niet responsief zijn: het regeringsprogramma wordt gevormd in onderhandelingen na de verkiezingen, geen van de partijprogramma's wordt dus gerealiseerd en de wensen van het electoraat worden op die manier genegeerd; PR-systemen maken het kleine en extremistische partijen mogelijk om vertegenwoordiging in het parlement af te dwingen en dit is bedreigend voor de stabiliteit van het politieke systeem; en proportionele systemen zijn ingewikkelder dan niet-proportionele en maken een weldoordachte keuze van de kiezer ingewikkelder.¹⁷ De voordelen van plurale en meerderheidskiessystemen en van tweepartijssystemen zijn dan de inversies van de hierboven besproken nadelen van proportionele electorale systemen en meerpartijssystemen. Omdat, zoals we verder in deze scriptie zullen zien, de bedoeling van de partijstelselhervormers in Italië en in België was om af te rekenen met de hierboven genoemde nadelige effecten van proportionele systemen en meerpartijssystemen op de werking van de democratie, zullen we de invloed van de partijstelselhervormingen op deze criteria bespreken. De beoordeling van andere gevolgen van kiesstelsels, die eerder als voordelen van proportionele kiessystemen worden gezien, zoals de representatie van minderheidsgroepen¹⁸, laten we in ons eigen onderzoek buiten beschouwing omdat dergelijke doelen niet door de protagonisten werden gesteld.

De hier gepresenteerde criteria bevatten ook geen beoordeling van beleidsrealisaties. Gezien de moeilijkheid een neutrale evaluatie te maken van de beleidsverwezenlijkingen en het ook problematisch is de relatie tussen het partijstelsel en het beleid af te zonderen, zullen we ons in onze evaluerende vergelijking tussen Italiaanse en Belgische en Vlaamse partijstelselverandering beperken tot de bovenvermelde maatstaven. In het laatste hoofdstuk bespreken we wel kort een onderzoek dat de relatie tussen electorale systemen en beleidsprestaties is nagegaan.

Verfijning van de onderzoeksvragen

Het doornemen van de literatuur in verband met partijssystemen en partijstelselverandering laat ons toe onze onderzoeksvragen bij te schaven.

Wat betreft de eerste onderzoeksvraag, naar de oorzaken voor de verschillende evolutie van het Italiaanse partijstelsel enerzijds en de Belgische en Vlaamse partijssystemen anderzijds, onthouden we volgende zaken. De literatuur is heel duidelijk over de cruciale rol van het

¹⁷ Deze mindere keuzeduidelijkheid van PR-kiessystemen en meerpartijstelsels kan als volgt worden geïllustreerd: wanneer kiezers een paarsgewijze vergelijking tussen verkiezingsprogramma's willen maken betekent dit in een tweepartijstelsel het maken van één vergelijking, in een meerpartijstelsel met drie partijen drie, met vier partijen zes, met vijf partijen tien, met zes partijen vijftien, met zeven partijen eenentwintig, met acht partijen achtentwintig, met negen partijen zesendertig en met tien partijen vijfenveertig vergelijkingen, etc. (Sartori 2005:106).

¹⁸ Dit wordt vaak beoordeeld aan de hand van het aandeel vrouwen in het parlement (Lijphart 1994:4).

electorale systeem in de configuratie van het partijsysteem. Wel hebben we gezien dat ook sociaalstructurele en andere institutionele kenmerken en evoluties als determinanten van partijsysteemverandering naar voren worden geschoven en dat het electorale systeem zelf product is van weer andere factoren. Hierbij verwijzen we naar de lange termijn oorzaken van electorale hervormingen zoals ze door Norris worden geformuleerd. Daarenboven wordt door verschillende auteurs gesteld dat partijen en partijsystemen niet enkel objecten maar ook subjecten van verandering zijn.¹⁹ Politieke elites geven het electorale systeem vorm, conserveren het of dagen het uit. En het partijsysteem dat op een bepaald moment in een entiteit aanwezig is, heeft een invloed op de toekomstige evolutie van het partijsysteem in die entiteit. Dus moeten partijen en partijsystemen als een soort van onafhankelijke variabelen in de verklaring van hun eigen toekomstige ontwikkeling worden gezien. Aldus komen we tot volgende onderzoeksvraag:

Wat is de rol van electorale hervormingen, van partijen en partijsystemen en van andere sociaalstructurele en institutionele factoren in de verschillende evoluties van het Italiaanse partijsysteem enerzijds en het Belgische en het Vlaamse anderzijds?

Met betrekking tot de tweede onderzoeksvraag, betreffende de gevolgen van partijsysteemverandering, zijn volgende opmerkingen belangrijk. Partijsystemen worden meestal beoordeeld op twee criteria die verondersteld worden zich incompatibel tot elkaar te verhouden: proportionaliteit en effectiviteit. Zowel in Italië als in België was het, zoals we in de volgende hoofdstukken nog zullen zien, in de jaren negentig de bedoeling om de stabiliteit en effectiviteit van hun respectievelijke democratieën te vergroten en dit met behoud van een zekere mate van representativiteit. We gebruiken de geoperationaliseerde criteria van Farrell om het succes van de hervormingen in beide landen te toetsen. Onze tweede onderzoeksvraag luidt, gepolijst na het lezen van de relevante literatuur, als volgt:

Wat zijn de gevolgen van de verschillende evoluties van de partijsystemen in Italië en in België en Vlaanderen voor: de stabiliteit van het parlement en de regering; de legitimiteit van de democratie; de aanwezigheid van extremistische partijen; en de keuzeduidelijkheid voor de kiezer?

In het laatste deel van deze scriptie integreren we de inzichten die we bij het beantwoorden van de eerste twee onderzoeksvragen hebben opgedaan. We zullen dan een voorspelling kunnen doen over de waarschijnlijkheid en de wenselijkheid van een olijfboomcoalitie in Vlaanderen. Aldus luidt onze derde, tweeledige onderzoeksvraag:

¹⁹ De cruciale invloed van partijen in electorale hervormingen wordt vooral door Benoit aangevoerd. Voorts hebben we gezien dat ook Sartori en Mair de rol van partijen en partijsystemen in hun eigen verandering benadrukken.

Welke institutionele en/of sociaalstructurele veranderingen zijn in België en/of Vlaanderen noodzakelijk om een olijfboomcoalitie mogelijk te maken en wat zijn de te verwachten gevolgen van zo een evolutie?

In het volgende hoofdstuk tonen wij eerst aan dat België en Italië qua sociale en institutionele structuur tot aan het begin van de jaren negentig zeer gelijkend waren. Dit is een voorwaarde voor de relevantie van ons comparatief onderzoek. Indien dit niet het geval zou zijn, is dit onderzoek onzinnig.

DEEL 2: ITALIAANSE VERSUS BELGISCHE EN VLAAMSE PARTIJSYSTEEMVERANDERING

H3 De vergelijkbaarheid van Italië en België als politieke systemen

Ons comparatief onderzoek is gebaseerd op de veronderstelling dat België en Italië op politiek vlak zeer gelijkend waren tot aan de omwenteling in Italië aan het begin van de jaren negentig van vorige eeuw. Dat moet opdat beide cases gelijk zouden zijn wat betreft de achtergrondvariabelen in dit onderzoek en dus de voorwaarde voor een ‘most similar research design’ zou zijn vervuld. Daarenboven is dit een van de uitgangspunten van deze scriptie en hangt de relevantie van deze tekst er van af. In de komende bladzijden willen we dit aantonen. Tegelijk hebben we in het kader van onze zoektocht naar de oorzaken voor de verschillende partijstelsysteemevolucie en de totstandkoming van een olijfbomcoalitie in Italië en niet in België uiteraard ook al oog voor de verschilpunten tussen beide landen.

Italië en België als politieke systemen

De vergelijkbaarheid van Italië en België als politieke systemen aantonen is in deze scriptie dus een middel en geen doel. Het moet de relevantie van ons onderzoek en het gebruik van de comparatieve methode bevestigen. Het theoretische luik over politieke systemen staat bijgevolg niet centraal in dit onderzoek. Daarom ook hebben we het niet opgenomen in het theoretische kader van deze scriptie maar zullen we deze materie in de volgende paragrafen summier bespreken.

Politieke systemen en democratische subtypes

Definitie

In *Politics* definieert Heywood een politiek systeem naar Easton als “*a network of relationships through which government generates ‘outputs’ (policies) in response to ‘inputs’ (demands or support) from the general public*” (2002:26). Het is een subsysteem van het ruimere sociale systeem en omvat niet alleen de werking van de overheid en andere staatsinstituten maar ook de interacties van deze met de samenleving. Het politieke systeem behelst dus ook de sociale en institutionele structuur die we in het vorige hoofdstuk als determinanten van partijstelsysteemverandering noemden.

Om een beter inzicht te krijgen in de werking van overheden hebben politicologen naar het comparatieve instrumentarium gegrepen (Heywood 2002:26-39). Sinds Aristoteles zijn er

vele typologieën van politieke systemen ontwikkeld om de variatie aan stelsels in de wereld te vatten. Voorbeeld van zo een indeling vinden we terug bij Heywood. Zijn classificatie is samengesteld uit westerse polyarchieën, nieuwe democratieën, Oost-Aziatische regimes, Islamitische regimes en militaire regimes. Deze categorieën zijn zeer ruim en zijn om die reden voor dit onderzoek niet relevant. We zullen ons beperken tot een bespreking van de nauwere subtypes die zijn onderscheiden binnen de klasse van de westerse polyarchieën of representatieve democratieën. Het is de bedoeling aan te tonen dat Italië en België binnen dit type grote overeenkomsten vertonen met elkaar.

Indelingen van Lijphart

Centripetale, centrifugale en consociationele democratieën

In 1969 reeds heeft Lijphart binnen de klasse van westerse democratieën subtypes ontdekt. Zijn indeling is een reactie op een typologie van Almond die op basis van twee criteria, politieke cultuur en rolstructuur, drie soorten westerse democratieën had onderscheiden: Anglo-Amerikaanse, continentale en een tussengroep gevormd door Zwitserland, de Scandinavische en de lage landen (Lijphart 1969:207-211). De Anglo-Amerikaanse landen zouden homogene politieke culturen en autonome subsystemen hebben, de continentale landen gesegmenteerde politieke culturen en nauwelijks autonome subsystemen en de landen uit de derde groep zouden tussenliggende posities op deze variabelen innemen. Lijphart is het vooral oneens met de distinctie tussen de continentale landen en de tussengroep op basis van de door Almond geponeerde criteria. Wel stelt ook hij vast dat de landen uit de tussengroep stabiel zijn dan de continentale landen.

Voor dit verschil is volgens Lijphart echter een derde variabele verantwoordelijk: het gedrag van de elites (1969:211-215). Leaders van rivaliserende subculturen kunnen op het politieke niveau verder strijden en zo de wederzijdse spanningen opdrijven maar ze kunnen ook “*make deliberate efforts to counteract the immobilizing and unstabilizing effects of cultural fragmentation*” (Lijphart 1969:212). Op die manier kunnen diep verdeelde staten toch politieke stabiliteit bereiken. Zo een gefragmenteerde maar toch stabiele staten noemt Lijphart ‘consociational democracies’. In recenter werk noemt Lijphart vier definiërende kenmerken van consociationalisme: grote coalitieregeringen, autonomie voor de subsystemen, proportionaliteit en wederzijds vetorecht (2000:425).

Deze consociationele technieken werken niet altijd en overal (Lijphart 1969:216-222). Succesvol consociationalisme vereist: dat de elites de mogelijkheid hebben de eisen en belangen van de verschillende subculturen te verzoenen; dit impliceert dat zij de breuklijnen kunnen overstijgen en gezamenlijke inspanningen kunnen leveren met de leaders van andere subculturen; dit vergt op zijn beurt dat zij toegewijd zijn aan het overleven van het systeem en het verbeteren van de cohesie en de stabiliteit ervan; de voorgaande voorwaarden zijn

gebaseerd op de veronderstelling dat de elites de gevaren van politieke fragmentatie begrijpen.

Lijphart behoudt vervolgens de twee andere types die Almond had geïdentificeerd maar wijzigt hun benamingen om geografische connotaties te vermijden. Homogene en stabiele democratieën labelt hij ‘centripetale democratieën’, gefragmenteerde en onstabiele staten worden ‘centrifugale democratieën’ gedoopt.

In 1969 behoorde België volgens Lijphart tot het consociationele democratische type en Italië tot het centrifugale. Wat opvalt is de gelijkenis tussen Lijpharts centrifugale democratietype en de gepolariseerd pluralistische partijssystemen van Sartori. In dat partijstelseltype staan eveneens de centrifugale tendensen centraal. Ook Sartori plaatste Italië en België in verschillende categorieën, waarbij het eerste land tot de instabiele variant behoorde en het tweede tot het stabiele type van gematigd pluralistische partijssystemen. Sartori’s kwalificatie had betrekking op de pre-1974 periode, en besloeg dus vijf jaar langer dan Lijpharts indeling. Als dit door Lijphart en Sartori gerapporteerde verschil zich ook in de decennia nadien nog manifesteerde, kan dit de oorzaak zijn voor de instorting van het partijstelsel in Italië en de daaraan ontsproten olijfbomcoalitie ten opzichte van de relatieve continuïteit in het Belgische partijstelsel. In de volgende alinea’s geven we weer wat enkele denkers in latere periodes over deze materie hebben geschreven.

In de jaren negentig heeft Ware Sartori’s analysekader toegepast op de toenmalige democratieën. Hij schrijft dat in België “*greatly increased support in 1991 for the right-wing Flemish Bloc, combined with continuing party fragmentation, indicated that a form of polarized pluralism might be developing*” (Ware 1996:215).

In een artikel uit 2000 waarin hij het lot van centrifugale democratieën onderzoekt, noemt Siaroff België al sinds de jaren zeventig een centrifugale democratie (2000:319-320). Volgens deze auteur eindigde het centrifugale karakter van Italië in 1976 reeds met het historische compromis dat de communistische partij (PCI) sloot. Het schakelde zich op die manier in het systeem in en hield op een anti-systeempartij te zijn. We bespreken die partij en dit compromis uitgebreider in het volgende hoofdstuk. Relevant is nog dat Siaroff zes factoren erkent die bijdragen tot de stabiliteit van centrifugale democratieën: de aanwezigheid van cross-cutting economische cleavages; externe bedreigingen; gematigd natiewijd nationalisme; een lage belasting van het politieke systeem; goed macro-economisch beleid; en afwezigheid van radicaal-linkse regeringen (Siaroff 2000:326).

Er heerst dus tweedracht over de classificatie van de politieke systemen van Italië en België. Politicologen zijn het niets eens over welk land het minst politiek stabiele karakter vertoonde en nog steeds vertoont. Duidelijk is wel dat zowel Italië als België speciale posities innamen in het internationale continuüm van politieke systemen.

In de jaren tachtig ontwikkelt opnieuw Lijphart een van de bekendste onderverdelingen van westerse representatieve democratieën.

Meerderheids- versus consensusdemocratieën

In *Democracies* (1984) onderscheidt de auteur twee modellen: de meerderheidsdemocratie (of het Westminstermodel) en de consensusdemocratie. Het ideaaltype van democratie is volgens Lijphart wanneer het bestuur gebeurt door de burgers of hun vertegenwoordigers en het beleid altijd overeenkomstig is met de voorkeuren van alle burgers (Lijphart 1984:1-4). De voorwaarden van dit ideaaltype zijn echter niet haalbaar. Complete responsiviteit van overheden heeft nooit bestaan. Lijphart gebruikt dit ideaaltype wel als het einde van een responsiviteitschaal waarop bestaande democratieën kunnen worden geplaatst en onderscheidt met dit hulpmiddel twee types democratieën.

De essentie van het Westminstermodel van democratie is bestuur door de meerderheid (Lijphart 1984:4-9). Regeren door en voor de burgers wordt in dit model begrepen als regeren door en voor de meerderheid van de burgers. Lijphart onderkent negen intergerelateerde kenmerken van dit model die wij hier kort opsommen: de uitvoerende macht gebeurt door éénpartijregeringen met slechts een nipte parlementaire meerderheid; de wetgevende en uitvoerende machten zijn nauw verbonden waarbij de regering dominant is over het parlement; er is asymmetrisch bicameralisme met een overwicht van het lagerhuis; het partijsysteem is een tweepartijsysteem; het partijsysteem is unidimensioneel, er is maar één breuklijn die politieke vertaling kent; er is een pluraal kiessysteem; de staat is een gecentraliseerde eenheidsstaat; er is een ongeschreven constitutie en parlementaire soevereiniteit; en de democratie is exclusief representatief zonder ruimte voor referenda. Het bekendste voorbeeld van het meerderheidsmodel van democratie is Groot-Brittannië. De benaming Westminstermodel is afkomstig van het paleis waarin het Britse parlement vergadert.

Meerderheidsdemocratie is problematisch als gedurende een lange periode een grote groep burgers verstoken blijft van deelname aan de besluitvorming en het beleid niet aan haar voorkeuren voldoet (Lijphart 1984:21-23). De meeste bestaande meerderheidsdemocratieën werken echter probleemloos. Een eerste reden hiervoor is dat er alternatie is tussen de partijen die de regering vormen. Een andere oorzaak is dat de programma's van de twee grote partijen in zo een democratieën de neiging hebben nauwelijks te verschillen wegens de centripetale werking van het partijsysteem. Hierdoor stemt het beleid van een partij ook voor een groot stuk overeen met de wensen van burgers die niet voor haar hebben gestemd. Deze twee voorwaarden kunnen slechts worden vervuld in homogene samenlevingen. In verdeelde samenlevingen is meerderheidsdemocratie onwenselijk en zelfs gevaarlijk. Zij opteren volgens Lijphart beter voor het consensusdemocratische model.

In een consensusdemocratie vat men regeren door en voor de burgers op als regeren door en voor zoveel mogelijk burgers (Lijphart 1984:23-30). Men kiest er voor consensus in plaats van oppositie, inclusie in plaats van exclusie en maximalisatie van de meerderheid in plaats van nipte meerderheidsregeringen. Lijphart noemt acht elementen die in

consensusdemocratieën aanwezig zijn: de uitvoerende macht gebeurt door grote coalitieregeringen; er is formele en informele scheiding der machten, ook en vooral tussen de regering en het parlement; er is evenwaardig bicameralisme en minderheidsrepresentatie; het partijsysteem is een meerpartijsysteem; het partijsysteem is multidimensioneel, de samenleving is verdeeld door meerdere breuklijnen, cross cutting cleavages, die partijpolitieke vertalingen kennen; het kiessysteem is proportioneel; de staat is territoriaal en/of niet-territoriaal gefederaliseerd en gedecentraliseerd; er is een geschreven grondwet en de minderheid heeft vetomacht.

Vervolgens heeft Lijphart deze logische en coherente modellen empirisch getest (1984:211-222). Een eerste vaststelling is dat factoranalyse van de hierboven opgesomde kenmerken niet tot één meerderheids- versus consensusdimensie maar tot twee dimensies of kenmerkenclusters leidt. De eerste dimensie valt bijna samen met het aantal relevante partijen in het parlement en wordt verder gevormd door de scores voor: minimale meerderheid van regeringen; executieve dominantie; aantal breuklijnen; en electorale disproportionaliteit. De tweede dimensie is het sterkst gerelateerd aan federalisme en staat verder ook in verhouding tot de scores voor: bicameralisme; decentralisatie; en constitutionele flexibiliteit. Door combinatie van deze twee dimensies komt men tot vier categorieën democratische regimes: meerderheids-, meerderheids-federale, consensus-unitaire en consensusdemocratieën. België en Italië bleken tot dezelfde categorie van consensusdemocratieën te behoren waarbij België een meer prototypische positie innam. Dat blijkt ook wanneer Lijphart zijn typologie uitbreidt tot negen minder ruime categorieën. Dan behoorde België tot het zuivere consensustype omdat het hoge scores haalde op beide dimensies terwijl Italië enkel met de tweede, federale dimensie sterk was gerelateerd en slechts matig met de eerste.

Deze exhaustieve studie van Lijphart bevestigt grotendeels ons uitgangspunt dat België en Italië zeer vergelijkbare politieke systemen waren. Ze behoorden tot het consensusdemocratische type.

Particratieën in moeilijkheden

Lijphart plaatst in 1984 Italië en België dus in dezelfde categorie van consensusdemocratieën waarbij België een meer uitgesproken voorbeeld is. Meer dan een decennium later is de vergelijkbaarheid van de politieke systemen van Italië en België in 1996 het uitgangspunt van een themanummer van het politicologische tijdschrift *Res Publica* getiteld *Partitocracies between crises and reforms: the cases of Italy and Belgium* (De Winter, Della Porta, Deschouwer 1996a). In het inleidende hoofdstuk *Comparing similar countries: Italy and Belgium* van deze speciale editie verklaren de redacteurs waarom beide landen tot aan het begin van de jaren negentig soortgelijke politieke systemen waren en zelfs tot een zeer specifiek type behoorden (De Winter, Della Porta, Deschouwer 1996b). We vatten deze

bijdrage hier uitgebreid samen omdat het de partocratische kenmerken zijn waarmee men zowel in Italië als in België wou afrekenen via het doorvoeren van partysysteemverandering. De auteurs starten met een opsomming van kenmerken waarin België en Italië op politiek gebied overeenstemden. Beide landen werden gekenmerkt door: een eerder zwakke burgerlijke cultuur en een cliëntelistische politieke cultuur; lage scores op indicatoren die de tevredenheid over het politieke systeem meten; een door verschillende breuklijnen gesegmenteerde samenleving en een in hoge mate gefragmenteerd partysysteem; coalities samengesteld uit minstens vier partijen; hoge mate van regeringsinstabiliteit; de permanente aanwezigheid van een christendemocratische partij in de coalitie en het bestaan van verschillende facties binnen die partij; een hoge mate van patronage; partijtussenkomen op alle besluitvormingsniveaus; trage en inefficiënte juridische systemen; regionale spanningen tussen het welvarende noorden en het armere zuiden; hoge scores voor extreemrechtse en populistische partijen; de aanwezigheid van genereuze welvaartsystemen onder financiële druk; enorme publieke schulden; een late natievorming en de vijandigheid van de katholieke kerk tegen de geboorte van de nieuwe seculaire staat (De Winter, Della Porta, Deschouwer 1996b:216). Deze lange lijst illustreert op indrukwekkende wijze ons uitgangspunt dat Italië en België overeenstemden op kenmerken die voor ons onderzoek achtergrondvariabelen uitmaken. Maar voorlopig is deze opsomming nog impressionistisch. Om deze vergelijkbaarheid te systematiseren, reorganiseren de auteurs deze lijst gebruik makend van het concept partocratie. Er wordt verduidelijkt waar dit begrip voor staat.

Kenmerken

Een eerste definiërende eigenschap van partocratieën is de aanwezigheid van massapartijen (De Winter, Della Porta, Deschouwer 1996b:217-220). Een typerend kenmerk van massapartijen is dat ze een sterke band onderhouden met een afgelijnd deel van het kiespubliek en dat ze geleid worden door sterke leiders die de goed georganiseerde partijmachine besturen. Dat maakt dat de partijen sterk zichtbaar zijn in de politieke besluitvormingsstructuur en in de ruimere samenleving. De aanwezigheid van massapartijen heeft tot gevolg dat het niet individuele volksvertegenwoordigers zijn die de belangrijke beslissingen nemen, maar wel partijen.

Een tweede kenmerk van partocratieën is dat de regering wordt beheerst door een of meerdere partijen. In zekere zin is dat in representatieve democratieën altijd het geval. Daarom spreekt Katz liever van ‘partyism of government’ dat van land tot land kan verschillen qua intensiteit. Om op dit continuüm van partocratieën te kunnen spreken moeten aan drie voorwaarden zijn voldaan. Ten eerste moeten alle regeringsbeslissingen zijn genomen door politici die werden verkozen op partijlijsten of door zulke politici aangeduide personen. Ten tweede moet de politiek uitsluitend worden uitgestippeld binnen de regerende partij of coalitie. Ten derde moeten de politieke topfunctionarissen worden aangeduid door partijen en aan hen

verantwoording zijn verschuldigd. Dit is echter volgens Katz slechts één zijde van de partocratische medaille. Het tweede concept noemt hij 'party governmentness' en dit refereert naar de macht van partijen in de ruimere sociale samenleving. In partocratieën hebben partijen in de maatschappelijke machtsconstellatie de bovenhand en vaak ook de controle over potentiële andere machthebbers zoals georganiseerde belangengroepen, de burgerlijke samenleving en technocraten.

Een derde definiërende karakteristiek van partocratieën wordt aangeduid met de term patronage. Het staat voor de capaciteit van partijen om enerzijds staatspersoneel te benoemen en anderzijds om publieke financiën te verdelen in het voordeel van de partij of van individuele politici. In het voordeel van partijen of politici hoeft daarom nog niet te betekenen dat deze fondsen ook naar die partijen of politici zelf vloeien.

Oorzaken

Vervolgens gaan de auteurs op zoek naar de oorzaken van partocratieën (De Winter, Della Porta, Deschouwer 1996b:220-222). Een eerste grond vinden zij in het sociale systeem. Patronage en de macht van partijen wordt bevorderd door grote sociale ongelijkheden en segmentatie van de samenleving. Een cultuur waarin lokale gemeenschapsbanden het halen van nationale draagt eveneens bij tot partocratisering van de democratie. Ook de karakteristieken van partijen hebben een invloed op het partocratische karakter van een staat. Zo kan men veronderstellen dat wanneer alle partijen zich als catch-all partijen gedragen het minder waarschijnlijk is dat het land in kwestie de symptomen van partocratieën zal vertonen. Naast het sociale systeem, de politieke cultuur en de hoedanigheid van politieke partijen identificeren de auteurs het partijsysteem als een vierde oorzaak van partocratie. Terwijl in bipolaire systemen het aanduiden van de regering eerder rechtstreeks door de kiezer geschiedt, gebeurt dit in multipolaire systemen veeleer door partijen als onderhandelaars bij de coalitievorming. Zo oefent het partijsysteem een belangrijke invloed op de al dan niet tegenwoordigheid van partocratische karakteristieken uit. De auteurs menen dat het electorale systeem aan de basis ligt van deze verschillen in partijsystemen en dus van het partocratische syndroom in een land. Op het niveau van de regering, ten vijfde, bevordert de aanwezigheid van een dominante partij het verglijden tot partocratie. Deze partij heeft door haar langdurige machtspositie een grote controle kunnen verwerven over de middelen van de staat en in haar waan van onaantastbaarheid meent zij zich niet langer verantwoordelijk tegenover de samenleving te hoeven gedragen. Ook de noodzaak van coalities vermindert de verantwoordelijkheid van elke partij afzonderlijk over genomen beslissingen en dus de responsiviteit en responsabiliteit van de regeringspartijen. Een laatste oorzaak van het partocratische syndroom bevindt zich op het niveau van de beleidsvoorbereiding en de -implementatie. Een sterke en onafhankelijke bureaucratie zou de macht van partijen kunnen tegenwerken. Dit is echter niet mogelijk als

een professionele ambtelijke cultuur ontbreekt binnen de administratie omdat deze is gepolitiseerd.

Gevolgen

De gevolgen van de partocratische aard van een politiek systeem zijn in algemene zin een gebrek aan degelijk bestuur en falend beleid (De Winter, Della Porta, Deschouwer 1996b:230-235). Wanneer dit vertaald wordt naar concretere variabelen, kunnen we als negatieve consequenties van participatieën erkennen: de relatieve hoogte van de publieke schuld; het aantal overtredingen van Europese Unie wetgeving; de tevredenheid van de burgers met de manier waarop de democratie werkt; en de mate van politieke aliënering van het electoraat. Partocratische systemen hebben ook gevolgen die niet als kwalijk moeten worden gezien. We denken dan aan consequenties als een hoog aandeel partijleden in het electoraat en het gegeven dat burgers uit onvrede met het nationale bestuur positieve attitudes ten opzichte van het Europese beleidsniveau gaan ontwikkelen.

België en Italië: participatieën bij uitstek?

Nadat de auteurs aldus het partocratische type hebben gedefinieerd en haar belangrijkste oorzaken en gevolgen hebben geïdentificeerd, zijn ze nagegaan of België en Italië wel degelijk overeenstemden op deze variabelen en of beide landen zich op die variabelen onderscheidden van andere democratische landen (De Winter, Della Porta, Deschouwer 1996b:222-235). Om voor de hand liggende redenen hebben zij de periode van vergelijking laten eindigen waar de radicale transformatie van het Italiaanse politieke systeem begon. De kwantitatieve data-analyse die zij hebben uitgevoerd zullen we hier niet reproduceren. We kunnen ons beperken tot de conclusies. De empirische analyse toont aan dat Italië en België gelijkende politieke systemen waren en dat ze overeenstemden op een groot aantal indicatoren die de belangrijkste kenmerken, oorzaken en gevolgen van het zogenaamde partocratische type operationaliseren.

Hier hebben we rijkelijk uit de bijdrage van De Winter, Della Porta en Deschouwer geput om aan te tonen dat Italië en België tot eenzelfde specifiek type politiek systeem behoorden dat participatie wordt genoemd, om dit politiek systeemtype te definiëren en om een overzicht te bieden van de in de literatuur geopperde oorzaken en gevolgen. Dit deden we zonder dieper in te gaan op de precieze partocratische karakteristieken van beide landen. In de volgende hoofdstukken waarin we partijsysteemverandering behandelen zullen we respectievelijk de Italiaanse en de Belgische participatie afzonderlijk bespreken.

Verder zullen in de komende hoofdstukken ook nog vele andere gelijkenissen tussen het Italiaanse en het Belgische politieke systeem duidelijk worden. Deze zijn te concreet om hier te vermelden of hebben betrekking op oorzaken of gevolgen van partijsysteemverandering,

waardoor we verkiezen om ze hier nog niet te presenteren maar ze in de volgende hoofdstukken aan bod te laten komen.

Besluit

In dit hoofdstuk wilden we aantonen dat het zinvol is een comparatief onderzoek op te zetten dat een vergelijking maakt van de evoluties van de partijssystemen in Italië en in België en Vlaanderen. Alhoewel er niet steeds eensgezindheid is over het antwoord op de vraag of deze landen werkelijk tot dezelfde systeemtypes behoorden en auteurs ze soms onderling tegenstrijdig in verschillende categorieën plaatsen, valt toch op dat België en Italië een speciale plaats innamen tussen de westerse democratieën.

Sommige politicologen rekenen deze staten gedurende een zeker tijdvak binnen de naoorlogse periode bij de duurzame consociationele staten, anderen rangschikken hen bij de labiele centrifugale democratieën. In beide gevallen is er een prominente rol weggelegd voor de politieke partijen en de elites binnen deze groeperingen, respectievelijk als stabiliserende en destabiliserende factoren.

Bovendien hebben we gezien dat beide landen tot een zeer specifiek soort politiek systeem worden gerekend: het waren partitocratieën. Zoals we in de komende hoofdstukken zullen zien, wou men zowel in Italië als in België door ingrepen aan het partijlandschap afrekenen met dit deficiënte stelsel.

Alvorens de bespreking en vergelijking van partijsysteemverandering in Italië en in België en Vlaanderen aan te vatten wensen we dit hoofdstuk te beëindigen met een citaat uit het eerder besproken artikel *Partitocracies between crises and reforms: the cases of Italy and Belgium*. De auteurs besluiten hierin dat “it is not a bad idea at all to try to analyse in a systematic way the analogies and similarities of Belgium and Italy” (De Winter, Della Porta, Deschouwer 1996b:235).

De analogieën maar vooral de verschillen in partijsysteemverandering tussen Italië en België bestuderen, is wat we in de volgende drie hoofdstukken gaan doen.

H4 Naar een olijfboomcoalitie in Italië

In dit hoofdstuk behandelen we het Italiaanse naoorlogse partijsysteem en de evolutie die het in deze periode heeft doorgemaakt. Wij gaan hierbij chronologisch te werk. In hoofdzaak bespreken we uiteraard de radicale wijzigingen die plaatsgrepen in de jaren negentig van vorige eeuw. Het is in die dynamiek dat de Olijfboomcoalitie is ontstaan. In het hoofdstuk waarin we de partijsysteemverandering in Italië en in België en Vlaanderen vergelijken, bespreken we systematisch de oorzaken en gevolgen van de verschillende ontwikkelingen maar uiteraard komt deze materie wat betreft Italië reeds in dit hoofdstuk aan bod.

De eerste republiek

De keuze om de studie van Italiaanse partijsysteemverandering te starten na de tweede wereldoorlog en wat langer stil te blijven staan bij deze periode, vloeit voort uit de vaststelling dat vele politieke wetenschappers betogen dat de latere problemen van het Italiaanse politieke systeem toen werden gezaaid en dat uiteindelijk door die problemen de drastische partijsysteemverandering uit de jaren negentig heeft plaatsgegrepen.²⁰

Italië na het fascisme: vorming van een nieuw partijsysteem

Wij bespreken het ontstaan en de beginjaren van de eerste Italiaanse republiek om die reden uitgebreid (Furlong 1994:53-79).

Na twee decennia bestuur onder leiding van Benito Mussolini en betrokken te zijn geweest in de tweede wereldoorlog aan de zijde van nazi-Duitsland, viel het fascistische regime in Italië samen met Mussolini in 1943. Nadien volgde opnieuw een turbulente periode voor het land. Italië werd nog bijna twee jaar bezet door de geallieerde mogendheden. Een jaar later, in 1946, werd er een grondwetgevende raad verkozen en pas in 1948 waren er voor het eerst verkiezingen voor een parlement. Tussenin had het volk in 1947 bij referendum gekozen om de monarchie in te ruilen voor een republiek.

In deze transitieperiode groeiden twee politieke massabewegingen. De Partito Comunista Italiano (Italiaanse Communistische partij) werd na de oorlog opnieuw vorm gegeven door verzetsgroepen en de katholieke partij Democrazia Cristiana (Christendemocratie) werd groot door zichzelf bij de Verenigde Staten en het Italiaanse volk te presenteren als alternatief voor

²⁰ Onder anderen: Ginsborg 1995:5-23; Magone 1998:217-240; Daniels 1999:71-95; en Radaelli, Franchino 2004:941-953.

en dam tegen het communisme. Daarnaast had ook de Partito Socialista Italiano (Socialistische Partij van Italië) snel na de oorlog een goede organisatie uitgebouwd.

De DC, die als katholieke partij ook groepen aantrok die meer geïnteresseerd waren in het conservatisme dan in het geloof, werd snel intern verdeeld. De partij herbergde zowel zuiderse conservatieven, katholieke liberalen, katholieke vakbondsleden tot zelfs katholieke socialisten. De belangrijkste leider van de partij in de eerste jaren na de oorlog, Alcide De Gasperi, wou van de DC de dominante centrumpartij maken die onmisbaar zou zijn in Italiaanse regeringen. De partij kon rekenen op steun van het Vaticaan dat soms zelfs rechtstreeks in de politiek van de DC probeerde in te grijpen.

De PCI bestond reeds voor de oorlog en had bij haar ontstaan sterke banden onderhouden met Moskou. Tijdens de clandestiene periode onder het fascisme en gedurende de oorlog werd de partij onafhankelijker van de USSR. De PCI nam zelfs deel aan de provisorische regeringen onmiddellijk na de tweede wereldoorlog. De sterkte van de partij lag in de controle die het had verworven over de belangrijkste Italiaanse vakbond en de werknemerscoöperatieven.

Het naoorlogse Italiaanse partijsysteem werd aldus gedetermineerd door het bestaan van deze twee goed georganiseerde massapartijen. Wanneer echter de Koude Oorlog aan het einde van de jaren veertig ten volle zichtbaar werd, stelde men vast dat de PCI zich aan de verkeerde zijde van de frontlinie bevond en dit was niet tolereerbaar voor de Verenigde Staten en het Vaticaan.

In de aanvangsfase was de strategie van de PSI, die bij de verkiezingen voor de constituanten in 1946 meer stemmen dan de communisten had behaald, samenwerking met de PCI in een links front. Als reactie op die samenwerking scheurde in 1947 een sociaaldemocratische groep zich af van de socialistische partij om de Partito Socialista dei Lavoratori Italiani (Socialistische Arbeiderspartij van Italië), later herdoopt tot Partito Socialista Democratico Italiano (Sociaaldemocratische Partij van Italië), te gaan vormen. Deze split en de uitsluiting van de PSI en de PCI van de eerste regering na parlementaire verkiezingen, vormden de grondvesten waarop het Italiaanse partijsysteem van de daaropvolgende decennia werd gebouwd. In de grondwetgevende raad bleef de PCI wel op coöperatieve wijze betrokken.

Die grondwet was grotendeels geschreven met de bekommernis om een eventuele terugkeer van het fascisme voor altijd uit te sluiten (Einaudi 1948:661-676). Om die reden was ze zeer specifiek en rigide opgesteld. Er werd geopteerd voor een president met weinig reële macht, maar toch de bevoegdheden om de kamers te ontbinden met een gemotiveerde beslissing en de macht om de eerste minister aan te stellen. Verder koos men voor een bicameraal parlement met gelijkwaardige kamers, een regering die het vertrouwen van die beide kamers moet genieten maar dan weer met wetgevende bevoegdheden in noodsituaties en schreef men de mogelijkheid tot referenda, die het parlement kunnen verplichten wetten te herzien, in de grondwet.

De keuze voor een electoraal systeem werd niet in de grondwet verankerd maar overgelaten aan het parlement. Uiteindelijk werd daar beslist dat de zetels in de Kamer van

Volksvertegenwoordigers zouden worden verdeeld via het proportionele partijlijststelsel, deze in de Senaat via een hybride stelsel waarin echter ook vooral proportionele elementen de toon aangaven. Scheiding der machten en pluralisme waren twee centrale principes in vele andere grondwetsartikelen.

Het Italiaanse partijstelsel tot 1992

Het is de bedoeling hier een overzicht te geven van de belangrijkste kenmerken en de evolutie van het Italiaanse partijstelsel tot aan de radicale transformatie ervan na 1992. We kunnen niet blijven stilstaan bij elke regering uit deze periode, noch zullen we een uitgebreid overzicht geven van het beleid van Italië in de tweede helft van de twintigste eeuw. Deze zaken zijn zeer interessant maar niet relevant voor dit onderzoek.

Gegevens

Het naoorlogse Italiaanse partijstelsel werd tot 1992 algemeen beschouwd gekenmerkt door twee eigenschappen (Daniels 1999:71-75). Enerzijds was er de onafgebroken uitsluiting van de tweede grootste partij van het land, de PCI, van machtsdeelname en anderzijds de permanente aanwezigheid in en dominantie over de regering van de DC. De regel tot uitsluiting van de PCI kreeg de Latijnse term ‘*conventio ad excludendum*’ mee. De tweede eigenschap was een gevolg van de eerste. Door de buitensluiting van de PCI is een meerderheid zonder de DC gedurende de hele eerste republiek niet mogelijk geweest.

Om hierna het Italiaanse partijstelsel doorheen de tijd te kunnen classificeren en vervolgens te interpreteren geven we in de volgende alinea’s enkele gegevens mee betreffende de sterkte van partijen op electoraal, parlementair en regeringsniveau.

Wanneer we de verkiezingsuitslagen voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers van 1946 tot 1992 bekijken, kunnen we enkele belangrijke vaststellingen maken (zie bijlage 1).

Bij de eerste parlementsverkiezingen, waarvoor de DC, gesteund door het ganse katholieke netwerk, een anticomunistische campagne voerde, haalde de partij bijna 50% van de stemmen. Door kieskringen van ongelijke grootte resulteerde dat in een ruime zetelmeerderheid. Toch verkoos eerste minister De Gasperi verder samen te werken met drie kleine partijen. (Furlong 1994:62) Deze praktijk groeide uit tot een beginsel in de eerste republiek waarbij er steeds ruime coalities werden gevormd, daarbij de indruk wekkend dat de partijen die niet tot de regering behoorden zich op een of andere manier buiten de conventionele politiek bevonden. De PCI en de PSI namen gezamenlijk deel aan deze verkiezingen. Zij kregen 31% van de stemmen. Aan de eerste parlementsverkiezingen nam ook reeds de neofascistische partij Movimento Sociale Italiano (Sociale Beweging van Italië) deel. Ze behaalde slechts vijf zetels maar zou later uitgroeien tot de vierdegrootste partij van

de naoorlogse periode. De regeringscoalitie na de eerste parlementsverkiezingen werd gevormd door de DC, de PSLI, de Partito Radicale Italiano (Radicale Partij van Italië) en de Partito Liberale Italiano (Liberale Partij van Italië).

In de volgende alinea's overlopen we eerst kort de electorale evolutie van de belangrijkste partijen doorheen de eerste republiek. Daarna bekijken we de evolutie van het partijsysteem op het parlementaire en regeringsniveau.

De DC had bij de tweede parlementsverkiezingen, in 1953, bijna een vijfde van haar stemmen verloren ten opzichte van vijf jaar eerder en is dan tot diep in de jaren zeventig steeds iets minder dan 40% van de stemmen blijven halen.²¹ Begin jaren tachtig duikelde de DC naar een score van nog slechts iets meer dan 30%.

De PCI heeft vanuit haar permanente oppositiepositie eerst een voortdurende groeibeweging gemaakt van ongeveer 20% bij de eerste verkiezingen naar bijna 35% midden jaren zeventig. Nadien heeft zich een omgekeerde beweging gemanifesteerd en daalde de partij opnieuw naar een score van iets meer dan 26% eind jaren tachtig.

De PSI is een constante gebleven doorheen de hele eerste republiek. Ze behaalde bijna steeds iets meer dan een tiende van de stemmen met de jaren zeventig als uitzondering waar ze net onder de 10%-grens bleef.

De neofascistische MSI was met een gemiddelde en bijna constante van ongeveer 6% van de stemmen de vierde grootste partij van de eerste Italiaanse republiek.

De sociaaldemocratische PSDI behaalde tot begin jaren zeventig consequent ongeveer 5% van de stemmen om nadien te verschrompelen tot een partij met slechts om en bij de 3%.

De PRI en PLI scoorden vaak slechts 2% van de stemmen en boekten af en toe een uitschieter.

In 1948 waren in totaal 10 partijen vertegenwoordigd in de Kamer van Volksvertegenwoordigers (La Camera dei Deputati). Dat is ook het gemiddelde tot 1976. Nadien groeide het aantal partijen in de Kamer na iedere parlementsverkiezing gestaag tot 14 partijen in 1987. Minipartijtjes die minder dan 1% van de stemmen haalden, slaagden er soms in een zetel te verwerven in het parlement.

Vanaf de eerste parlementsverkiezingen in 1948 tot de mijlpaalverkiezingen van 1992 heeft Italië 45 regeringen gekend (Governo Italiano).²² Vaak ging het slechts om kleine herschikkingen van de regering door het wisselen van partijen of individuele ministers. In deze periode was de DC steeds de grootste partij in het kabinet. Slechts gedurende twee periodes was een eerste minister geen lid van de christendemocratische partij. Van 1981 tot 1982 was Spadolini van het PRI eerste onder de ministers en van 1983 tot 1987 was dat Craxi

²¹ Met uitzondering van 1958 wanneer ze 42.3% van de stemmen binnenrijfde.

²² Vaak wordt gealludeerd op 58 regeringen in evenveel jaren, daarbij ook de provisorische regeringen na wereldoorlog twee, de technocratische regeringen in de transitiefase en de regeringen uit de tweede republiek tot 2001 meerekenend. Bijvoorbeeld: Sanchez 2002:259.

van de PSI. Zowel de PSI, de PSDI, de PRI als de PLI maakten ondanks hun beperkte stemmenaandeel deel uit van tientallen van deze regeringen.

Classificatie

Wanneer we nu de in het theoretische hoofdstuk over partijsystemen uit de doeken gedane classificatiecriteria van Sartori toepassen op de hierboven vermelde gegevens kunnen we het Italiaanse partijsysteem tussen 1948 en 1992 classificeren. Zoals Sartori opmerkt, moeten deze criteria postdictief worden toegepast en gelden ze voor een bepaalde periode (1990:321). Het is dus zaak deze tijdvakken af te bakenen.

Het is volgens ons echter niet zinvol de periode van 1948 tot 1992 verder onder te verdelen. Ook al was de sterkte en de rol van partijen op het electorale, parlementaire en regeringsniveau voortdurend wijzigend, menen we dat er op het vlak van het partijsysteem eerder sprake was van continuïteit. Met deze interpretatie gaan we in tegen enkele auteurs, zoals we verder zullen zien.

Wanneer we de relevantieregels van Sartori hanteren bij het bepalen van het numerieke criterium, komen we over de gehele periode van de eerste republiek tot telkens zes à zeven relevante partijen. Deze zijn de DC, de PSI, de PSDI, de PRI en de PLI als partijen met ‘governing potential’ en de PCI en de MSI als partijen met ‘blackmail potential’. Dit betekent dat Italië tijdens de eerste republiek op basis van het aantal partijen alvast tot de categorie van gepolariseerd pluralistische partijsystemen behoorde. Naast de numerieke norm zijn er echter nog twee andere criteria waaraan moet zijn voldaan vooraleer we kunnen besluiten dat Italië werkelijk van deze partijsysteemcategorie deel uitmaakte. Daarvoor moet er continu minstens één anti-systeempartij aanwezig zijn geweest en moest er steeds sprake zijn van bilaterale opposities. Aan beide voorwaarden wordt voldaan door de permanente aanwezigheid in de oppositie van de communistische PCI en de neofascistische MSI. Langs beide zijden van het politieke spectrum zaten er steeds ook nog kleine partijtjes op de oppositiebanken al waren deze zelden als relevante partijen te identificeren. Wanneer we de Italiaanse case dan toetsen aan de overige door Sartori geopperde, niet-noodzakelijke eigenschappen van gepolariseerd pluralistische partijsystemen, stellen we vast dat deze stuk voor stuk voor kwamen.²³ In de eerste Italiaanse republiek was het metrische centrum bezet. De DC werd algemeen beschouwd als een centrumpartij met centrumlinkse en –rechtse facties. Er was ook sprake van polarisatie aan beide zijden van het ideologische spectrum met de aanwezigheid van de extreemlinkse PCI en de extreemrechtse MSI. De tendens van het partijsysteem was voor een groot deel van de periode centrifugaal. Er was bijna continu verlies voor de centrumpartijen en tot eind jaren zeventig ook bijna voortdurende stemmenwinst voor de extreme partijen. De Italiaanse samenleving was ook ideologisch verdeeld, we kunnen spreken van verschillende

²³ Dat is ook niet meer dan logisch aangezien Sartori dit partijsysteemtype ontwikkelde met de Italiaanse case als voorbeeld.

politieke culturen.²⁴ Verder was ook onverantwoordelijk oppositievoeren en oneerlijke concurrentie kenmerkend voor het Italië van de eerste republiek. Beide komen tot uiting in de torenhoge overheidsschuld die Italië doorheen deze periode heeft opgebouwd. Italië kampte hierdoor in 2006 nog steeds met een publieke schuld van 107.8% van het BBP (CIA world factbook).

Interpretaties

Deze classificatie van het Italiaanse partijstelsel gedurende de gehele periode van de eerste republiek als gepolariseerd pluralistisch wordt niet door iedereen gedeeld. Zoals we in het theoretische hoofdstuk over partijstelselverandering zagen, meent Sartori dat in landen met centrifugale partijstelsels gematigd en verantwoordelijk bestuur weinig waarschijnlijk is en hij schat de overlevingskansen van die staten bijgevolg gering in.

Farneti biedt, vertrekkend van de theorie van Sartori, een andere interpretatie van het Italiaanse partijstelsel tijdens de eerste republiek. De politicoloog heeft een alternatieve verklaring voor de fragmentatie van het Italiaanse partijlandschap (Farneti 1985:preface). Deze verdeeldheid had te maken met de aanwezigheid van drie subculturen in het naoorlogse Italië. De twee belangrijkste waren de socialistische en de katholieke maar vooral in het zuiden was er ook sprake van een belangrijke fascistische erfenis. Deze culturen werden vertaald in linkse, rechtse en centripolitiske ruimtes. De aanwezigheid van een extreemrechtse partij, het MSI, verhinderde de totstandkoming van een grote gematigd conservatieve partij. De aanwezigheid van de extreemlinkse PCI voorkwam dan weer de formatie van een grote sociaaldemocratische partij. De tegenwoordigheid van deze twee extremen werkte wel de vorming van een grote centripartij in de hand.²⁵ In deze driedelige structuur van het partijstelsel was de ideologische afstand tussen partijen groot. Dit liet volgens Farneti aan kleinere partijen toe om zich links of rechts van de drie grote stromingen te positioneren. Op die manier komt de auteur tot een partijcontinuüm met negen relevante posities.

Vervolgens is Farneti een van de auteurs die het wezen van het Italiaanse partijstelsel tijdens de eerste republiek splits in twee delen (Farneti 1985:181-189). Voor de periode 1944-1961 is hij het eens met Sartori in diens classificatie van het Italiaanse systeem als gepolariseerd pluralistisch. De periode 1965-1979 verschilt hiervan volgens de auteur en hij noemt het partijstelsel in dit tijdvak centripetaal pluralistisch.²⁶ Het basisidee van het centripetaal

²⁴ Zie de beschouwingen van Farneti en Galli in de volgende paragrafen.

²⁵ En hier neemt Farneti de door Sartori beschreven relatie tussen polarisatie en de aanwezigheid van een centripartij over (zie het theoretische hoofdstuk over partijstelsels).

²⁶ Het eindjaar van deze periode, 1979, is niet een scharnierpunt waarop Italië volgens Farneti opnieuw overging in een ander partijstelseltype (althoewel hij wel meende dat het electoraat het centripetaal pluralisme in dat verkiezingsjaar had afgestraft en het systeem dus in crisis verkeerde). Wel is dit het jaar waarin Farneti de laatste hand legde aan zijn boek. Het jaar daarop stief hij in een auto-ongeluk. Volgens Daalder, die in 1985 het

pluralisme is dat het sociale en politieke centrum, als constant referentiepunt voor regeringscoalities, wordt versterkt door de spanningen en contradicties tussen en binnen de twee extreme polen in het systeem. Deze extreme partijen worden als niet regeringsvatbaar beschouwd en zelfs gevreesd door een groot deel van het electoraat, dat daardoor gestimuleerd wordt om op het centrum te stemmen. Dat centrum is zelf niet homogeen en cohesief maar wordt op zijn beurt gesplitst in een centrum-, een linkse en een rechtse vleugel. Wel is het centrum minder verdeeld dan de polen omdat men het er, in tegenstelling tot de extremen aan beide zijden, wel eens is over de aanvaarding van de parlementaire regels van het politieke spel, over de eigendomsrechten en over de internationale allianties. Volgens Farneti is het uitgangspunt van het centripetaal pluralisme aldus niet de sterkte van het centrum maar de zwakte en verdeeldheid binnen de linkse en rechtse polen van het partijsysteem, die door deze heterogeniteit niet in staat zijn zich als regeringsalternatief aan te bieden. De dynamiek van dit type partijsysteem bestaat er in dat er een competitie optreedt tussen de meer gematigde fracties binnen de extreme polen om een alliantie aan te gaan met het centrum, omdat de permanente oppositie minder voordelen oplevert dan deelname aan de macht. Dit gebeurt de facto door deelname aan regeringscoalities en niet door een meer gematigde houding in te nemen naar het electoraat toe, omdat men angst heeft door die matiging electorale steun te verliezen.²⁷ Farneti betoogt dat, net zoals in gepolariseerd pluralistisch systemen, ook in het centripetaal pluralisme toch het constante gevaar van crisis schuilt. Door de ambivalente houding van de politieke elites is de kans groot dat er een kloof ontstaat tussen de politici en delen van de samenleving. Dit kan daarenboven leiden tot een zekere depolitisering van het electoraat. Tenslotte worden in centripetaal pluralistische systemen oplossingen gezocht en gevonden voor problemen als regeringsvorming en technische bestuurskwesties zonder dat er overeenstemming wordt bereikt over meer fundamentele zaken.

Centripetaal pluralisme verschilt volgens Farneti van de stabiele systemen van gematigd pluralisme en consociationalisme die door respectievelijk Sartori en Lijphart werden geïdentificeerd. In het gematigd pluralisme zijn er minder partijen en is er competitie om het gematigde centrum waartoe een groot deel van de elite en het electoraat zich ideologisch aangetrokken voelt. In centripetaal pluralisme wordt het centrum enkel versterkt door de heterogeniteit van de extreme polen en de opportunistische ambitie van sommige linkse of rechtse partijen om coalities te vormen met het centrum. Centripetaal pluralisme verschilt dan

voorwoord voor Farneti's *The Italian party system* schreef, zouden de gebeurtenissen na zijn dood Farneti enkel in zijn overtuiging hebben gesterkt.

²⁷ Op die wijze zou men kunnen denken dat Farneti meent dat op die manier is voldaan aan Sartori's voorwaarden voor het overleven van een gepolariseerd pluralistisch systeem: "*a system of polarised pluralism can endure only if the centrifugal tactics of electoral competition are lessened, or eventually counteracted, in the other arenas*" (Sartori 2005:128) en dit vervolgens om die reden 'centripetaal pluralisme' noemt. Deze interpretatie wordt door Farneti zelf uitgesloten, daar hij ook centripetaal pluralistische systemen als instabiel bestempelt.

weer van consociationalisme omdat het de twee pijlers, religieuze en taalkundige breuklijnen, waarop dit type systeem is gestoeld, ontbeert.

We stelden reeds dat we niet akkoord gaan met de auteurs die menen dat de periode van de eerste republiek verschillende partijsysteemtypes heeft gekend. Daartoe konden we besluiten na toepassing van Sartori's criteria. Deze andere interpretatie die Farneti heeft gemaakt kan niet overtuigen. Nergens geeft de auteur in concreto aan wat er tussen 1961 en 1965 is gewijzigd waardoor we voor deze scharnierperiode moeten spreken van gepolariseerd pluralisme en erna van centripetaal pluralisme. Wel kunnen we afleiden dat de toetreding van de PSI tot de regering voor het eerst in 1963 en de strategie van het 'historische compromis' vanaf begin jaren zeventig, waarbij de PCI en de DC een akkoord sloten om een einde te maken aan de verdeeldheid van het land, Farneti hebben aangezet om een nieuw partijsysteemtype te ontwikkelen. Deze redenering mist echter overtuigingskracht.²⁸

Nog een alternatieve zienswijze op het Italiaanse partijsysteem tijdens de eerste republiek, naast die van Sartori en Farneti, is het 'imperfect bipartism' model van Galli (Furlong 1994:148-150). Net als de twee andere auteurs start Galli met de vaststelling dat het probleem van het Italiaanse systeem regeringsinstabiliteit was en hij relateert dit net als hen aan de permanente aanwezigheid van een of enkele partijen in het kabinet. Vervolgens meent Galli echter dat het Italiaanse partijsysteem niet gekarakteriseerd werd door het bestaan van vele partijen van gelijke grootte, zoals het gepolariseerd pluralisme en het centripetaal pluralisme laten uitschijnen, maar door de dominantie van twee partijen, de DC en de PCI. Deze twee partijen hebben tot aan het einde van de jaren tachtig steeds meer dan 60% van de stemmen verworven en een nog groter aandeel van de parlementaire zetels. Volgens Galli was de sterkte en stabiliteit van deze partijen een gevolg van hun greep over de twee subculturen, de socialistische en de katholieke, in het land. Deze subculturen sneden door andere maatschappelijke breuklijnen. Door de aanwezigheid van 'cross cutting cleavages' was er steeds een zekere mate van convergentie in de programma's van beide partijen. Vervolgens waren de oorzaken van regeringsinstabiliteit en de zwakke prestaties van de Italiaanse overheid niet het centrifugale karakter van het partijsysteem noch het mekaar uitbieden door de verschillende polen, maar wel het ontbreken van een aanvaardbaar alternatief voor de permanente regeringspartij DC. Die partij was intern verdeeld en maakte gebruik van het 'spoils system' om de verschillende facties binnen haar kader tevreden te houden.²⁹ Het 'imperfect bipartism' ten gevolge van de permanente uitsluiting van de tweede grootste partij van het land zorgde ervoor dat de regeringspartijen niet gestimuleerd werden om zich verantwoordelijk te gedragen omdat ze door het electoraat toch niet gestraft konden worden voor inefficiënt of onbehoorlijk bestuur. Dit model, vertrekkende vanuit dezelfde

²⁸ We staan niet alleen met deze analyse. Pasquino schrijft over de door Sartori geïdentificeerde centrifugale tendens van het Italiaanse gepolariseerd pluralistische partijsysteem dat "*this characteristic was criticized and challenged, though not convincingly, by Farneti*" (Pasquino 2004:4, nadruk toegevoegd).

²⁹ Dit 'spoils system' beschrijven we in de volgende paragraaf die handelt over de Italiaanse participatie tijdens de eerste republiek.

uitgangspunten als Sartori's gepolariseerd pluralisme, dat een groot gewicht hecht aan de implicaties van het 'conventio ad excludendum', is een waardevolle interpretatie van het naoorlogse Italiaanse partijsysteem. Het is complementair met de vaststelling van electorale en coalitiestabiliteit, met de inefficiëntie van de Italiaanse overheid en de later aan het licht gekomen corruptiepraktijken door de permanente regeringspartijen.

Italië: een particratie

In het vorige hoofdstuk bespraken we het begrip particratie en verwezen we naar een studie die aantoont dat België en Italië tot aan het begin van de jaren negentig tot dit systeemtype behoorden. Hier gaan we de specifieke kenmerken van de Italiaanse particratie na. Zoals we later nog bediscussiëren was de belangrijkste doelstelling van de kieswethervorming van 1993 een einde te maken aan het particratische karakter van de Italiaanse republiek.

In *The Italian partocracy. Beyond president and parliament* noemt Calise het Italiaanse politieke systeem tijdens de eerste republiek het typevoorbeeld van een particratie (1994:441-479).

Een eerste kenmerk van de Italiaanse particratie in deze periode was de wijze waarop de eerste minister en de overige ministers werden gekozen. Hun aanstelling was het gevolg van een dubbel onderhandelingsproces: eerst binnen partijen tussen de verschillende facties en vervolgens tussen de toekomstige coalitiepartijen. Calise onderscheidt op basis van deze karakteristiek twee periodes in de eerste republiek. Tot in het begin van de jaren tachtig was de DC steeds de centrale partij in coalities en leverde ze stevast de premier. Deze was meestal de kandidaat die het hoogste aantal voorkeursstemmen had behaald en ook andere ministers werden aangeduid op basis van dit criterium. Er was dus ondanks de onrechtstreekse manier van verkiezen van leden van de uitvoerende macht toch een zekere band tussen de regering en het electoraat. In de jaren tachtig veranderde dit patroon. Twee eerste ministers waren in dit decennium afkomstig van een andere partij dan de DC waardoor zelfs gedurende meer dan een jaar de belangrijkste politieke positie in het land werd uitgeoefend door een mandataris van een partij die slechts 3% van het electoraat vertegenwoordigde. Sindsdien trad de persoonlijkheid van de premier meer op de voorgrond en werd de verpersoonlijkte band tussen het electoraat en de premier, die ook zijn partij en de parlementaire fractie sterker in handen had, de belangrijkste bron voor legitimiteit van de regering, eerder dan het aandeel kiezers van de partij van de eerste minister.

Een parallelle evolutie is ook merkbaar in een tweede eigenschap van Italië als particratie. Gedurende de eerste dertig jaar van de eerste republiek was besluitvorming binnen de regering een collegiaal gebeuren. Discipline en cohesie binnen partijen waren noodzakelijk in hoge mate aanwezig om het regeringsbeleid te steunen in het parlement en dit ondanks een grote mate van factionalisme binnen de voornaamste partijen. Vanaf de jaren tachtig moest

deze collegialiteit plaats maken voor de proliferatie en het belang van persoonlijke keuzes van individuele ministers en vooral van de toppolitici van partijen.

Een derde kenmerk van Italië gedurende de eerste republiek was het ontbreken van een werkelijke oppositie. Dit was te wijten aan diens ideologische verdeeldheid en de permanente uitsluiting van sommige oppositiepartijen. Dit zorgde ervoor dat er in het parlement geen effectieve tegenstand was voor de zetelende regering wat de greep van de regeringspartijen op de wetgevende en uitvoerende macht nog groter maakte.

De volgende kenmerken van de Italiaanse particratie zijn consequenties van de vorige eigenschappen. De belangrijkste is wat met de Engelse term 'spoils system' wordt benoemd en wat ongeveer overeenkomt met het in ons taalgebied meer bekende concept 'patronage'. Het gaat om het gebruik waarbij partijen die in de regering zetelen, via financiële herverdelingsmechanismen enerzijds en het toewijzen van publieke functies anderzijds, hun kiezers op een individuele manier belonen. Dit gebeurde in de eerste republiek rechtstreeks door cliëntelistische relaties tussen politici en kiezers en onrechtstreeks door de omvang van en de greep door de overheid op de publieke sector. Deze praktijken zorgden ervoor dat de opeenvolgende regeringen responsief waren naar een grote groep burgers toe, namelijk naar hen die ervan profiteerden. Uiteraard stond deze responsiviteit allesbehalve gelijk aan responsabiliteit. Vele van de in deze alinea beschreven gebruiken waren immers niet in het algemeen belang en vaak zelfs illegaal.

Op welk een buitensporige schaal deze onwettige praktijken gebeurden kwam aan het licht in de zogenaamde 'mani pulite'-onderzoeken (Della Porta, Vannucci 1997:231-254). Omdat dit betrekking heeft op de donkerste zijden van de particratie en vaak genoemd wordt als de doodsteek van de eerste Italiaanse republiek, behandelen we deze materie hier, ook al startten de gerechtelijke onderzoeken pas in 1992. De bal ging aan het rollen toen dat jaar de Milanese assistent-onderzoeksrechter en latere volksheld Antonio Di Pietro een lokaal ambtenaar en lid van de PSI arresteerde. Het onderzoek van de magistratuur deinde snel ver buiten de stadsgrenzen uit en legde de corruptie van zowat de hele Italiaanse publieke administratie bloot in wat zou worden geboekstaafd als het 'Tangentopoli-schandaal'. Er kwam aan het licht dat topfiguren uit private en publieke ondernemingen, mandatarissen uit de hoogste regionen van de overheid en leden van de nationale secretariaten van zowat alle belangrijke partijen betrokken waren bij onwettige praktijken als afpersing, corruptie, criminele samenzwering en illegale partijfinanciering. In 1993 waren een derde van de volksvertegenwoordigers en een vierde van de senatoren in staat van beschuldiging gesteld. In 1997 waren vijf ex-premiers betrokken bij de schandalen. Naast het blootleggen van het systeem van corruptie in de Italiaanse publieke administratie fungeerden deze ontdekkingen als katalysator voor de crisis van de eerste republiek.

De tweede republiek

Alhoewel we hierboven dus beschreven hoe doorheen het tijdperk van de eerste republiek de ondergang van het Italiaanse politieke systeem steeds op de loer lag, kwamen de gebeurtenissen die aan het begin van de jaren negentig plaatsgrepen toch onverwacht. We bespraken het ‘Tangentopoli’-schandaal reeds hierboven. De institutionele en partijsystemische wijzigingen behandelen we in de volgende bladzijden. Opmerkelijk is ook dat in deze periode de academische beschouwingen over partijsysteem- en partijverandering de nadruk legden op beperkte, incrementele wijzigingen terwijl de transformatie van het Italiaanse partijsysteem en haar constituerende elementen zo radicaal en plots gebeurde. Daarom is de Italiaanse case zo interessant om te bestuderen. Om die reden ook spreken de meeste observatoren over de geboorte van een nieuwe, tweede republiek.

Transformatie van het partijsysteem

Ondanks de overvloed aan literatuur over de crisis van het Italiaanse partijsysteem tijdens de eerste republiek was tot in de jaren tachtig continuïteit de regel. Over het electorale niveau schrijven Sandra en Stephen Koff bijvoorbeeld: *“major shifts in party vote totals have been the exception rather than the rule. Incremental change, rather than volatility, has marked electoral results in the First Republic”* (Koff, Koff 2000:59-60). Hetzelfde geldt voor het parlementaire en het regeringsniveau.

Aanzet voor 1992

De eerste tekenen van partijsysteemverandering waren er in de late jaren tachtig met de opkomst van de regionalistische partijen en de groenen (Morlino 1996:6-7). In dat decennium komen er ook telkens na verkiezingen nog meer partijen in het parlement en bestonden de coalitieregeringen bijna steeds uit meer dan vijf partijen.

Het was vooral de PCI die in die jaren tachtig als eerste partij de gevolgen van de groeiende assertiviteit van het ontevreden electoraat voelde. Ze verloor op tien jaar tijd bijna een vierde van haar kiezers. Voordien had de partij al een belangrijke stap gezet in haar inschakeling in het systeem door in 1973 het historische compromis met de DC te sluiten dat bijna tot de vorming van een DC-PCI regering had geleid. En in 1979 had ze tijdens terroristische aanvallen door de Rode Brigades ook de regering van nationale eenheid gesteund in haar repressief beleid. Dit inschakelingproces geraakte in een stroomversnelling toen in 1989 de Berlijnse muur viel en in de jaren nadien de Sovjetunie desintegreerde. Deze internationale gebeurtenissen zorgden ervoor dat het electoraat in de PCI geen communistische dreiging meer zag en dat men binnen de partij een definitieve wending richting democratisch

socialisme nam. In februari 1991 werd een nieuwe partij gesticht met een nieuwe naam: Partito Democratico della Sinistra (Democratisch Linkse Partij). Een deel van de partij die het niet eens was met deze koerswijziging, scheurde zich af en vormde de Partito della Rifondazione Comunista (Nieuwe Communistische Partij).

Een tweede belangrijke stap in de partijsysteemtransformatie is de oprichting van de Lega Nord (Noordse Liga) in 1991 (Morlino 1996:7). Deze partij verenigde een aantal kleine regionalistische partijen uit het rijke noorden en had als belangrijkste programmapunt afscheiding van die regio van de rest van het land om op die manier een nieuwe staat, Padania, te creëren (Giordano 2000:446). Het is een partij die aan de rechterkant van het ideologische spectrum moet worden gesitueerd en die zich afzette tegen de gevestigde partijen en de Italiaanse partitocratie.

Ontevredenheid over de Italiaanse democratie

De Lega Nord kon bij haar ontstaan op een golf van burgerlijke wrevel surfen. Ontevredenheid over het politieke systeem is in Italië altijd aanwezig geweest. Volgens Eurobarometer scoorde het land in de jaren zeventig van alle landen van de Europese Gemeenschap het slechtst op algemene levenstevredenheid van haar burgers (anon. 1980a:A10). In datzelfde jaar zei slechts 20% van de Italianen tevreden te zijn met de wijze waarop hun democratie werkt (anon. 1980b:3). In 1990 waren de Italianen nog steeds van alle EU-burgers het minst tevreden met de manier waarop hun democratie functioneert (anon. 1990:A17). Maar liefst drie vierden van de Italianen waren ontevreden tot zeer ontevreden met het Italiaanse politieke systeem. Dat waren er dubbel zoveel dan gemiddeld in de EU-lidstaten. Door de vrees voor het communisme en de ‘conventio ad excludendum’ werden regeringscoalities in het algemeen en de DC in het bijzonder echter nooit afgestraft door de ontevreden burgers (Daniels 1999:78). De christendemocratische partij slaagde er zo tot diep in de jaren zeventig in om, ondanks secularisering van de maatschappij, erosie van de katholieke subcultuur, publieke ontevredenheid over het politieke falen vooral in de economische sfeer, consequent bijna twee vijfden van de kiezers achter zich te scharen en haalde ook op het einde van de jaren tachtig nog bijna 35% van de stemmen. De val van de Berlijnse muur, de desintegratie van de USSR en de transformatie van de PCI tot een sociaaldemocratische partij hebben ervoor gezorgd dat de vrees voor het communisme verdween en afstraffing van regeringscoalities en van de DC in het bijzonder in de ogen van zowel kiezers als politici voor het eerst mogelijk werd (Morlino 1996:9). De eerste klap voor de christendemocratische partij kwam er bij de verkiezingen van 1992.

De verkiezingen van 1992

De parlamentsverkiezingen van 1992 werden door toenmalige observatoren als aardverschuivende verkiezingen bestempeld en ook retrospectief worden ze aangewezen als een grote stap in de richting van de tweede republiek (Koff, Koff 2000:64). Zoals gezegd was door een aantal evoluties afstraffing van de DC niet langer denkbeeldig geworden. De christendemocratische partij klokte voor het eerst in haar bestaan af op minder dan 30% (zie bijlage 1). Ze scoorde bijna 5% minder dan 5 jaar voordien. De uit de PCI ontstane PDS behaalde 16.1%, ruim 10% minder dan haar voorganger een half decennium eerder. Grote winnaar van de verkiezingen was de Lega Nord, die uit het niets bijna 9% scoorde. Maar ook andere partijen die het partijstelsel op de korrel namen en institutionele hervormingen voorstonden, zoals Rete, boekten stemmenwinst.

De DC kreeg bij deze mijlpaalverkiezingen dus voor het eerst echt klappen maar haar dieptepunt volgde pas in de maanden nadien. Bij de 'mani pulite'-onderzoeken waren onder anderen heel wat topfunctionarissen van de christendemocratische partij betrokken, wat deze partij en het Italiaanse politieke systeem verder delegitimeerde.

Hervorming van het electorale systeem

Discussies over de rol van het electorale systeem in de tekortkomingen van de eerste republiek laaiden pas echt op aan het begin van de jaren negentig (Koff, Koff 2000:63). Dit debat werd aangewakkerd door een op het eerste zicht banaal referendum dat in 1991 werd gehouden over een wet die het toegelaten aantal voorkeursstemmen wou reduceren. Maar de dialoog breidde zich ver buiten dit discussiepunt uit en sindsdien stonden institutionele hervormingen bovenaan de politieke agenda.

Daarop volgden de parlamentsverkiezingen van 1992 die we hierboven bespraken. De twee jaren volgend op deze parlamentsverkiezingen stonden in het teken van hervorming van de electorale wetgeving (Koff, Koff 2000:65-67). Onder de technocratische regering Ciampi werd uiteindelijk een referendum gehouden die het proportionele kiessysteem voor de Senaat wou afschaffen. Maar het was duidelijk dat dit referendum slechts een legitimiteitstest was voor verdere hervormingen. Uiteindelijk haalden de voorstanders voor institutionele hervormingen een overweldigende overwinning.

Op dit referendum volgde dan een parlementair debat over hervormingen van de kiessystemen voor de Senaat én de Kamer van Volksvertegenwoordigers. We bespreken hier de kenmerken van het in augustus 1993 tot stand gekomen kiessysteem voor de Kamer. Het stelsel voor de Senaat verschilde hiervan slechts op enkele punten.

Het werd duidelijk dat slechts overeenstemming kon worden bereikt over het invoeren van een gemengd kiessysteem of 'additional member system' (AMS). De discussies focusten zich nadien op het proportionele versus het meerderheidsaandeel in het systeem. Kleine partijen

waren voorstander van een groter gewicht voor het partijlijststelsel (PR) terwijl grotere partijen pleitten om meer zetels te verdelen volgens het 'single member plurality system' (SMP).

Volgens de in augustus 1993 door het parlement goedgekeurde nieuwe kieswet werd Italië ingedeeld in 27 kieskringen (D'Alimonte 1998:171-174). Op hun beurt werden deze kieskringen ingedeeld in districten waar volgens het SMP-systeem 75% van de zetels voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers moesten worden verdeeld. De resterende 25% van de zetels werden op kieskringniveau verdeeld volgens het proportionele partijlijststelsel. De kiezer had dus twee stemmen wat de mogelijkheid tot 'split voting' toeliet. Bovendien konden partijen maar zetels via het PR-systeem halen als ze op nationaal niveau een kiesdrempel van 4% wisten te overschrijden. Tenslotte was er ook een correctie in het nadeel van partijen die disproportioneel veel zetels behaalden in de SMP-districten en ten voordele van partijen die volgens dit meerderheidssysteem onderbedeeld werden. Bij de eersten werden op kieskringniveau volgens het 'scorporo'-mechanisme stemmen afgetrokken alvorens daar de zetels proportioneel werden verdeeld, wat uiteraard in het voordeel is van de andere partijen.

De transitiefase

Hier bespreken we de periode tussen de hervorming van het kiessysteem in augustus 1993 en de verkiezingen van maart 1994 waarbij dit nieuwe systeem voor het eerst werd toegepast.

We bediscussieerden in voorgaande paragrafen reeds twee belangrijke evoluties in het Italiaanse partijstelsel die de hervorming van het electorale systeem voorafgingen. In 1991 werd de PDS gecreëerd uit de PCI en vormde een orthodoxe marxistische kern, die het niet eens was met deze sociaaldemocratische koerswijziging, de PRC. Een andere significante ontwikkeling was de oprichting van de LN in datzelfde jaar.

De DC die in 1992 voor het eerst minder dan 30% van de stemmen had behaald, viel uiteen ten gevolge van twee evoluties (Daniels 1999:77-81). De structurele betrokkenheid van de partij en heel wat van haar toenmalige leiders bij georganiseerde corruptiemechanismen waren aan het licht gekomen tijdens de gerechtelijke 'mani pulite'-onderzoeken. Daarenboven zorgde het nieuwe electorale kiessysteem voor een anticipatie van partijen op de verwachte nieuwe structuur van electorale competitie in de aanloop naar de verkiezingen van 1994. Concreet betekent dit dat partijen zich gingen organiseren in allianties om de strijd volgens het meerderheidssysteem op districtsniveau aan te gaan. In een poging zichzelf een nieuw imago aan te meten en de electorale schade te beperken, herdoopte de partij zich tot de Partito Popolare Italiano (Italiaanse Volks Partij) in januari 1994. Discussies binnen de partij over het al dan niet aangaan van een electorale alliantie en over de eventuele partners verdeelden de nieuwe politieke groepering. In diezelfde maand scheurde een groot deel van de rechtervleugel zich af en stichtte de Centro Cristiano Democratico (Centrum Christen-Democraten). Deze partij zou zich later bij de rechtse alliantie van Berlusconi voegen.

De PSI, die had gehoopt ontevreden communistische kiezers aan te trekken bij de verkiezingen van 1992 maar integendeel een slechter resultaat had geboekt dan vijf jaar eerder, was eenzelfde lot beschoren dan haar voormalige vaste coalitiepartner. Ook haar betrokkenheid - en vooral die van haar leider Craxi - werd blootgelegd. De partij zou trachten haar leiders te vervangen en toch nog deelnemen aan de volgende verkiezingen als onderdeel van de linkse alliantie.

Drie kleinere partijen die van vele regeringen uit de eerste republiek deel hadden uitgemaakt en op hun beurt niet ongeschonden uit de 'mani pulite'-operatie waren gekomen, de PSDI, de PLI en de PRI, maakten een gelijkaardige crisis door en zouden van het politieke toneel verdwijnen.

De neofascistische MSI zag in de implosie van het partijlandschap een kans om haar halve eeuw isolement te doorbreken. Onder impuls van haar leider Fini vormde ze zich om tot de Alleanza Nazionale (Nationale Alliantie) en slaagde ze erin heel wat rechtse elementen uit de voormalige DC aan te trekken. De AN probeerde te breken met haar fascistische verleden en zich als een salonfähige conservatieve partij te presenteren.

De belangrijkste nieuwkomer aan de rechterkant van het politieke spectrum was de Forza Italia (Komaan Italië). Deze politieke beweging was de creatie van Silvio Berlusconi die personeel, middelen en organisatorische structuren van zijn ondernemingen gebruikte om politieke steun te mobiliseren. De beweging werd pas begin 1994 en dus slechts enkele maanden voor de verkiezingen uit de grond gestampt.

Daarnaast waren enkele kleine partijtjes blijven bestaan en werden er in de aanloop naar de verkiezingen vele nieuwe opgericht wat paradoxaal genoeg ervoor zorgde dat de partijsysteemconfiguratie na de kieswethervorming nog meer gefragmenteerd was dan voorheen (Daniels 1999:82-84). Niettemin zette het nieuwe kiessysteem deze partijen aan zich te groeperen in drie, strikt genomen vier, electorale kartels. Deze allianties hadden tot doel in elk SMP-district een gemeenschappelijke kandidaat naar voren te schuiven. In de strijd op kieskringsniveau waar zetels volgens het proportionele partijlijststelsel zouden worden verdeeld, presenteerden de partijen wel afzonderlijke lijsten en kandidaten.

Aan de linkerzijde van het ideologische spectrum hadden acht partijen of bewegingen de Alleanza dei Progressisti (Progressieve Alliantie) gevormd. Patto per l'Italia (Pact voor Italië) was de centrumcoalitie die bestond uit de PPI en de Patto Segni (Segni Pact), de partij van de populaire hervormingsgezinde en voormalig DC-politicus Segni. Aan de rechterzijde waren er twee allianties wat echter niet voor verdeeldheid zorgde. Dit was te wijten aan de geografische geconcentreerdheid van de LN in het noorden en de AN in het zuiden en het gegeven dat de LN geen formele alliantie wou aangaan met de AN. In het noorden en het centrum van het land was de Polo della Libertà (Vrijheidsalliantie) een alliantie tussen de FI en de LN en enkele kleine rechtse partijen. In het zuiden van het land werd de Polo del Buon governo (Alliantie van Goed Bestuur) gevormd door de FI en de MSI-AN en enkele kleinere formaties.

Dit was de nieuwe structuur van electorale competitie in de aanloop naar de verkiezingen van 1994. In de SMP-districten was dit patroon tripolair terwijl competitie in de PR-kieskringen deed denken aan verkiezingen tijdens de eerste republiek met meer dan twintig deelnemende partijen.

De verkiezingen van 1994 en de eerste regering van de tweede republiek

Het rechtse electorale kartel Vrijheidsalliantie/Alliantie voor Goed Bestuur won de eerste verkiezingen onder het nieuwe kiessysteem (zie bijlage 2) (Daniels 1999:82-85). Het behaalde 302 van de 475 Kamerzetels in de SMP-districten tegenover 164 zetels die gewonnen werden door kandidaten van de Progressieve Alliantie en de luttele vier districten waar een kandidaat van het Pact voor Italië het haalde. De overige vijf zetels werden gewonnen door onafhankelijke, kleine partijen. De relatieve sterkte van de partijen afzonderlijk kan worden afgelezen uit de proportionele resultaten op kieskringniveau. De FI werd twee maanden na haar oprichting de grootste Italiaanse partij met 21% van de stemmen. Dat waren 0.6 procentpunten meer dan de PDS. De erfgenamen van de DC, de PPI en het Segni Pact, behaalden respectievelijk 11.1% en 4.7%, gezamenlijk maar iets meer dan de helft van de score van de DC in 1992. De MSI-AN werd de derde grootste partij met 13.5% van de stemmen. Als de sterkte van de partijen gecombineerd wordt volgens de allianties zien we dat het rechtse kartel 46.4% van de proportionele stemmen behaalde, de centrumalliantie 15.8% en de Progressieven 34.4%.

Uiteindelijk resulteerde dit in volgende zetelverdeling in de Kamer van Volksvertegenwoordigers: de partijen uit de Vrijheidsalliantie/Alliantie voor Goed Bestuur bezetten 366 van de 630 zetels; kandidaten van het Pact voor Italië 46; en de kandidaten van de Progressieve Alliantie 213. De overige vijf volksvertegenwoordigers waren zoals reeds gezegd afkomstig uit kleinere partijen.

De zetelverdeling in de Senaat was niet helemaal gelijk aan deze in de Kamer (zie bijlage 2). Van de 315 zetels werden er 122 bezet door de Progressieve Alliantie, 31 door kandidaten van het Pact voor Italië en 156 door de Vrijheidsalliantie/Alliantie voor Goed Bestuur. De resterende zes Senatoren waren politici van onafhankelijke partijen. Dit betekent dat de rechtse alliantie in de Senaat, in tegenstelling tot in de Kamer, geen strikte meerderheid had.

Berlusconi slaagde er desondanks in een regering te vormen. Maar reeds van bij de regeringsonderhandelingen waren er interne ruzies binnen de coalitie, vooral tussen Berlusconi zelf en de leider van de Lega Nord, Umberto Bossi, over ministerportefeuilles, de band tussen de eerste minister en zijn private ondernemingen en de rol van het justitieapparaat (anon. 1996:8-9). Deze strubbelingen leidden tot de val van de eerste regering van de tweede republiek in december 1994 toen Bossi de steun van de LN aan de regering ontzegde en met een motie van wantrouwen de regering Berlusconi in de minderheid stelde. Niet van plan om acht maanden na de vorige opnieuw verkiezingen te organiseren, zocht president Scalfaro

naar een nieuwe regering die ruime steun had in het toenmalige parlement. Uiteindelijk werd in januari 1995 onder leiding van Dini, die minister van begroting was geweest in de regering Berlusconi, een nieuwe, technocratische regering gevormd. De nieuwe regering werd gesteund door de centrumlinkse partijen en de Lega Nord. De communistische PRC en de resterende partijen uit de rechtse alliantie gingen in oppositie. Deze overgangsregering concentreerde zich vooral op budgettaire consolidatiemaatregelen en wanneer haar programma was gerealiseerd bereidde ze nieuwe verkiezingen voor die uiteindelijk zouden plaatsvinden in april 1996.

De oprichting van de Olijfboomcoalitie

Het lot dat de eerste regering van de nieuwe republiek na de electorale hervormingen beschoren was, bracht het partijsysteem opnieuw in beweging (Gilbert 1996:101-117).

Voor een groot stuk werd de dynamiek op gang gebracht door de beslissing van toenmalig PPI-leider Buttiglione in januari 1995 om de christendemocratische partij samen te laten werken met Berlusconi en de Vrijheidsalliantie.

Als reactie hierop stelde Romani Prodi, voormalig politicus van de DC, zich kandidaat om leider te worden van een centrumlinkse coalitie. Hij kreeg onmiddellijk de steun van de centrumlinkse krachten binnen de PPI en van andere centrumpartijen als het Segni Pact en de Alleanza Democratica. Zeer snel schaarde ook D'Alema als leider van de PDS zijn partij achter Prodi's kandidatuur.

Uit onvrede met de centrumlinkse wending die een deel van de partij wilde nemen, scheurde een andere groep binnen de PPI zich onder leiding van Buttiglione definitief af en vormde de Cristiani Democratici Uniti (Christen Democratische Unie).

In maart van het jaar 1995 werd de kandidatuur van Prodi gesteund door twaalf partijen.³⁰ Dit waren zowel de twee centrumpartijen PPI en het Segni Pact uit de voormalige centrumalliantie Pact voor Italië als alle krachten uit de linkse alliantie voor de vorige verkiezingen, behalve het communistische PRC. Deze laatste partij was het niet eens met de verruiming naar het centrum toe. Prodi werd verder gesteund door over heel Italië spontaan opgerichte burgercomités die zichzelf 'Per Prodi Presidente' (Prodi voor President) of 'L'Italia che vogliamo' (het Italië dat wij willen) noemden. In de lente van 1995 koos Prodi de olijfboom als symbool voor zijn kandidatuur. In april van dat jaar kwam een proefmodel van zo een centrumlinkse coalitie als overwinnaar uit de regionale verkiezingen.

Wanneer Prodi de PDS-toppoliticus Veltroni als runner-up voor het premierschap voorstelde, stelden de kleine partijen uit de coalitie zich vragen over het eindpunt van de alliantie. De drie mogelijke vormen waarin de Olijfboomcoalitie kon uitmonden werden gezien als: een unitaire centrumlinkse partij; een electorale alliantie tussen de PDS en een federale unie van

³⁰ Dit waren meerbepaald de PDS, de PPI, het Patto Segni, de AD, Socialisti Italiani, de PRI, Rete, Verdi, Liberali, Laburisti, de PSDI en Cristiano-Sociali (Gilbert 1996:116).

centrumpartijen; en tenslotte een los electoraal pact tussen onafhankelijke centrumlinkse partijen. Volgens de leider van de PDS D'Alema waren de geesten niet rijp voor de eerste optie. Prodi en Segni waren te vinden voor de tweede mogelijkheid. Maar de kleinere partijen, waaronder vooral de groenen en de PPI, waren enkel bereid tot de laatste vorm van samenwerking. Uiteindelijk hielden vanaf 8 juni de twaalf takken van de Olijfboomcoalitie op regelmatige tijdstippen gezamenlijke vergaderingen om het programma en de strategie van de beweging te bespreken.

Een belangrijke stap richting l'Ulivo (de Olijfboomcoalitie) was de beslissing van de PDS om zich verder te distantiëren van haar communistische verleden. Op het thematische congres in juni 1995 sprak de partij zich in concordantie met Prodi uit voor de vrije markt, privatiseringen en een magere staat maar met behoud van de verworvenheden van de welvaartsstaat. In een manifest naar aanleiding van het thematische congres legde de partijraad ook haar strategie voor de komende jaren neer. Ze wou gaan naar een vereniging van de op dat moment verspreide linkse niet-communistische en sociaalkatholieke krachten om later alle centrumlinkse democratische bewegingen samen te brengen in één grote democratische partij.

Deze stap werd echter niet in haar logische consequenties doorgetrokken. In de maanden die daarop volgden, slaagde de PDS er niet in aan l'Ulivo een duidelijke politieke en programmatische leiding te geven. Daarenboven hanteerden de kleine partijen³¹ als overlevingsstrategie het zich zo onafhankelijk mogelijk opstellen om aan de grote partner te tonen dat hun steun niet vanzelfsprekend is. Uiteindelijk slaagde l'Ulivo er dan toch in een gezamenlijk programma op te stellen dat samen met het alliantiesymbool en de campagneslogan in december aan het publiek werd voorgesteld. Begin 1996 werd op een groots congres dit programma door meer dan 4000 afgevaardigden geratificeerd. Het meest belangwekkende in het programma waren de voorstellen tot institutionele hervormingen. Men wou gaan naar een parlementaire staat naar Duits model met een quasi-rechtstreeks verkozen eerste minister. Deze nieuwe staat zou een einde maken aan de tekortkomingen van de eerste republiek door coalitieonderhandelingen na verkiezingen overbodig te maken. Verder was een doorgedreven regionalisering met een ingrijpende wijziging van de samenstelling en de rol van de Senaat een van de meest centrale punten in het programma. De volksvertegenwoordigers zouden voortaan allen verkozen worden in SMP-districten volgens het 'dual ballot'-systeem.

De verkiezingen van 1996 en de eerste olijfboomregering

Bij de verkiezingen van 1996 stonden zoals in 1994 allianties opnieuw centraal (Koff, Koff 2000:74-77). Hoe de Olijfboomcoalitie was samengesteld beschreven we hierboven. Een

³¹ In de Italiaanse politiek staan deze kleine partijen in de Olijfboomcoalitie bekend onder de term 'cespugli' (struiken).

belangrijk verschilpunt met de verkiezingen van twee jaar eerder was de rol van de PRC. De communisten waren formeel geen lid van l'Ulivo maar hadden wel een akkoord gesloten met de alliantie.³² De Olijfboomcoalitie en de PRC maakten de afspraak om in SMP-districten geen kandidaten tegen elkaar uit te spelen. Er werd overeengekomen in welke districten een gegadigde van de PRC zou deelnemen aan de stembusslag.

De Vrijheidsalliantie was verschillend van haar configuratie twee jaar voordien. De Lega Nord had de samenwerking opgeblazen. Daarenboven hadden traditionele fascistische partijen zich afgescheurd van de AN en de Movimento Sociale - Fiamma Tricolore (Sociale Beweging - Tricolore Vlam) gesticht. Positief voor het rechtse kartel was dat er zich met de CDU een nieuwe centrumpartij had aangesloten.

In tegenstelling tot in 1994 nam er deze keer geen centrumalliantie deel aan de verkiezingen. De competitie in SMP-districten was in het centrum en een deel van het zuiden van het land overwegend bipolair geworden (Daniels 1999:85-89). In het noorden was deze competitie wel nog tripolair met de LN als onafhankelijke partij. In vele districten in het zuiden nam ook de kleine partij MS-FT deel.

De Olijfboomcoalitie kwam als overwinnaar uit de verkiezingen (zie bijlage 3). Het won 246 van de 475 SMP-zetels en beschikte in totaal over 285 van de 630 Kamerzetels. Dat betekent dat de linkse alliantie formeel niet over een meerderheid in de Kamer beschikte. De zetels van de PRC waren nodig om aan dit overwicht te komen. De communisten wonnen 15 zetels op districtsniveau en 20 zetels via het PR-systeem op kieskringsniveau. We herinneren er hier aan dat door het 'scorporo'-mechanisme partijen die relatief weinig zetels halen op districtsniveau hiervoor worden gecompenseerd bij de proportionele zetelverdeling op kieskringsniveau.

Kandidaten van de Vrijheidsalliantie waren de sterkste in 169 SMP-districten en het kartel won 77 zetels op kieskringsniveau. In totaal bezetten haar kandidaten 246 zetels in de Kamer. De Lega Nord had 59 volksvertegenwoordigers waarvan er 39 op districtsniveau waren verkozen.

Wanneer we de relatieve sterkte van de afzonderlijke partijen aflezen uit hun aandeel in de stemmen op kieskringsniveau, zien we dat de PDS de sterkste partij was geworden met 21.1% van de proportionele stemmen. De FI verloor een half procentpunt en klokte af op 20.6%. De AN was opnieuw de sterkste stijger met 15.7% van de stemmen. De LN was wederom de vierde grootste partij van het land met 10.1%. De comités Prodi voor President behaalden 6.8%.

In de Senaat beschikte de Olijfboomcoalitie met 156 van de 315 zetels net niet over een absolute meerderheid (Zie bijlage 3). Met de steun van 11 senatoren van de PRC had ze ook hier een overwicht.

³² Dat de PRC geen deel uitmaakte van de Olijfboomcoalitie had als groot voordeel dat kiezers niet werden afgeschrikt om voor een alliantie te stemmen waarbij een communistische partij formeel was aangesloten, terwijl door het stembusakkoord de linkerzijde toch niet was verdeeld.

Uiteindelijk vormde Prodi een regering die was samengesteld uit leden van de Olijfboomcoalitie en zonder de PRC, die de regering wel steunde vanuit het parlement (Giannetti, Sened 2004:507-512). De coalitie leefde in de permanente onzekere conditie steeds te moeten rekenen op de medewerking van de PRC om haar wetten door de beide kamers te krijgen. Prodi slaagde er desondanks in Italië in de eerste ronde van de EMU te krijgen. Uiteindelijk zou zijn regering in oktober 1998 toch vallen nadat de PRC tegen de begroting voor het volgende jaar had gestemd.

De instabiliteit van het Italiaanse partijsysteem kwam in de nasleep van de val van de regering Prodi opnieuw tot uiting. Een groep gematigde communisten onder leiding van Cossutta, die het niet eens was met het standpunt van het partijbureau van de PRC om de olijfboomcoalitieregering niet langer te steunen, scheurde zich af en deze politici vormden de Partito dei Communisti Italiani (Partij van Italiaanse Communisten) (anon. 1998). Enkele liberale en katholieke politici uit een resem kleine partijen, waaronder ex-president Cossiga en Segni, vormden dan weer de Unione Democratica per la Repubblica (Democratische Unie voor de Republiek). Deze twee nieuwe partijen traden toe tot de nieuwe regering die zou worden geleid door D'Alema van de PDS. Deze regering beschikte op die manier wel over een formele parlementaire meerderheid. De PDS had in datzelfde jaar 1998 een verruimingspoging ondernomen maar deze had tot niet veel meer geleid dan een naamsverandering (Ignazi 1999:440-441). Vanaf dat jaar heette de sociaaldemocratische partij Democratici di Sinistra (Democraten van Links).

In 1999 werd het kiessysteem bijna opnieuw hervormd (Ignazi 2000:439). In dat jaar werd er een referendum gehouden om van het kiesstelsel een volledig meerderheidssysteem te maken. Alhoewel meer dan 90% van de deelnemers voor deze wijziging kozen, was het referendum niet rechtsgeldig omdat met 49.6% van de kiesgerechtigde Italianen niet de benodigde meerderheid van de kiezers was komen opdagen. De institutionele hervormingen werden dus uitgesteld. In datzelfde jaar hadden verkiezingen voor het Europees Parlement voor verschuivingen in de machtsverhoudingen tussen partijen en allianties gezorgd (Ignazi 2000: 434-442). Voor deze verkiezingen waren opnieuw nieuwe partijen ontstaan en andere uiteengevallen. Vooral het centrum van het partijsysteem was zeer fluïde. Forza Italia was volgens deze verkiezingsuitslag opnieuw de grootste partij. Lega Nord leed verlies, net als de regeringspartijen DS en PPI. Dat zorgde in december voor de val van de eerste regering D'Alema, die er echter in minder dan een week in slaagde een nieuw, licht gewijzigd kabinet op de been te brengen.

Toen in april 2000 ook de regionale verkiezingen tegenvielen voor de Olijfboomcoalitie nam D'Alema enkele dagen later voor de tweede maal ontslag als premier (anon. 2000a). Hij werd opgevolgd door de centrupoliticus Amato. In mei van dat jaar haalde een nieuw referendum over hervorming van de kieswet opnieuw niet genoeg deelnemers (anon. 2000b).

De verkiezingen van 2001 en de tweede regering-Berlusconi

Ondanks twee regeringswissels tijdens de vorige legislatuur kwamen er geen vervroegde verkiezingen (Ignazi 2002:992-1000). Deze gingen gewoon door in de voorziene periode in mei 2001. In tegenstelling tot vijf jaar voordien had rechts ditmaal de krachten weten te bundelen. De Lega Nord had de geledingen van de rechtse alliantie, die nu Casa delle Libertà (Huis van de Vrijheden) heette, opnieuw versterkt. Langs de andere zijde van het politieke spectrum was de Olijfboomcoalitie er deze keer niet in geslaagd afspraken te maken met de PRC. Daarenboven was ook een centrumlinkse lijst onder aanvoering van voormalig ‘manipulite’-onderzoeksrechter Di Pietro niet tot de alliantie toegetreden. De alliantie zelf was ook op een andere manier samengesteld dan de Progressieven in 1994 en de Olijfboomcoalitie van 1996. De coalitie bestond uit de PDS, de PCdI en twee subkartels: La Margherita, samengesteld uit de PPI, Prodi’s I Democratici en andere, kleine centrumpartijen; en Girasole, een alliantie tussen Verdi (Groenen) en de sociaaldemocratische SDI. Kandidaat voor het premierschap was Rutelli van I Democratici.

Onder andere dankzij haar gunstigere samenstelling haalde het Huis van de Vrijheden een duidelijk meerderheid in beide kamers (zie bijlage 4). Van de 630 Kamerleden waren er 366 van de alliantie. In de andere kamer had ze 177 van de 315 senatoren achter zich (zie bijlage 5).

Wanneer we dan aan de hand van de proportionele Kamerresultaten op kieskringniveau de relatieve sterkte van de partijen afzonderlijk bekijken, zien we dat de FI duidelijk de sterkste partij was met 29.4% van de stemmen. Binnen het rechtse blok bekleedde de partij van Berlusconi na deze verkiezingen een zeer dominante positie. De AN behaalde nog 12% van de stemmen, de LN kon zelfs de kiesdrempel niet overschrijden met slechts 3.9% van de stemmen. Ook in de Olijfboomcoalitie lagen de kaarten na deze verkiezingen heel anders dan vijf jaar eerder. De DS verwierf nog 16.6% van de stemmen maar werd daarmee ei zo na geëvenaard door La Margherita die 14.5% van de kiezers achter zich kreeg. Het RC had 5% van de proportionele stemmen gekregen.

Berlusconi vormde een regering met de partijen van het Huis van de Vrijheden. Voor de eerste maal in de nog jonge geschiedenis van de tweede republiek beschikte een pre-electurale alliantie over een absolute meerderheid der zetels in de beide kamers.

In tegenstelling tot in 1994 kon Berlusconi deze keer wel de termijn van vijf jaar als premier uitdoen. In 2005 maakte zijn regering wel een crisis door waarna de premier het ontslag van het kabinet aanbood en de president die resignatie aanvaardde (Ignazi 2006:1147-1148). Snel werd echter een nieuwe regering-Berlusconi op de been gebracht die nauwelijks verschildte van de vorige.

Tijdens de legislatuur wijzigden in het partijsysteem zowel de verhoudingen tussen het linkse en het rechtse blok als binnen de allianties. Deze wijzigingen stonden allesbehalve los van elkaar.

In 2002 gingen de centrumpartijtjes, die voor de parlementsverkiezingen van het jaar voordien de alliantie Margherita hadden gevormd, op in één centrumpartij onder de naam van die alliantie (Ignazi 2003:993-994). De premierkandidaat voor links in 2001, Rutelli, werd de leider van deze partij.

Een jaar later riep Prodi, die op dat moment voorzitter van de Europese Commissie was, de centrumlinkse krachten op om zich voor de verkiezingen voor het Europese Parlement van 2004 te verenigen in één lijst (Ignazi 2004:1045). Deze oproep werd positief onthaald door de twee grote linkse partijen DS en Margherita en de kleinere sociaaldemocratische partij SDI en de Movimento Repubblicani Europei (Europese Republikeinse Beweging). Zij slaagden er snel in om een gezamenlijk programma op te stellen. De alliantie zou onder de noemer Uniti nell'Ulivo (Verenigd in de Olijfboom) deelnemen aan de Europese verkiezingen waarvoor een proportioneel kiessysteem wordt gehanteerd (Ignazi 2005:1063).

Door deze samenwerking werd de Olijfboomcoalitie de grootste partij in deze verkiezingen met 31.1 %. Dat was meer dan tien procentpunten meer dan de FI (Ignazi 2005:1063-1065). Voor deze laatste partij betekende dat een verlies met meer dan acht procentpunten in vergelijking met haar resultaat bij de parlementsverkiezingen van 2001. De andere rechtse partijen konden hun prestaties lichtjes verbeteren waardoor de interne verhoudingen binnen het Huis van de Vrijheden een minder hegemonisch karakter kregen. Na deze verkiezingen riep Prodi op tot het omvormen van deze succesvolle electorale samenwerking in een werkelijke sociaaldemocratische partij. De DS toonde zich inschikkelijk maar Rutelli vond dit een stap te ver en wees op de levensbeschouwelijke verschillen tussen de twee partijen.

In april 2005 waren er regionale verkiezingen in Italië (Ignazi 2006:1143-1149). Voor die verkiezingen was Prodi er in februari in geslaagd opnieuw een linkse alliantie uit de grond stampen die nu l'Unione (De Unie) ging heten (Janssens 2005). Door de meningsverschillen over het eindpunt van de alliantie die door de oproep van Prodi in 2004 opnieuw aan de oppervlakte waren gekomen, slaagden de centrumlinkse partijen er slechts in negen van de veertien regio's in opnieuw een gezamenlijke lijst in te dienen. De verkiezingen werden desondanks een duidelijke overwinning voor links. Er waren evenwel geen verschillen merkbaar tussen de prestaties van links in die regio's waar een 'l'Unione'-lijst was ingediend en de gecumuleerde percentages daar waar links in verspreide slagorde aan de stembusslag had deelgenomen. Dit gaf voorstanders voor progressieve frontvorming ongelijk in hun argumentatie dat een gezamenlijke lijst een stemmenbonus zou opleveren. Verder betekenden deze verkiezingen opnieuw een verlies voor de FI. In het rechtse kamp boekte de centrumpartij UDC wel flinke winst.

Twee gebeurtenissen in de aanloop naar de parlementsverkiezingen van 2006 vergen onze aandacht (Ignazi 2006:1149-1151).

In de zomer van 2005 hield het linkse blok naar Amerikaans voorbeeld voorverkiezingen om haar premierkandidaat te verkiezen. Meer dan vier miljoen Italianen namen deel aan deze

‘primaries’ en uiteindelijk haalde Prodi het, gesteund door de grote partijen DS en Margherita, met meer dan 70% van de stemmen.

Op het einde van datzelfde jaar en enkele maanden voor de parlementsverkiezingen wijzigde de rechtse regeringscoalitie in een opportunistische reflex het kiessysteem. Het stelde een partijlijststelsel her in. Een belangrijk verschilpunt met klassieke partijlijstsystemen in andere landen was wel dat voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers gold dat de op nationaal niveau winnende coalitie verzekerd was van minstens 54% van de zetels (Giannetti, De Giorgi 2006:495). Voor de Senaat werd deze bonus toegepast per regionale kieskring. Bovendien werden in de nieuwe kieswet electorale platforms expliciet vermeld. Om rechtsgeldig aan de verkiezingen te kunnen deelnemen, moeten onafhankelijke partijen en partijen die deel uitmaken van een coalitie, respectievelijk het partij- of coalitielabel weergeven, net als het electoraal manifest en de partij- of coalitieleider die zij steunen als toekomstige premier. Tenslotte werd voor partijen die afzonderlijk aan de stembusslag deelnemen de kiesdrempel om vertegenwoordiging in het parlement af te dwingen verhoogd om het aangaan van een alliantie aan te moedigen.³³ Daarom moeten we besluiten dat dit systeem veeleer opnieuw een meerderheids- dan een proportioneel karakter vertoont en zelfs nog meer dan het vorige systeem het aangaan van electorale kartels aanmoedigt.

De verkiezingen van 2006 en de tweede regering-Prodi

Net zoals bij de twee vorige parlementsverkiezingen in 1996 en 2001 stonden in april 2006 twee allianties tegenover elkaar (Giannetti, De Giorgi 2006:494-496). Het Huis van de Vrijheden had dezelfde samenstelling als vijf jaar eerder. Haar samenstellende delen waren de FI, De LN, de AN, de CDU en enkele kleinere centrum- en rechtse partijen. De linkse coalitie heette sinds februari 2005 l’Unione. De belangrijkste component was L’Ulivo, een confederatie van partijen waarvan de belangrijkste de DS, de Margherita–Democrazia é Libertà en de MRE waren. De partijen van L’Ulivo dienden onder deze noemer een gemeenschappelijke lijst in voor de verkiezingen van de Kamer maar namen als aparte partijen deel aan de Senaatsverkiezingen. Een andere partijenconfederatie binnen De Unie was Rosa nel Pugno (Roos in de Vuist). De RNP werd geformeerd door de SDI en de Radicali Italiani (Italiaanse Radicalen). De andere belangrijkste leden van De Unie waren de PRC, de PdCI, Italia dei Valori (Italië van de Waarden) van Di Pietro en de Federazione dei Verdi (Federatie van Groenen). Verder werd De Unie ook gesteund door enkele kleinere centrum- en linkse partijen.

³³ Partijen in een coalitie dwingen vertegenwoordiging af enkel als ze meer dan 2% van de stemmen achter zich krijgen (plus de grootste van de partijen die minder dan 2% halen), partijen die niet in een coalitie stappen moeten minstens 4% van de stemmen behalen (Ignazi 2006:1151). In de senaat bedragen deze drempels respectievelijk 3% en 8%.

De Unie haalde een heel nipte verkiezingsoverwinning. Voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers bedroeg het verschil minder dan 25.000 stemmen (zie bijlage 6). Paradoxaal genoeg behaalde het linkse blok net door het nieuwe kiessysteem dat haar tegenstander had ingesteld een ruime zetelmeerderheid in de Kamer: 341 van de 630 zetels. Voor de Senaat had het Huis van de Vrijheden in het totaal zelfs meer stemmen dan De Unie maar dit leverde haar door de regionale zetelverdeling toch minder senatoren op (zie bijlage 7). De Unie haalde in deze kamer 158 van de 315 zetels tegenover 156 voor het Huis.

Wanneer we dan opnieuw de resultaten van partijen en partijconfederaties afzonderlijk bekijken, zien we dat 'l'Ulivo' de grootste partij was bij de verkiezingen voor de Kamer. De lijst kreeg 31.3% van de stemmen. Opvallend is dat dit 3% meer is dan het gezamenlijke resultaat van de DS en Margherita in de Senaatsverkiezingen, waar ze afzonderlijk deelnamen en daar respectievelijk 17.5% en 10.7% scoorden.³⁴ Deze keer was er dus wel sprake van een kartelbonus. In het andere blok was de FI opnieuw duidelijk de grootste met 23.7% voor de Kamer en 24% voor de Senaat. Het AN haalde twee maal iets meer dan 12%.

Op 17 mei legde de regering-Prodi de eed af (EZ 2006). De bewindsploeg was samengesteld uit ministers en staatssecretarissen van 14 partijen. Door de heterogeniteit van het kabinet en de nipte meerderheid in de Senaat had Prodi net als tussen 1996 en 1998 opnieuw erg weinig ademruimte. Na verschillende vertrouwensstemmingen over het restrictieve begrotingsbeleid te hebben overleefd, viel de regering in februari 2007 uiteindelijk bijna over een stemming over het buitenlands beleid van minister D'Alema (Roox 2007a). Het waren de communisten van de PRC en de groenen die de eigen regering in de Senaat in de minderheid stelden. Na overleg met president Napolitano en een geslaagde vertrouwensstemming in de Senaat kon Prodi toch verder gaan met dezelfde bewindsploeg (Roox 2007b).

Ondertussen lijken enkele (centrum-)linkse partijen op weg om opnieuw een stap verder in het frontvormingsproces te zetten (BBC news online). Zowel de leider van de DS, Fassino, als de leider van Margherita, Rutelli, staan achter het geesteskind van Prodi om zich te verenigen in een Democratische Partij. Op het nationale congres van de DS in april 2007 werd een motie om verkennende gesprekken tot dergelijke fusie te beginnen door drie vierden van de aanwezige leden goedgekeurd. Door onenigheid binnen deze en andere partijen die zich eventueel zouden aansluiten, moeten echter nog een aantal hindernissen worden overwonnen.

Classificatie

Het classificeren van het na 1993 gegroeide partijstelsel is gecompliceerder dan het vervullen van dezelfde taak voor het partijstelsel uit de eerste republiek was. Dit is te wijten aan de consequenties van gemengde systemen. In het AMS-systeem zoals het in Italië werd ontworpen en toegepast is er voor partijen de stimulans om zich voor de

³⁴ De MRE, de derde partij van 'l'Ulivo', was slechts goed voor 0.1% van de stemmen.

meerderheidscompetitie op districtsniveau te verenigen. Tegelijkertijd laat het aandeel zetels dat proportioneel wordt verdeeld op kieskringniveau kleinere partijen toe 'to go alone'. Op die wijze hebben we te maken met twee soorten eenheden: allianties en partijen.

Als we de allianties als belangrijkste spelers in het nieuwe systeem identificeren en we passen vervolgens de classificatiemethode van Sartori toe, behoort het nieuwe Italiaanse partijsysteem zonder twijfel tot het tweepartijstysteemtype.

De electorale competitie heeft vanaf 1994 met elke volgende verkiezing een meer bipolair karakter gekregen (Donovan 2003:21). Het aandeel gecumuleerde stemmen voor de linkse en de rechtse allianties bij de SMP-competitie bedroeg 80% in 1994, 90% in 1996, en 95% in 2001. Het aandeel zetels door hen gewonnen op districtsniveau bedroeg 98% in 2001. In 2006 onder het opnieuw gewijzigde kiessysteem behaalden de twee allianties gezamenlijk maar liefst 99.6% van de stemmen voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers en 99.8% van de Kamerzetels. De nieuwe kieswethervorming heeft de bipolaire dynamiek dus allesbehalve gestuit maar zelfs nog versterkt.

Het nieuwe partijsysteem is ook competitief (Donovan 2003:21). Bij de drie verkiezingen volgens het nieuwe kiesstelsel in de jaren negentig had de winnende kandidaat in 63% van de districten bij Senaatsverkiezingen en 55% van de districten bij verkiezingen voor de Kamer minder dan tien procentpunten meer dan de kandidaat met de tweede beste score.

Daarenboven is er sinds 1994 perfecte regeringsalternatie tussen de twee allianties. De verkiezingen van dat jaar werden gewonnen door het rechtse blok, die zo de eerste regering van de tweede republiek mocht vormen. De Olijfboomcoalitie won de verkiezingen van 1996, het Huis van de Vrijheden die van 2001 en de linkse alliantie was opnieuw de overwinnaar in 2006. Zo zijn de voorwaarden om te kunnen spreken van een tweepartijstysteem dus perfect vervuld: één alliantie regeert alleen, maar niet voor onbepaalde tijd.

Wanneer we de partijen afzonderlijk als de voornaamste constituerende elementen van het post-1993 partijsysteem erkennen, krijgen we een heel ander beeld, dat sterk doet denken aan het partijsysteem uit de eerste republiek. In 1994 hebben 20 partijen vertegenwoordiging bereikt in een van beide kamers, in 1996 zijn dat er 13 en in 2001 19 (Bartolini 2002:13). Tegen de verwachting in halen kleine partijen die zetels niet dankzij het proportionele partijlijststelsel op kieskringniveau maar wel via de meerderheidscompetitie in districten (Katz 1996:41).³⁵ In 1994, 1996 en 2001 overschreden respectievelijk slechts 7, 8 en 5 partijen de kiesdrempel voor de proportionele zetelverdeling. Wel lijkt het zo dat kleine partijen er bij alliantieonderhandelingen in slaagden om hun kandidaten als de vertegenwoordiger van de coalitie in enkele SMP-districten te plaatsen. Daarin lukten zij

³⁵ Deze beoordelingsfout werd bijvoorbeeld ook gemaakt door het Belgische 'wetenschappelijk comité van de commissies voor de politieke vernieuwing', dat over het gemengde Italiaanse kiessysteem schreef "*het is precies die laatste dosis proportionaliteit die de aanhoudende versplintering van het Italiaanse partijlandschap mogelijk maakt*" (anon. 2001b:47). Over deze 'commissies voor de politieke vernieuwing', die in 1999 werden opgericht om te reflecteren over onder andere een wijziging van het kiesstelsel, hebben we het nog in de volgende hoofdstukken.

dankzij de competitiviteit van de strijd op districtsniveau waarbij enkele procentpunten het verschil tussen winst en verlies uitmaken en allianties dus de steun van kleine partijen broodnodig hebben (Bartolini 2002:14). Ook na de nieuwe wijziging van de kieswet blijft het patroon hetzelfde. Kleine partijen worden dan wel gestimuleerd zich te verenigen in electorale kartels, op die manier slagen zij er toch in om met een eigen resultaat van slechts enkele procentpunten vertegenwoordiging af te dwingen, waardoor Prodi's regering anno 2007 nog steeds was samengesteld uit ministers en staatssecretarissen van niet minder dan 14 partijen.

In deze optiek moeten we ons dan de vraag stellen of het Italiaanse partijsysteem gematigd pluralistisch, gepolariseerd pluralistisch of zelfs geatomiseerd pluralistisch is te noemen. Het lijkt ons, zelfs indien het uitgangspunt van afzonderlijke partijen wordt gehanteerd, niet correct het Italiaanse partijsysteem als geatomiseerd te bestempelen.³⁶ Dus rest de mogelijkheid van een gematigd of een gepolariseerd pluralistisch systeem. De twee noodzakelijke eigenschappen die een partijsysteem moet vertonen opdat het tot het gepolariseerd pluralistische type zou behoren zijn de aanwezigheid van anti-systeempartijen en bilaterale oppositieconfiguraties (Sartori 2005:117-119).

Over de tegenwoordigheid van de eerste eigenschap zijn er tegenstrijdige argumenten. De twee grote anti-systeempartijen uit de eerste republiek, de PCI en de MSI, hebben zich beide omgevormd tot gematigde, respectievelijk sociaaldemocratische, de (P)DS, en conservatieve, de AN, partijen. Echter hebben in beide gevallen orthodoxe groepen, die het niet eens waren met die koerswijzigingen, zich afgescheurd en respectievelijk de PRC en de MS-FT gesticht. Dat minstens de eerste van deze partijen als relevant moet worden beschouwd blijkt uit de rol die de PRC heeft gespeeld bij de val van de eerste regering-Prodi en de moeilijkheden die zij ook in de regering-Prodi II veroorzaakte. Daarenboven is er met de Lega Nord nog een nieuwe belangrijke partij die anti-systeemkarakteristieken vertoont (Bartolini, D'Alimonte 1998:166), bijgekomen.

Ook over de unilaterale of bilaterale oppositieconfiguraties zijn er geen eenduidige signalen. Tijdens de eerste republiek bestonden de regeringscoalities steeds uit de centrumpartij DC aangevuld met centrumlinkse en/of –rechtse partijen. De oppositie werd continu vertegenwoordigd door ter linkerzijde de tweede grootste partij van het land, de PCI, en ter rechterzijde een belangrijke neo-fascistische partij, de MSI en kleinere linkse en rechtse partijen. In het post-1993 tijdperk bestaan regeringscoalities ofwel uit een (centrum-)links blok ofwel uit een (centrum-)rechts blok. De oppositie wordt dan gevormd door het blok dat

³⁶ Sartori definieert geatomiseerde partijsystemen als volgt: *“it enters the classification as a residual class to indicate a point at which we no longer need an accurate counting, that is, a threshold beyond which the number of parties – whether ten, twenty, or more – makes little difference. The atomised party systems can be defined in the same way as atomistic competition in economics, that is, as “the situation where no firm [has] any noticeable effect on any other firm”*” (2005:111). Ons overzicht van het post-1993 partijsysteem heeft duidelijk aangetoond dat, onder meer door de hoge competitiviteit van het stelsel, de Italiaanse partijen wel degelijk elkaar beïnvloeden. De wijzigende machtsverhoudingen binnen coalities na algemene, regionale of Europese verkiezingen, de strijd tussen de beide blokken om de centrumpartijtjes en de electorale strategie van afzonderlijke partijen zijn daar de beste voorbeelden van.

de verkiezingen heeft verloren. Deze meerderheidslogica wordt verstoord door opnieuw de aanwezigheid van de extreme partijen PRC en MS–FT in de oppositie, ook als de regering respectievelijk (centrum-)links of (centrum-)rechts is.

Om klaarheid te krijgen in de classificatie van het partijstelsel tijdens de tweede republiek moeten we ons bijgevolg wenden tot de aanvullende eigenschappen van gepolariseerd pluralistische systemen, zoals ze door Sartori werden geformuleerd. Behalve bij de verkiezingen in 1994 heeft er geen centrumcoalitie deelgenomen aan stembusslagen in de tweede republiek. Er zijn wel nog centrumpartijen maar deze hebben zich bij de verkiezingen van 1996, 2001 en 2006, enkele uitzonderingen buiten beschouwing gelaten, aangesloten bij een van beide blokken. Het metrische centrum is dus in de tweede republiek niet bezet. De ideologische afstand tussen partijen is kleiner dan tijdens de eerste republiek. Het partijstelsel is nog steeds erg gepolariseerd door de aanwezigheid van de PRC en de MS–FT, doch de grote en meest relevante partijen bevinden zich binnen een smallere ideologische bandbreedte. Wegens het ontbreken van centrumcoalities is competitie tijdens de tweede republiek centripetaal.³⁷ De opeenvolgende verkiezingsuitslagen tonen ook een gestadig en niet-lineair verlies voor de extreme partijen aan en dus de overhand van centripetale op centrifugale tendensen.³⁸ Over de evolutie van ‘ideological patterning’ is het moeilijker uitspraken te doen. Het lijkt toch nog steeds zo dat de Italiaanse samenleving is opgedeeld in verschillende politieke culturen.³⁹ Het is ook moeilijk nu reeds een beoordeling van de verantwoordelijkheid van het oppositievoeren sinds 1993 te maken. In theorie zou door de kieswetgeving onverantwoordelijk oppositievoeren moeten zijn verdwenen: “*an opposition is likely to behave responsibly if it expects that it may have to ‘respond’, that is, to give execution to what it has promised*”, stelt Sartori (2005:123). In het nieuwe partijstelsel kan de coalitie die op de oppositiebanken resideert, redelijkerwijze verwachten na de volgende verkiezingen de regering uit te maken. Dus wordt het gestimuleerd om op een verantwoordelijke wijze oppositie te voeren. Hetzelfde geldt voor het elkaar uitbieden bij verkiezingen. Mede hierdoor kon Italië zijn overheidsschuld wat onder controle brengen en was het in 1999 bij de eerste staten die fase twee van de Europese monetaire integratie mochten instappen (Donovan 2001:194).

Aldus moeten we afleiden dat het post-1993 Italiaanse partijstelsel wel nog gepolariseerd pluralistische kenmerken vertoont, maar het niet langer eenduidig tot dit type kan worden gerekend.

³⁷ Er vindt in de tweede Italiaanse republiek vooral centripetale competitie plaats bij de pre-electorale coalitievorming. De twee coalities matigen hun standpunten om de centrumpartijen aan zich te binden. Hierdoor treedt er ook een zekere convergentie van verkiezingsprogramma's op.

³⁸ De PRC haalde 6.0% in 1994, 8.6% in 1996, 5.0% in 2001 en 5.8% in 2006; de MS – FT 0.9% in 1996, 0.4% in 2001 en 0.6% in 2006; de LN 13.5% in 1994, 10.1% in 1996, 3.9% in 2001 en 4.6% in 2006. Gecumuleerd levert dit voor de extreme partijen 19.5% in 1994, 19.6% in 1996, 9.3% in 2001 en 11.0% in 2006 op.

³⁹ Voorbeelden van artikels die naar ‘ideological patterning’ en ideologische verdeeldheid van de Italiaanse samenleving in de tweede republiek verwijzen zijn *Forza Prodi* (Pauli 2006) en *Politiek gekibbel in Italië split land nog verder in tweeën* (Roos 2006).

Dus moeten we nagaan of het eerder overeenstemt met de karakteristieken van gematigd pluralistische systemen. Zoals we in het theoretische hoofdstuk over partijsystemen zagen, is het onderscheidende kenmerk van dit type vis-à-vis tweepartijssystemen coalitieregeringen. Inderdaad zijn in de tweede Italiaanse republiek regeringen nog steeds samengesteld uit verschillende partijen. Ten opzichte van gepolariseerd pluralistische partijsystemen vertonen gematigde niet of niet in dezelfde mate polariserende eigenschappen. We hebben in de vorige paragrafen aangetoond dat sommige van deze kenmerken in Italië eerder verdwijnende zijn maar andere nog steeds prominent tegenwoordig. Daarenboven is in gematigd pluralistische systemen competitie bipolair (Sartori 2005:159). In Italië komt het nieuwe partijsysteem opvallend goed overeen met de omschrijving van het bipolaire mechanisme in gematigd pluralistische systemen zoals Sartori het in 1976 formuleerde: *instead of two parties we generally find bipolar alignments of alternative coalitions*” (Sartori 2005:159). Alhoewel er dus nog steeds relevante anti-systeempartijen in het politieke spectrum aanwezig zijn en er als een gevolg hiervan ook nog een zekere vorm van bilaterale oppositieconfiguratie is, lijkt het Italiaanse partijsysteem toch steeds meer op te schuiven in de richting van gematigd pluralisme.

Dit oordeel berust op de veronderstelling dat de partijen de belangrijkste spelers in het nieuwe partijsysteem zijn. Wanneer we de coalities als uitgangspunt namen, konden we Italië na 1993 als een tweepartijstelsel classificeren. Bartolini besluit dan ook dat *“the evaluation of the fragmentation of the Italian party system depends entirely on whether one regards the present two main coalitions as the rudimentary beginning of an unavoidable trend toward single party identity dilution into broader entities or, alternatively, as pure and merely instrumental vehicles for the survival of all parties’ distinctiveness”* (Bartolini 2002:14). De in de kinderschoenen staande vorming van een Democratische Partij aan de linkerkant ondersteunt de eerste interpretatie.

Interpretaties

Nadat we de evolutie van het Italiaanse partijsysteem feitelijk hebben weergegeven en volgens Sartori’s criteria hebben geclassificeerd, gaan we, net zoals we dat voor het partijsysteem uit de eerste republiek deden, opnieuw na hoe andere politicologen deze wijzigingen hebben geïnterpreteerd. We vestigen vooral de aandacht op de wetenschappelijke analyses van de mate van concordantie van de uiteindelijke gevolgen van de partijsysteemtransformatie met de doelstellingen die verschillende actoren hadden bij de wijziging van het kiessysteem in 1993. Aan het einde van dit stuk geven we ook een interpretatie die de in de vorige paragraaf weergegeven alliantie- en partijenbenaderingen integreert.

Wij willen hier eerst resumeren wat als de kwalen van de eerste Italiaanse republiek werden gezien waarmee men door de kieswethervorming wou afrekenen. Mershon en Pasquino vatten

deze treffend samen: *“inadequate turnover in, and thus the ageing of the political class; insufficient circulation of ideas and programmes and thus insufficient public policies; and a crystallization of relationships between members of government and interest groups and hence systemic corruption”* (Sanchez 2002:260). Men wou dus na bijna vijftig jaar onafgebroken bestuur door eenzelfde politieke partij alternatie van de politieke uitvoerende macht introduceren. Daarvoor moest het partijsysteem *“a system of moderate pluralism, characterised by bipolar competition between alternative coalitions, each of which stands a reasonable chance of winning the elections (i.e. obtaining a majority of seats in both chambers) and thus of governing”* worden (Bartolini, D’Alimonte 1998:163). Katz identificeerde vier doelstellingen die de hervormers vooropstelden bij de hervorming van het electorale systeem (1996:37-38). Een eerste objectief van diegenen die de hervorming van het kiessysteem hadden bepleit was ‘governability’. Dit vergde meer secure parlementaire meerderheden en daarop gebaseerde stabielere regeringen. Er was minder eensgezindheid over de vraag of dit ook een reductie van het aantal onafhankelijke partijen inhield. Een tweede doelstelling, aldus Katz, was om de transparantie van het electorale proces en de band van de vertegenwoordigers met hun kiezers te vergroten. Het eerste dacht men te bereiken doordat kandidaten in SMP-districten zich zouden affiliëren met een van beide coalities en zich achter een kandidaat-eerste minister en een regeringsprogramma zouden scharen. Het tweede doordat de meeste kandidaten in districten werden verkozen en aldus werden gestimuleerd om zich responsief te gedragen tegenover het districtselectoraat. De hervormers zagen niet in dat beide claims incompatibel zijn.⁴⁰ Een derde bedoeling van de hervormers was een massale vernieuwing van de volksvertegenwoordigers en de senatoren te bewerkstelligen. Een laatste opzet van de transformatie van het electorale systeem was het aantal vrouwen in het parlement verhogen. Dat laatste is voor deze scriptie niet relevant en zullen we buiten beschouwing laten.

Sanchez gaat bijna tien jaar na de initiatie van de hervormingen de effecten ervan op de kenmerken van het partijsysteem na (Sanchez 2002:259-281). We beoordelen aan de hand van zijn concepten het succes van de objectieven die de hervormers hadden gesteld. Deze begrippen komen zeer goed overeen met de intenties van de reformateurs die wij in de vorige alinea’s hebben weergegeven. We vergelijken zijn vaststellingen, waar mogelijk, en vullen ze aan, waar noodzakelijk, met de waardevolle beoordeling die Katz heeft gemaakt (Katz 1996:38-52).

Een eerste doelstelling van de hervormers was een einde te maken aan de particratie (Sanchez 2002:264-268). Een eerste stap in deze hervorming was de vernieuwing van het parlementaire personeel. Na de eerste verkiezingen na de kieswethervorming is deze renovatie radicaal: de

⁴⁰ De vergroting van de transparantie van het electorale systeem in de zin dat kiezers duidelijk voor een eerste minister en een partijprogramma kunnen stemmen, impliceert dat vertegenwoordigers na de verkiezingen trouw de lijn volgen van de alliantie waarmee zij zich hebben geaffilieerd. De vernauwing van de relatie van kiezers met hun vertegenwoordigers houdt dan weer een soort van versterking van de lokale autonomie van parlementsleden in. Het is duidelijk dat alliantietrouw en districtsgerictheid incompatibele doelstellingen zijn.

‘turnover rate’ bedroeg 44% (Katz 1996:47). Men wou het einde van de particratie verder verwezenlijken door het versterken van de band tussen de kiezers en de regering, wat moest gebeuren door het electoraat een duidelijke keuze aan te bieden over wie de volgende legislatuur het land zal leiden. De bedoeling was dat het nieuwe electorale systeem winnende coalities zou creëren die met een duidelijk mandaat een sterke regering zouden kunnen vormen. Regeringen en regeerprogramma’s zouden tot stand komen op basis van de keuze van het electoraat en niet langer na onderhandelingen binnen en tussen partijen na de verkiezingen. Wanneer we nu naar de stembusslagen tot nog toe kijken, zien we dat in 1994 geen duidelijke winnaar uit de bus kwam. In 1996 (indien we de PRC informeel tot l’Ulivo rekenen), 2001 en 2006 was dit wel het geval. Bij de laatste verkiezingen moeten we echter de kanttekening maken dat de coalitie met de meeste zetels niet diegene was met ook de meeste stemmen. Dit fenomeen heeft echter ook al verscheidene malen plaatsgevonden in klassieke meerderheidssystemen, bijvoorbeeld bij Britse parlamentsverkiezingen en Amerikaanse presidentverkiezingen.

Een tweede intentie van de reformateurs hangt samen met de eerste doelstelling: alternatie tussen linkse en rechtse regeringen (Sanchez 2002:268-271). Gedurende de hele eerste republiek hebben steeds centrumregeringen het land geleid. Door het proportionele electorale systeem was er geen stimulans voor partijen om zich te liëren en bijgevolg bood er zich aan het electoraat nooit een coherente oppositie als alternatief voor de regering aan. Het nieuwe electorale systeem heeft (met uitzondering van 1994 waar er ook een centrumalliantie aan de stembusslag deelnam) bipolaire electorale competitie gegenereerd. Daarenboven is er, zoals we zelf reeds aanvoerden, tot nog toe sprake van perfecte alternatie. In 1994 won het rechtse kartel de verkiezingen, twee jaar later mocht de Olijfboomcoalitie de regering vormen. In 2001 was het Huis van de Vrijheden terug de overwinnaar en in 2006 mocht het linkse kartel l’Unione opnieuw zegevieren. Opvallend is wel dat deze afwisseling geen afspiegeling is van significante wijzigingen in de voorkeur van het electoraat maar eerder van veranderingen in de samenstelling van de coalities. Bij de verkiezingen van 1996 verloor het rechtse blok de verkiezingen omdat de LN zich niet bij het Huis wou aansluiten, terwijl de rechtse partijen gecombineerd meer stemmen haalden dan de linkse. In 2001 is er het omgekeerde verhaal: de PRC maakte voor die verkiezingen geen electorale afspraak met l’Ulivo waardoor de rechtse coalitie een parlementaire meerderheid in de wacht kon slepen en de regering vormen, ondanks het gegeven dat een meerderheid van de kiezers had gestemd voor centrum- en linkse partijen.

Een volgende eigenschap van het partijsysteem uit de eerste Italiaanse republiek die voorstanders van de kieswethervorming bestreden, was de fragmentatie van het partijlandschap (Sanchez 2002:271-273). Volgens een studie van Gallagher en anderen bedroeg het gemiddelde aantal partijen in het Italiaanse parlement in de vorige eeuw 8.5 in de jaren vijftig, 8.0 in de zestiger jaren, 8.7 in de jaren zeventig en 10.0 in de jaren tachtig (Sanchez 2002:271). Na de hervorming van het electorale systeem steeg dit aantal naar een

gemiddelde van 15.0 in het laatste decennium van de twintigste eeuw. Volgens diezelfde studie bedroeg het effectieve aantal partijen, gewogen volgens de parlementaire sterkte van de partijen, na de kieswetwijziging 7.0 vergeleken met 4.1 in 1987 (Sanchez 2002:272). Voor Katz was deze mislukking logisch: *“the most important mistake, however, was to ignore the possibility that a small party would have sufficient bargaining power or skill to have some of its candidates nominated to winnable seats as the standard-bearers of an electoral alliance, and also the possibility that the vote of a small party might be sufficiently concentrated in a single collegio to allow it to win that seat outright”* (Katz 1996:45-46, originele nadruk). Dus moet volgens Sanchez en Katz besloten worden dat de doelstelling van een vermindering van het aantal partijen niet is behaald en dat Italië nog ver is verwijderd van het door velen beoogde tweepartijstelsel.

Nog een belangrijke tekortkoming van het politieke systeem uit de eerste republiek was de korte levensduur van regeringscoalities (Sanchez 2002:273-275). Gemiddeld viel in die periode een regering na elf maanden. Ook dit verbeterde niet substantieel na de initiatie van het nieuwe kiessysteem. De eerste regering-Berlusconi viel reeds na acht maanden en werd opgevolgd door de technocratische regering Dini. Prodi's kabinet hield het twee jaar vol, waarna in de daaropvolgende drie jaar tweemaal D'Alema en eenmaal Amato regeringsleiders werden. Het tweede kabinet-Berlusconi was een langer leven beschoren dan het eerste. Op een kleine wijziging van de samenstelling in 2005 na, kon de regering de volledige legislatuur vervolmaken. Dat de tweede regering-Prodi na minder dan tien maanden bijna opnieuw was gevallen, getuigt van de aanhoudende instabiliteit van Italiaanse regeringscoalities. Uit onderzoek is gebleken dat er een omgekeerde relatie bestaat tussen het aantal effectieve partijen in het parlement en de levensduur van regeringscoalities. Deze relatie alleen kan echter de Italiaanse instabiliteit niet verklaren. Sanchez noemt als andere oorzaken die specifiek in het Italiaanse politieke systeem een grote rol spelen: *“lack of internal party cohesion and discipline; ideological differences within coalitions, personality clashes among leaders from the same coalition and party; and the tactical use of government crisis as a means of solving even ordinary problems”* (Sanchez 2002:275). Niettegenstaande uit de tweede regering onder leiding van Berlusconi kan worden afgeleid dat Italiaanse regeringen naar meer stabiliteit tenderen, moeten we besluiten dat het effect van de kieswethervorming nauwelijks verbetering op dat vlak heeft teweeggebracht.

Een laatste eigenschap waarop het effect van de verandering van het electorale systeem door Sanchez werd beoordeeld, is partijpolarisatie (2002:275-276). Zoals we in het vorige hoofdstuk hebben gezien, definieert Sartori polarisatie als de afstand tussen de ideologisch het verst van elkaar verwijderde relevante partijen. In de eerste republiek was deze afstand maximaal. Er was de aanwezigheid aan de linkerzijde van het politieke spectrum van de communistische PCI en aan de rechterzijde van de neofascistische MSI. Ook Sanchez meent dat er op het eerste zicht geen verbetering in deze variabele lijkt te zijn gebracht. De erfgenaam van de PCI, de PDS, is nog steeds de tweede grootste partij van het land. Links van

haar is er in het partijlandschap een belangrijke orthodox-communistische kracht aanwezig. Aan de rechterkant van het politieke spectrum haalt de AN een veelvoud van de score van de MSI tijdens de eerste republiek en is er rechts van haar ook de MS-FT, al is deze electoraal verwaarloosbaar. Dit gepolariseerde uitzicht dient te worden genuanceerd. Zowel de PDS als de AN hebben gebroken met hun extremistische verleden. Daarenboven hebben we in een voetnoot hierboven aangetoond dat de laatste twee verkiezingen, in 2001 en 2006, gekenmerkt werden door een electoraal verlies voor de extremistische partijen en dus een depolarisatie van het partijstelsel.

Voor we dit hoofdstuk afsluiten, willen we nog even blijven stilstaan bij een interpretatie van het Italiaanse partijstelsel, die op een originele en treffende wijze de contradictie tussen de benaderingen die allianties dan wel partijen als belangrijkste spelers in het stelsel erkennen, weet te overstijgen (Bardi 1996:283-289). Bardi vertrekt in een artikel uit 1996 van de ons bekende vaststelling dat *“post-election political dynamics, such as the formation of parliamentary parties, showed that some parties and groups interpreted electoral alliances as means to obtain more seats in the election, and not as first steps towards the formation of more permanent common party structures”* (Bardi 1996:285). Aldus moet de politicoloog constateren dat in vergelijking met de eerste republiek de electorale wetgeving wel is gewijzigd, maar de formele en informele regels betreffende parlementaire organisatie en procedures, regeringsformatie, coalitiestrategieën en -dynamieken quasi ongewijzigd zijn gebleven. Daarom besluit Bardi dat we niet over één post-1993 partijstelsel kunnen spreken, maar over twee co-existerende partijstelsels: *“even if new electoral competition rules can perhaps foster tendencies towards a reduction in the number of relevant parties in what could be called the “electoral” party system, such pressures lose much of their importance after the election, and other sets of rules condition inter-party relations in what could be defined the “parliamentary” party system”* (1996:285). Het electorale partijstelsel verwijst naar coöperatie en competitie bij verkiezingen en is gestructureerd rond twee coalities als constituerende elementen van dit partijstelsel. Het parlementaire partijstelsel verwijst daarentegen naar de postelectorale competitie en coöperatie in het parlement. Dit laatste stelsel is gereguleerd door consensuskenmerken die doen denken aan het partijstelsel tijdens de eerste republiek, heeft als elementaire delen parlementaire groepen en wordt nog steeds gekarakteriseerd door een hoge mate van fragmentatie. Het electorale partijstelsel labelt Bardi als gematigd pluralistisch terwijl hij het parlementaire partijstelsel als ‘neo-polarised pluralism’ classificeert.⁴¹

In dit hoofdstuk hebben we de Italiaanse partijstelsels voor en na 1992 feitelijk beschreven, hun respectievelijke evoluties weergegeven en deze partijstelsels geclassificeerd en geïnterpreteerd. Ook de transitiefase is uitgebreid aan bod gekomen. Uiteraard zijn doorheen deze descriptie en analyse reeds oorzaken en gevolgen van de radicale

⁴¹ ‘Neo-polarised pluralism’ verwijst naar een systeem dat zeer gefragmenteerd en geradicaliseerd is, maar waar anti-systeempartijen ontbreken.

partijsysteemtransformatie besproken. We hebben echter nog niet systematisch die cruciale determinanten en consequenties van partijsysteemverandering op een rijtje gezet. Dat zullen we doen in het hoofdstuk waarin we de Italiaanse en Belgische en Vlaamse partijsysteemevoluties vergelijken.

H5 Partijsysteemverandering in België en Vlaanderen

In dit hoofdstuk herhalen we de oefening die we hebben gemaakt voor het Italiaanse partijsysteem voor de Belgische en Vlaamse case. In tegenstelling tot in het Italiaanse is er in het Belgische en Vlaamse partijsysteem geen sprake van een radicale breuk in de jaren negentig. Toch werden ook hier vanaf het begin van het laatste decennium van vorig millennium institutionele hervormingen bepleit en sommige doorgevoerd met de bedoeling het partijsysteem te veranderen en dit als antwoord op de gepercipieerde crisis van de representatieve democratie. De nadruk zal opnieuw op deze periode liggen.

De bespreking van de partijsysteemevolutie in België en Vlaanderen vatten we aan vanaf het prille begin van de Belgische staat. België heeft niet zoals Italië met het fascisme een radicale regimewissel gekend en bijgevolg is er eerder sprake van een graduele evolutie in het politieke systeem. In het partijsysteem is deze ontwikkeling geleidelijk tot in de jaren zestig. We delen de partijsysteemevolutie aldus op in drie ruime tijdvakken: vanaf het ontstaan van de Belgische staat tot de jaren 1960; vanaf de jaren zestig tot begin de jaren negentig; en vanaf de jaren negentig tot heden. De logica van deze opdeling wordt doorheen dit hoofdstuk duidelijk. Verder zullen we ook nagaan of de verschillende periodes nog verder moeten worden gesplitst.

Partijsysteemevolutie tot de jaren 1960

Gegevens

Het is belangrijk om, voor de bespreking van de ontwikkeling en ‘freezing’ van het Belgische partijsysteem in de periode 1830-jaren 1960 aan te vatten, te vermelden dat in de negentiende eeuw, vanaf de geboorte van de staat tot en met 1899, België een pluraal electoraal systeem had (Vande Lanotte, Goedertier 2003:12). Dat plurale systeem werd in 1899 vervangen door een systeem van evenredige vertegenwoordiging.

De ontwikkeling van de Belgische breuklijnenstructuur en de simultane groei van het partijsysteem is in concordantie met de theorie van Lipset en Rokkan, zoals wij die in het

theoretische hoofdstuk over partijsystemen hebben besproken (De Winter, Dumont 1999:186-193).⁴²

De oppositie tussen katholieken en antiklerikalen is de oudste. Het is door een monsterverbond tussen beide groepen dat de Belgische staat is ontstaan. Deze samenwerking hield nog enkele jaren stand tot de jonge staat zijn plaats in het Europese machtsevenwicht had gevonden en zijn voortbestaan had verzekerd. Tot 1846 waren de regeringen unionistisch. Beide groepen, katholieken en liberalen, waren tot dat ogenblik ook slechts niet-geïstitutionaliseerde groepen *“van personen die een bepaalde politieke gezindheid waren toegedaan, die elkaar geregeld ontmoetten in allerlei verenigingen zonder enige bindende verplichtingen, en die ernaar streefden in verkiezingsperioden hun kandidaten te doen zegevieren”* (Gaus 2001:185). Op 14 juni 1846 organiseerden de liberalen zich als eersten als een nationale politieke partij, die echter nog steeds nauwelijks centraal georganiseerd was (Gaus 2001:193-196). Zij wierpen zich op als verdedigers van de vrije markt en het antiklerikalisme. De katholieken begonnen vanaf 1863 nationale congressen te organiseren maar pas in 1878 werden de lokale kiesverenigingen nationaal verenigd. Van 1846 tot 1885 was de belangrijkste breuklijn aldus de levensbeschouwelijke en liberalen en katholieken alterneerden in de regering.

België was na Engeland de eerste staat waarin de industriële revolutie zich voltrok, zij het dan overwegend in het zuidelijke landsgedeelte (Gaus 2001:47-48). De sociaaleconomische breuklijn werd in 1885 vertaald naar het partijsysteem. Te Brussel werd in april van dat jaar de Belgische Werklieden Partij opgericht (Gaus 2001:227). De Katholieke Partij trachtte te voorkomen dat ook katholieke arbeiders zich zouden aansluiten bij of stemmen voor de socialistische partij. Zij bouwde in navolging van de socialisten een zuil uit met diensten voor de arbeiders, zoals mutualiteiten en vakbonden. In 1921 bestond de Katholieke partij, na de oprichting van de Katholieke Unie, zo officieel uit vier standen: conservatieven, middenstanders, arbeiders en boeren (Reynaert 2004a:3). De liberalen waren het grootste slachtoffer van de opkomst van de BWP omdat heel wat van haar sociaalgezinde krachten zich bij de werkliedenpartij aansloten. Bijgevolg en in reactie op die ontwikkeling werd zij een conservatieve, antiklerikale partij. Om levensbeschouwelijke polarisatie tegen te gaan en het overleven van de liberale partij te verzekeren, werd in 1899 het plurale kiessysteem vervangen door een PR-systeem (Reynaert 2004c:17). De invoering van het algemeen (mannelijk) enkelvoudig stemrecht in 1919 betekende een nieuwe herschikking in het partijpolitieke evenwicht (Reynaert 2004c:18). De katholieken en liberalen verloren zetels⁴³,

⁴² De breuklijn tussen landbouw en industrie is ook in België van belang geweest, bijvoorbeeld bij de keuze tussen protectionisme en vrije handel in het midden van de negentiende eeuw (Coolsaet 2003:82), maar heeft nooit tot de vorming van nieuwe of splitsing van bestaande partijen geleid.

⁴³ De Belgische verkiezingsuitslagen voor wereldoorlog twee hebben we niet in de bijlagen opgenomen. Deze zijn vanaf de verkiezingen van 1948 zeer gemakkelijk op te vragen via de website *Verkiezingsdatabase* (zie bibliografie).

de socialistische partij was de grote winnaar. De liberale partij werd voor zeer lange tijd de derde partij in de hiërarchie.

België is steeds een multinationale staat geweest, verdeeld in een Vlaamse, een Waalse en een kleine Duitssprekende gemeenschap. Gedurende de negentiende en het begin van de twintigste eeuw viel deze breuklijn samen met de sociaaleconomische. Alle maatschappelijke elites waren Franstalig en ook de administratie, het leger, het onderwijs en de politiek waren dit. Brussel, ooit een Vlaamse stad, verfransde als administratief centrum van het land. In haar eerste eeuw was het centrum van de Belgische staat dus economisch, politiek en cultureel Franstalig. Vlaanderen was periferisch op al deze gebieden.⁴⁴ De breuklijn tussen centrum en periferie werd voor het eerst in 1919 partijpolitiek uitgedrukt met de oprichting van de Vlaams-nationalistische Frontpartij, die onmiddellijk 5 zetels in de wacht sleepte (De Winter, Dumont 1999:189-190).⁴⁵ In de jaren 1930 werd het Vlaams Nationaal Verbond de belangrijkste Vlaams-nationalistische partij. Openlijke collaboratie met de nazi's tijdens Wereldoorlog II van sommige van haar leden betekende het einde van deze partij. De verhouding tussen centrum en periferie is in de loop van de twintigste eeuw gradueel gewijzigd en op heden zelfs helemaal omgekeerd. In dit proces werden, naast de economische dominantie van Vlaanderen vanaf de jaren zestig, achtereenvolgens erkenning van het Nederlands, toegang van Vlamingen tot publieke ambten en culturele autonomie geëist en verkregen. Als reactie op de vervlaamsing van de Belgische staat ontstonden er ook regionalistische tendensen in Brussel en Wallonië.

Ondanks de tweede wereldoorlog en in tegenstelling tot de woelige jaren dertig, viel het Belgische partijsysteem na 1945 opnieuw in haar vooroorlogse plooi (De Winter, Dumont 1999:193-196). Ook voor België gold dat het partijsysteem aan het begin van de jaren zestig de breuklijnenstructuur van de jaren twintig reflecteerde.

Een nieuwe christendemocratische partij werd gesticht in 1945 (Reynaert 2004a:5-8). De Christelijke Volks Partij knipte haar formele banden met de kerk door en verving het indirecte lidmaatschap via de standenorganisaties door individueel lidmaatschap. De CVP profileerde zich als een interklassenpartij die zich achter een programma van algemeen belang wilde scharen. Verder werd ze toen reeds opgedeeld in een Nederlands- en Franstalige vleugel maar behield ze wel formeel haar unitaire structuur. Deze nieuwe partij bleek zeer succesvol te zijn en ze behaalde zelfs een absolute meerderheid in de beide kamers in 1950 (zie bijlage 9 voor naoorlogse zetelverdeling).

De Belgische Werklieden Partij werd tijdens de tweede wereldoorlog in illegitieme sfeer herdoopt tot de Belgische Socialistische Partij (Reynaert 2004d:25-26). Ze liet de term 'werklieden' vallen om zich ook naar andere sociale klassen open te stellen. Ook zij ruilde het collectieve lidmaatschap in voor het individuele. De band met de zuilorganisaties werd losser.

⁴⁴ In de Belgische politiek is de breuklijn centrum-periferie beter bekend als de communautaire breuklijn.

⁴⁵ Wanneer we in deze tekst over zetels spreken, hebben we het over zetels in de Kamer van Volksvertegenwoordigers.

De liberale partij verschilde in haar structuren weinig van haar vooroorlogse voorganger (Reynaert 2004c:21). Met de oprichting van de PVV/PLP in 1961 kon men pas voor het eerst spreken van een werkelijke, centraal gestructureerde liberale politieke partij (Reynaert 2004c:27).

Verder was vlak na de oorlog de Kommunistische Partij van België een belangrijke factor in het partijlandschap. De partij, die zeer actief was geweest in het verzet, behaalde meer dan 12% (zie bijlage 8 voor naoorlogse stemmenpercentages) bij de verkiezingen van 1946 en nam deel aan verscheidene naoorlogse regeringen. Door de manifestatie van de Koude Oorlog verloor de partij een groot deel van haar aantrekkingskracht en na de verkiezingen van 1949 slaagde ze er niet meer in de 5%-grens te overschrijden (Reynaert 2004d:42).

Aan die verkiezingen van 1949 nam ook opnieuw een Vlaams-nationalistische partij deel, de Vlaamse Concentratie, maar deze slaagde er niet in vertegenwoordiging af te dwingen (Reynaert 2004e:5). Haar opvolger, de in 1954 opgerichte Volksunie, slaagde er wel in bij de verkiezingen in 1954 en 1958 telkens één zetel te veroveren.

Verder willen we hier nog zeer bondig wat uitleg geven over de naoorlogse evolutie van de drie grote breuklijnen: de levensbeschouwelijke, de sociaaleconomische en de communautaire. In de eerste decennia na WO II was de Belgische politiek zeer gespannen en competitief en dit moest uiteindelijk worden opgelost door elitedeals (Deschouwer 1999:78-80). Op die wijze werd eerst in 1944 de sociaaleconomische breuklijn gepacificeerd door het Sociaal Pact en getransfereerd naar de neo-corporatistische arena. Hetzelfde gold voor de levensbeschouwelijk breuklijn, die werd gepacificeerd in het Schoolpact in 1958. Zo bleef enkel de communautaire breuklijn over, die de daaropvolgende decennia dan ook de politieke agenda zou domineren en een decisieve invloed zou uitoefenen op de evolutie van het partijsysteem.

Classificatie

Zoals reeds gesuggereerd moeten we de periode tot WO II opdelen in tijdsvakken. We onderscheiden achtereenvolgens de periodes: vanaf 1830/46 tot de oprichting van de Belgische Werklieden Partij; vanaf 1885 tot WO I; en tenslotte vanaf 1918 tot de jaren zestig. Tot 1885 is het Belgische partijsysteem een tweepartijstelsel waarbij zo goed als alle zetels naar kandidaten van ofwel de liberale ofwel de katholieke ‘partij’ gaan (Verkiezingsdatabase). Na de unionistische regeringen die eindigden in 1846 tot de oprichting van de arbeiderspartij in 1885 is er ook op regelmatige basis alternatie in de parlementaire meerderheden en bijgevolg ook in de regeringen tussen beide groepen. Er is dus voldaan aan de voorwaarden om van een tweepartijstelsel te kunnen spreken: een partij regeert alleen, maar niet voor zeer lange tijd (Sartori 2005:165). Tot 1885 hoort België dus thuis in de klasse van zuivere tweepartijssystemen.

Vanaf 1885 tot aan Wereldoorlog I is het patroon van partijcompetitie en –coöperatie verschillend van de voorgaande periode. De katholieke partij haalde gedurende dertig jaar steeds overtuigende absolute parlementaire meerderheden en vormde, tot aan de eenheidsregering-de Broqueville van 1916 (Coolsaet 2003:211), ook steeds alleen het kabinet. Deze katholieke dominantie was te wijten aan de opkomst van de BWP en de afscheuring van progressisten van de liberale partij, die gingen samenwerken met socialisten (Reynaert 2004c:5). Vanaf 1894 werd de arbeiderspartij een belangrijke speler in het partijsysteem, die met de liberale partij concurreerde om de tweede plaats in de partijhiërarchie. Tot de invoering van een PR-systeem in 1899 behaalde de katholieke partij dubbel zoveel zetels als de liberalen en socialisten tezamen. De daaropvolgende 15 jaar bezetten de antiklerikale partijen gezamenlijk steeds net iets minder dan de helft van de parlementaire zetels. Dus beantwoordde het Belgische partijsysteem tijdens deze periode, met dertig jaar exclusief katholiek bestuur, aan het dominante partijsysteemtype dat we in het hoofdstuk over partijsystemen hebben gedefinieerd.

De eerste verkiezingen na de Grote Oorlog en voor het eerst onder het algemeen enkelvoudig stemrecht, in 1919, worden algemeen als aardverschuivend geboekstaafd (Reynaert 2004d:12-13). De socialisten werden parlementair bijna even sterk als de katholieken en de liberalen verwerden voor zeer lange tijd slechts de derde grootste partij. Zoals reeds gezegd kwam er vanaf die parlamentsverkiezingen ook voor het eerst een Vlaams-nationalistische partij, de Frontpartij, in het parlement. Later in het interbellum zou het VNV de belangrijkste flamingantische partij worden. Vanaf 1925 kwamen er ook communisten in de Kamer. De verkiezingen van 1936 deden een nieuwe schokgolf door het Belgische politieke systeem gaan. De extremistische partijen het VNV, de KPB en Rex behaalden bijna een vierde van de zetels (Verkiezingsdatabase). De katholieke partij nam deel aan alle tussenoorlogse regeringen, de liberalen aan de meeste en ook de socialisten maakten deel uit van een significant aantal coalities. Het is duidelijk dat we te maken hebben met minstens drie relevante partijen en dus met een meerpartijsysteem. Voor het grootste deel van de interbellumperiode was dit systeem gematigd pluralistisch. Het systeem werd dan gekarakteriseerd door relatief smalle ideologische afstand en centripetale competitie tussen de christendemocraten, de socialisten en de liberalen en men had te maken met bipolaire coalitieconfiguraties die centrumlinks, centrumrechts of tripartiet waren samengesteld. Met de aanwezigheid vanaf het verkiezingsjaar 1925 van communisten en reeds eerder van Vlaams-nationalisten staken in het pluralistische partijsysteem dan symptomen van polarisatie de kop op. Het is, ons inziens, echter enkel na de verkiezingen van 1936, wanneer het VNV 16 zetels haalde, de KPB 9 en het fascistische Rex 21, dat we kunnen spreken over een gepolariseerd pluralistisch systeem. Dan vertoonde het partijsysteem de twee noodzakelijke eigenschappen om als gepolariseerd pluralistisch gekwalificeerd te worden: de aanwezigheid van relevante anti-systeempartijen en een bipolaire oppositiesamenstelling. Verder was in die jaren voor de tweede wereldoorlog ook het metrische centrum bezet, was de ideologische

afstand tussen partijen groot, de richting van partijcompetitie centrifugaal en door de reeds solide verzuiling was er in de samenleving ook sprake van ‘ideological patterning’. We menen dat de kortstondige periode van polarisatie in het pluralistische systeem in België slechts de algemene trend in het West-Europa van deze periode volgde.

Na de tweede wereldoorlog tot aan het begin van de jaren zestig weerspiegelde het partijsysteem dan opnieuw dat van voor 1936. Het was wederom een gematigd pluralistisch systeem met drie grote partijen (christendemocraten, socialisten en liberalen) en een kort na de oorlog significante maar snel onbeduidend wordende communistische partij.

Interpretaties

De drie grondleggers van de partijsysteemtheorie, die wij in het theoretische hoofdstuk over partijsystemen bespraken, hebben net als ons het Belgische partijsysteem tot het begin van de jaren 1960 geclassificeerd en geïnterpreteerd.⁴⁶

Voor Duverger was België een zonderlinge case: *“un seul des pays où fonctionnait antérieurement un système dualiste n’a pu le rétablir: la Belgique, à cause de la réforme électorale de 1899”* (1951:243). Door de adaptatie van een proportioneel kiesstelsel was het overleven van drie partijen gewaarborgd en behoorde België volgens Duverger tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw tot het type van meerpartijsystemen (1951:276).

Voor Blondel hoorde het naoorlogse Belgische partijsysteem tot in de jaren zestig thuis in de klasse van twee-en-een-half-partijsystemen (1968:185). De christendemocratische en de socialistische partijen waren de twee grote en de liberale de derde, kleinere partij. Wel merkte Blondel op dat bij de laatste verkiezingen voor hij zijn artikel schreef, die van 1965, dit patroon aan verandering onderhevig was. Dat er vanaf de jaren zestig een nieuwe periode in de partijsysteemevolucie van België aanbrak, is ook onze mening.

In zijn bekende classificatie, tenslotte, plaatste Sartori België in de klasse van gematigd pluralistische partijsystemen (2005:154). Hij kwam eerst tot een aan Blondels interpretatie gelijkaardige conclusie: *“for at least seventy years, i.e., until 1965, there can be no doubt as to the classification of the Belgian party system: [...] it is the most durable and clear-cut instance of a three-party format”* (2005:161). Omdat België geen anti-systeempartijen telde, noch een bipolaire oppositieconfiguratie, maakte het partijsysteem ook volgens de niet-numerieke criteria deel uit van de gematigd pluralistische klasse. Ook Sartori meende dat de jaren zestig een breukmoment vormden: *“the pattern becomes more complicated, however, since 1965”* (2005:162). De bespreking van die woelige jaren zestig vatten we in de volgende regels aan.

⁴⁶ De reflecties van deze wetenschappers over het Belgische partijsysteem werden ook door De Winter en Dumont samengevat (1999:183-186).

Partijsysteemevolucie vanaf de jaren zestig tot 1991

Gegevens

Het bevroren Belgische partijsysteem kwam in de jaren zestig in beweging en zou vervolgens in drie stappen evolueren (De Winter, Dumont 1999:197-199). Een eerste wending is de opkomst en het succes van de regionalistisch-linguïstische partijen. Vervolgens splitsten in de jaren zestig en zeventig de drie grote en voorheen unitaire partijen zich op. Tenslotte was er in de jaren tachtig de opkomst van nieuwe partijen, die niet langer kon verklaard worden door de klassieke breuklijnentheorie.

Zoals reeds gezegd sleepte de Volksunie bij de eerste twee parlementsverkiezingen waaraan ze deelnam telkens één zetel in de wacht. Bij de verkiezingen van 1961 werden dat 5 zetels. De doorbraak kwam er in 1965 wanneer de partij haar stemmenaantal bijna verdubbelde en 12 afgevaardigden naar de Kamer mocht sturen. Aan diezelfde verkiezingen namen ook voor het eerst Franstalige regionalistische partijen deel. Het Rassemblement Wallon was een bundeling van een aantal kleinere Waalse formaties (Jacquemin, Van den Wijngaert, Goossens 1996:22) en slaagde er in twee zetels te veroveren. De partij was voorstander van federalisme om het Wallonië op die wijze mogelijk te maken zelfstandig een einde te brengen aan de economische achteruitgang. Het Front Démocratique des (Bruxellois) Francophones was een Franstalige Brusselse partij die was opgericht als reactie op de taalwetten van 1963. Ze was voorstander van taalvrijheid in Brussel en van een volwaardig en uitgebreid Brussels gewest. In 1965 behaalde deze partij drie zetels. Tot in de jaren zeventig bleven deze communautaire partijen groeien met als hoogtepunt de verkiezingen van 1971 waarbij de regionalistische partijen gezamenlijk meer dan 21% van de zetels in de wacht sleepten.⁴⁷ Uiteindelijk namen alle drie de communautaire partijen in de daaropvolgende decennia aan enkele regeringen deel. Dit participationisme en de verwezenlijkingen van de staatshervormingen zouden tot electoraal verlies voor deze partijen leiden. Dat verlies trad wel vroeger op en is veel uitgesprokener langs Franstalige zijde. Vanaf 1971 hebben het FDF en het RW steeds verkiezingsnederlagen geleden om in de jaren tachtig tot kleine partijen te verschrompelen. De Volksunie daarentegen kende bij de verkiezingen van 1981 een heropleving en behaalde ook bij de verkiezingen van 1985 en 1987 nog 16 zetels in de Kamer.

De communautaire opsplitsing van de traditionele partijen is een uitgebreid verhaal van een over decennia gespreide evolutie die het gevolg was van vele factoren, maar we zullen dit in de volgende regels zeer bondig samenvatten. Door het succes van de communautaire partijen leden de traditionele verlies (Jacquemin, Van den Wijngaert, Goossens 1996:22-24). Dit deed de reeds sinds lang latent aanwezige spanningen tussen de taalvleugels binnen deze partijen stijgen. Het werd duidelijk dat in een unitaire structuur de partijen niet zouden kunnen

⁴⁷ Meer bepaald 45 van de 212 zetels: 24 voor FDF-RW en 21 voor de Volksunie.

beantwoorden aan de roep om staatshervorming. De christendemocratische partij was de eerste die splitste in twee ééntalige partijen (Reynaert 2004a:28-29). Als gevolg van onenigheid over de toekomst van de Franstalige afdeling van de Katholieke Universiteit van Leuven werd de partij opgedeeld in de Christelijke Volks Partij en de Parti Social Chrétien. Ook bij de liberalen was er in die periode ontevredenheid met de unitaire organisatie. In 1969 kwam het eerst binnen de Brusselse federatie tot een splitsing en sinds 1971 was er uiteindelijk ook sprake van een autonome Vlaamse Partij voor de Vrijheid en de Vooruitgang en als Waalse tegenhanger de Parti de la Liberté et du Progrès (Reynaert 2004c:35-39). De socialisten bleven nog tot diep in de jaren zeventig formeel verenigd maar twisten tijdens het zogenaamde conclaaf van Stuyvenberg liepen uiteindelijk ook uit op een radicale scheiding (Reynaert 2004d:77). Vanaf 1978 bestonden er twee autonome partijen: de Socialistische Partij en de Parti Socialiste.

Op het einde van de jaren zeventig en in de jaren tachtig kwamen vervolgens nieuwe spelers op het politieke toneel (De Winter, Dumont 1999:199-203). Het Vlaams Blok werd in 1978 opgericht door Volksuniedissidenten die het niet eens waren met de steun die de partij had verleend aan het Egmontpact (Haelsterman, Abramowicz 1997:4).⁴⁸ Bij de verkiezingen in 1978, 1981 en 1985 won de partij slechts één zetel, een aantal dat ze bij de verkiezingen van 1987 wist te verdubbelen. Hoewel ze aanvankelijk vooral voor Vlaamse onafhankelijkheid en amnestie streed, ging in het partijprogramma in de loop van de jaren tachtig en onder invloed van het Nationalistisch Studenten Verbond het anti-immigratie thema een dominante plaats opeisen. In 1977 werd een groene beweging, Agalev, gesticht uit verschillende actiegroepen met als bedoeling deel te nemen aan verkiezingen (Reynaert 2004b:15-18). Bij de parlementsverkiezingen van 1981 behaalde de beweging onverwacht twee zetels. In 1982 werd deze beweging omgevormd tot een echte partij. In de jaren tachtig boekte de partij verdere stemmen- en zetelwinst. Ze behaalde vier Kamerzetels in 1985 en zes in 1987. Langs Franstalige zijde werd in 1980 Ecolo gecreëerd, die gedurende de jaren tachtig electorale successen boekte die gelijkaardig waren aan deze van haar Vlaamse zusterpartij.

We zijn hier, voor we de electorale evolutie van de traditionele partijen na hun communautarisering bespreken, op het punt gekomen dat we voor het eerst een onderscheid moeten maken tussen het Belgische en het Vlaamse partijsysteemniveau. Zoals gezegd boetten in Wallonië in de jaren tachtig de regionalistische partijen in veel grotere mate aan belang in dan dit in Vlaanderen het geval was. De traditionele partijen slaagden er opnieuw in een groot gezamenlijk aandeel van de stemmen te behalen.⁴⁹ We kunnen stellen dat langs Waalse zijde het partijsysteem zich herstelde in de driepartijstelselvorm zoals België die tot

⁴⁸ Eigenlijk was het Vlaams Blok een samensmelting van twee in 1977 van de Volksunie afgescheurde groepen: de Vlaams Nationale Partij van Karel Dillen en de Vlaamse Volkspartij van Lode Claes (Haelsterman, Abramowicz 1997:4).

⁴⁹ De drie traditionele partijen PS, PRL en PSC behaalden bij de verkiezingen van 1978, 1981, 1985 en 1987 respectievelijk 81.1%, 77.5%, 86.2% en 89.3% (zie bijlage 11 voor stemmenpercentages op Waals niveau) van de stemmen en 71, 77, 79 en 82 zetels in de Kamer (zie bijlage 9). Vooral in de tweede helft van de jaren tachtig is het herstel van de zuilpartijen groot en opvallend verschillend van de evolutie in Vlaanderen.

de jaren zestig kende. In Vlaanderen is het verhaal en de partijsysteemevolutie heel anders. Wij gaan in de volgende alinea's enkel gedetailleerder in op de evolutie van de traditionele partijen langs Vlaamse zijde. De Vlaamse zuilpartijen behaalden in 1961 gezamenlijk nog 92.2% van de stemmen (zie bijlage 10 voor stemmenpercentages op Vlaams niveau). In 1971 was dat al maar 78.3% meer om nog eens tien jaar later terug te vallen op 74.0%. In tegenstelling tot aan Waalse zijde slaagden de Vlaamse traditionele partijen er in de jaren tachtig niet in hun hegemonie te herstellen. Wel stabiliseerde in dat decennium hun gecumuleerde stemmenaandeel: 74.0% in 1981, 75.5% in 1985 en 74.1% in 1987.

Wanneer we dan de evolutie van de Vlaamse partijen afzonderlijk bekijken, zien we dat vooral de CVP in de jaren tachtig grote verliezen leed. Vanaf de splitsing tot midden jaren zeventig behaalde de christendemocratische partij steeds net iets minder dan 40% en in 1977 en 1978 zelfs opnieuw meer dan 43% van de Vlaamse stemmen. In 1981 verloor ze vervolgens meer dan tien procentpunten toen ze slechts 32.3% van de stemmen achter zich kreeg om bij de volgende verkiezingen in de jaren tachtig opnieuw te stabiliseren.

De Socialistische Partij was na haar communautarisering in 1978 goed voor een vijfde van de Vlaamse stemmen en gedurende een decennium groeide ze lichtjes tot 24.2% in 1987.

De VLD was in 1971 goed voor 16.3% en slaagde er dan in 1981 even in opnieuw de tweede grootste Vlaamse partij te worden met 21.1% van de Vlaamse stemmen. Bij de volgende verkiezingen verloor ze bijna vier procentpunten, om in 1987 opnieuw wat van haar kiezers te recupereren en op 18.5% af te klokken.

Classificatie

Zoals we hierboven reeds stelden, verschuiven we in de loop van de periode vanaf de jaren zestig tot 1991 de focus van exclusief op de territoriale entiteit België gericht ook naar Vlaanderen. We zijn het namelijk eens met de auteurs die menen dat men vanaf de splitsing van de traditionele partijen niet meer kan spreken over een unitair Belgisch partijsysteem.⁵⁰ Sindsdien strijden in Vlaamse kieskringen enkel Vlaamse partijen om de gunst van de kiezer en in Waalse kieskringen enkel Waalse partijen (De Winter, Dumont 1999:206) (Deschouwer 2004a:180-182).⁵¹ We kunnen dus spreken van twee quasi-autonome regionale partijsystemen.⁵² Die autonomie geldt echter slechts op het electorale niveau (Deschouwer 2004a:187). Op het parlementaire en het regeringsniveau moeten Vlaamse en Waalse partijen

⁵⁰ Onder anderen: Rihoux 1996:277; De Winter, Dumont 1999:206; Deschouwer 2004a:180; en De Winter, Swyngedouw, Dumont 2006:934.

⁵¹ De uitzondering tot op heden is de kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde waar de twee partijsystemen overlappen (De Winter, Dumont 1999:206). Voorts hebben er sindsdien ook regelmatig partijen deelgenomen aan verkiezingen die een soort eenheidsstructuur hadden behouden en in beide landsdelen lijsten indienden, zoals KPB/PCB, PVDA/PTB RAD/UDRT en SAP/POS (Verkiezingsdatabase).

⁵² Overigens moeten we ook opmerken dat in zekere zin de Vlaamse en Waalse partijsystemen al veel langer verschillend waren, met een dominante positie voor de christendemocratische partij in Vlaanderen en eenzelfde positie voor de socialisten in Wallonië.

nog steeds met elkaar samenwerken of tegen elkaar strijden. Daarom is het onmogelijk het nationale partijsysteem en de regionale partijsystemen geheel los van elkaar te zien. Een bijkomende reden hiertoe is dat veranderingen in het partijsysteem door institutionele wijzigingen in bijna alle scenario's tussenkomst op federaal niveau vereisen, zoals we verder in deze scriptie zullen aantonen wanneer we de mogelijkheid van de vorming van een Vlaamse olijfboomformule behandelen. Wij zullen dan ook het Vlaamse én het Belgische partijsysteem classificeren en interpreteren. We beginnen met dat niveau dat aan het begin van deze periode nog het belangrijkste was.

In 1961 waren er zes partijen vertegenwoordigd in het Belgische parlement (Rihoux 1996:267).⁵³ In 1968 werden er dat zeven. Dat aantal liep vervolgens door de splitsing van de traditionele partijen en de opkomst van nieuwe partijen op tot een hoogtepunt van 14 partijen in 1981. In de daaropvolgende jaren bleven er steeds meer dan tien partijen aanwezig in de Kamer. Aldus was het partijsysteem reeds vanaf de opkomst van de regionalistische partijen en vooral na de communautarisering van de traditionele partijen zeer gefragmenteerd. Vanaf 1968 waren de communautaire partijen groot genoeg om als relevant beschouwd te worden. Die relevantie bleek in de eerste jaren na hun oprichting vooral uit de invloed die deze zweeppartijen uitoefenden op de gevestigde partijen. Later zullen zowel de Vlaamse als de Waalse regionalistische partijen deel uitmaken van enkele regeringen en dus moeten we retrospectief voor deze periode concluderen dat zij partijen met 'governing potential' waren.

Volgens het louter numerieke criterium behoorde het Belgische partijsysteem reeds vanaf eind de jaren zestig en vooral na de splitsing van de zuilpartijen dus tot de gepolariseerd pluralistische partijstelsels⁵⁴ en de opkomst van de groene partijen en het Vlaams Blok aan het einde van de jaren zeventig lijkt deze conclusie nog te versterken. We weten dat hiervoor aan twee bijkomende voorwaarden moet zijn voldaan: de aanwezigheid van anti-systeempartijen en bilaterale oppositieconfiguraties. In beide gevallen is de vraag die we ons moeten stellen: waar moeten we de regionalistische partijen, de Volksunie, het FDF en het RW, plaatsen? De Volksunie was een partij die in de eerste plaats opkwam voor amnestie en federalisme (Reynaert 2004e:8-12). Aanvankelijk was de partij een rechtse anticomunistische partij, die zich vanaf haar prille begin wel reeds als een sociale rechtvaardigheidspartij profileerde en die opkwam voor de rechten van de arbeiders, de middenstand en de boeren. In de loop van haar geschiedenis zou de Volksunie steeds meer naar een centrumlinkse partij evolueren. Het Rassemblement Wallon was gegroeid uit eerdere pogingen van Waalse vakbondsmensen om een federalistische partij te stichten en moet dus eerder aan de linkerzijde van het ideologische spectrum worden gesitueerd (Reynaert 2004d:66-74). Deze positionering kan overtuigender gebeuren nadat in de jaren zeventig de linkse vakbondsvleugel binnen het RW het haalde op

⁵³ En één onafhankelijke. De partijen zijn PSC/CVP, BSP/PSB, PVV/PLP, Volksunie, KPB/PCB en Rassemblement National (Verkiezingsdatabase).

⁵⁴ Er waren vanaf de splitsing van de traditionele partijen namelijk telkens acht à negen relevante partijen aanwezig: de CVP, de PSC, de SP, de PS, de PVV, de PLP, de VU, het FDF en het RW.

de eerder rechtse vleugel van Périn, een van de stichters van de partij (Jacquemin, Van den Wijngaert, Goossens 1996:22). Het FDF was een echte taalpartij, die we na haar kartel met het RW vanaf 1968 ook eerder langs de linkerzijde kunnen situeren. We kunnen concluderen dat de regionalistische partijen niet als anti-systeempartijen moeten worden beschouwd. Ideologisch bevonden ze zich dicht bij de andere partijen en ze vertoonden ook geen anti-democratische kenmerken. Dit kan worden afgeleid uit het gegeven dat alle communautaire partijen na minder dan een kwarteeuw volgend op hun oprichting een regeringsdeelname achter de rug hadden.

Voorts was er tot 1981 een communistische partij in het parlement vertegenwoordigd. Deze won vanaf de jaren zestig nog hoogstens zes zetels in de Kamer en 5% van de stemmen (in 1965) en vaporiseerde nadien om aan het begin van de jaren tachtig te verdwijnen. Deze extreemlinkse anti-systeempartij kunnen we dus niet relevant noemen. Het Vlaams Blok was dat in de jaren tachtig ook nog niet. Het haalde tweemaal één en in 1987 twee zetels. De ecologische partijen Agalev en Ecolo boekten eind jaren tachtig wel enkele bescheiden successen maar moeten volgens Sartori's criteria ook nog als irrelevant bestempeld worden.

We moeten dus besluiten dat, ondanks een spectaculaire fragmentarisering van het partijlandschap in deze periode, het Belgische partijsysteem tussen het begin van de jaren zestig en 1991 nog steeds tot het gematigd pluralistische type behoorde. Daaraan dient dan wel onmiddellijk toegevoegd dat het Belgische partijsysteem niet langer een prototypisch gematigd pluralistisch systeem was en radicaal verschilde van het partijsysteem van voor de jaren zestig. Alhoewel we dus stelden dat partijen zich nog steeds binnen een vrij smalle ideologische bandbreedte bevonden, er geen anti-systeempartijen aanwezig waren en de competitie centripetaal was, gelden deze vaststellingen slechts voor zover we enkel de relevante partijen in ogenschouw nemen.⁵⁵ De overige partijen die in deze periode nog als irrelevant moeten worden beschouwd, werden echter steeds belangrijker. Ze waren tekenen aan de wand dat het Belgische partijsysteem opschoof in de richting van gepolariseerd pluralisme.

Van een quasi-autonoom Vlaams partijsysteem kunnen we spreken vanaf 1978, wanneer de Belgische Socialistische Partij zich als laatste traditionele partij in afzonderlijke Vlaamse en Waalse partijen splitste. We kunnen stellen dat voor het Vlaamse niveau tot de jaren negentig dezelfde besluiten gelden als voor het Belgische. Hierbij moeten we de belangrijke nuance maken dat in deze entiteit de zuilpartijen, in tegenstelling tot hun Waalse tegenhangers, er in de jaren tachtig niet in slaagden hun hegemonie te herstellen. Daarenboven was het in deze geografische entiteit dat een anti-systeempartij, het Vlaams Blok, zich in de jaren tachtig langzaam manifesteerde. Aldus stond het Vlaamse systeem nog een stap dicht bij het gepolariseerd pluralisme.

⁵⁵ Zoals het volgens Sartori's interpretatieschema ook hoort.

Interpretatie

Ware heeft in 1996, in zijn bekende werk *Political parties and party systems*, ook aandacht voor het Belgische partijsysteem. Net als ons meent hij dat België vanaf de jaren zestig niet langer tot de categorie van driepartijssystemen kan gerekend worden maar dat het was geëvolueerd tot een meerpartijsysteem met zelfs zeven relevante partijen (Ware 1996:167). Sartori's classificatieschema temporeel uitbreidend, behoorde België volgens Ware in de jaren zestig en zeventig tot de klasse van gesegmenteerde meerpartijssystemen (1996:171). Zulke systemen zijn erg gefragmenteerd, maar dit gaat niet samen met centrifugale competitie tussen de partijen. In gesegmenteerde maatschappijen trachten partijen op het electorale niveau kiezers van een van de subculturen aan te spreken op basis van exclusieve groepssolidariteit, terwijl ze op het parlementaire en regeringsniveau samenwerken. Volgens Ware week België vanaf eind de jaren zeventig van dit schema af. Net door de fragmentatie die het gevolg was van de opdeling van de traditionele partijen en de segmentatie van het partijsysteem, was de opkomst van het extreemrechtse Vlaams Blok zo problematisch voor het politieke systeem in het geheel en de coalitievorming in het bijzonder, daar waar het anders misschien slechts een randfenomeen was gebleven. Omdat de verkiezingsuitslagen sinds de communautaire splitsing van de traditionele partijen op regionaal niveau worden beoordeeld, wordt de anti-systeempartij een relevantie toegedicht die disproportioneel is in vergelijking met het belang dat aan de partij in een eenheidspartijstelsel zou worden gehecht. Ware vestigt dus de aandacht op de gevolgen van het bestaan van quasi-autonome partijsystemen en de aanwezigheid van een anti-systeempartij in een van die subsystemen.

België: een particratie

Net zoals we in het vorige hoofdstuk voor Italië deden, willen we hier, voor we de bespreking van partijsysteemevolutie sinds de jaren negentig aanvatten, even blijven stil staan bij de particuliere particratische kenmerken van het Belgische systeem. Net als in Italië was men van mening dat het partijsysteem de voornaamste oorzaak was voor de tegenwoordigheid van de particratie. En ook in België was het dat ongewenste beslag van politieke partijen op de overheidsorganen, -structuren en -processen (De Winter 1996:325) dat men door ingrepen aan het partijsysteem uit het politieke systeem wou verwijderen.

De particratische mechanismen in het Belgische politieke systeem van de late jaren zestig tot begin jaren negentig van vorige eeuw, waren het meest duidelijk: tijdens de processen van regeringsvorming; in de interne organisatie van de regering; in de rol van het parlement en de individuele parlementsleden; en in de werking van de bureaucratie (De Winter 1996:325-351).

Door de fragmentatie van het partijsysteem vanaf de jaren zestig, dat we hierboven beschreven, groeide ook het aantal partijen dat nodig was om een regeringsmeerderheid te vormen exponentieel. Daarbij kwam dat vanaf 1970 verschillende staats Hervormingen de vorming van twee derden meerderheden noodzaakten. Deze evoluties maakten de regeringsvorming veel complexer: het spreekt voor zich dat hoe meer partijen er rond de onderhandelingstafel zitten, des te moeilijker het wordt om een consensus te bereiken over portefeuilleverdeling en een regeerprogramma. In de periode 1968-1990 duurde het dan ook gemiddeld 78 dagen om een regering te vormen na verkiezingen, een Europees record. Voorts betekenden meer partijen in de regering ook een verhoging van de kans dat een van hen zijn steun introk, en deze mogelijkheid werd nog verhoogd omdat dit voor partijen minder risicovol dan voorheen was geworden.⁵⁶ Om aldus de kans op interne twisten tijdens een legislatuur, die gemakkelijk tot de val van de regering konden leiden, tot een minimum te beperken, werden regeerprogramma's meer cruciaal, uitgebreider en gedetailleerder, zowel qua beleidsplannen als overeenkomsten over patronage. Het waren de topleiders van de toekomstige regeringspartijen die het formatieproces leidden, en samen met hun medewerkers het regeerprogramma opstelden en de ministers aanduiden. Parlementaire fractieleiders werden hier zelden bij betrokken. Het parlement speelde bij de formatie van de regeringscoalitie en het opstellen van het regeerprogramma pas op het einde een rol wanneer de regering het vertrouwen van het parlement moest krijgen tijdens het investituurdebat. Het gebeurde zelden dat een parlamentslid van de meerderheid tegenstemde. We kunnen dus besluiten dat in de besproken periode het proces van regeringsvorming de meest cruciale politieke gebeurtenis in België was geworden, op die wijze de macht van het parlement en de vrijheid van de regering gevoelig inperkend.

Vervolgens kwam participatie ook tot uiting in de werking van de regering tijdens de legislatuur. De meest belangrijke en delicate politieke beslissingen werden genomen in formele, binnen het Kernkabinet, en informele bijeenkomsten tussen de eerste minister en de vice-premiers. Het zuiver collegiale karakter dat regeringen vroeger tentoonspreidden, werd in deze periode dus ingeruild voor individuele beslissingen door toppolitici. Regeringen werden daarenboven vaak nog eens gecontroleerd door partijtopfunctionarissen die er geen deel van uitmaakten. Zo hadden partijleiders binnen ministeriële kabinetten, die de ministers bijstonden bij het concipiëren van het beleid, steeds hun eigen vertrouwenspersonen die de ministers op de vingers keken. Verder hielden alle partijen wekelijkse partijbestuurvergaderingen, waarop de posities werden bepaald die de ministers moesten innemen ten opzichte van belangrijke kwesties. De meest bekende en ingrijpende vorm van participatie is waarschijnlijk deze waarbij over vooral communautaire onderwerpen naast andere conflictdossiers tussen partijvoorzitters overeenkomsten werden gesloten die niet voor amendement door regering of parlement vatbaar waren. Nog een uiting van het participatistische

⁵⁶ Meer regeringspartijen betekenen per afzonderlijke partij minder ministerposten, minder patronagemiddelen en minder beslissingsmacht over de allocatie van overheidsmiddelen (De Winter 1996:327).

syndroom was de korte levensduur van Belgische regeringen: gemiddeld 1.4 jaar in de periode 1944-1995 (De Winter 1996:334). Vanaf de jaren tachtig vielen regeringen minder snel maar dit was slechts te wijten aan de meer centrale rol die het regeringsvormingsproces was gaan spelen. Patronage is een volgende partocratische verschijningsvorm. Zowel de benoeming van burgers tot ambtenaar via het omzeilen van de normale procedures als de bevordering van staatspersoneel gebeurde op een georganiseerde en proportionele wijze door de regeringspartijen. Ook de toewijzing van overheidscontracten, -investeringen en -subsidies gebeurde in België in deze periode vaak op een irrationele wijze. Er werd bij deze uitgaven enerzijds steeds rekening gehouden met een proportionele verdeling op levensbeschouwelijk en communautair vlak en anderzijds werden door ministers vaak rechtstreeks voordelen toegekend aan hun kieskringen en aan bedrijven en organisaties die aan de partij gelieerd waren of deze steunden.

Deze dominantie van partijen zorgde uiteraard voor een ingrijpende verzwakking van de andere politieke actoren, in de eerste plaats van het parlement. Dit parlement was in België sowieso reeds aan inerte krachten onderhevig door haar congruente bicameralisme en de beperkte collectieve en individuele middelen waarover de kamers beschikten. Daardoor waren de meeste wetten die door het parlement werden goedgekeurd afkomstig van de regering, werden de meeste wetsvoorstellen van individuele parlementsleden afgekeurd en waren deze die wel werden goedgekeurd vaak slechts aanvullende wetgeving van secundair belang. Parlementaire controle op de regering via interpellaties, vragen en onderzoekscomités stegen gedurende deze periode wel in aantal maar hadden zelden ingrijpende consequenties. Dat wordt ook bevestigd door de vaststelling dat sinds 1947 geen enkele regering is gevallen door een verlies van een vertrouwensstemming in het parlement maar steeds door interne regeringsconflicten.

Tenslotte is er nog de kwantitatieve en kwalitatieve invloed van partijen op de werking van de bureaucratie. De praktijk van proportionele allocatie van overheidsmiddelen aan levensbeschouwelijke en communautaire groepen en het gebruik van patronage als beloningsmiddel naar partijleden en kiezers toe heeft gezorgd voor een zeer uitgebreide publieke sector. De politieke nominaties hebben ook de kwaliteit van het ambtenarenkorps verlaagd. De politisering van promoties binnen de bureaucratie ondermijnde dan weer de motivatie van niet-partijgelieerde ambtenaren. Dit alles zorgde ervoor dat ministers niet op een getalenteerde, gemotiveerde en trouwe administratie konden rekenen en meer en meer gingen terugvallen op de eerder vermelde persoonlijke kabinetten die deze kwaliteiten wel bezaten. Op die wijze verwerd de bureaucratie tot een gedemotiveerde, onbetrouwbare en zwakke speler in het Belgische systeem.

Uiteindelijk heeft dit partocratische bestuur geleid tot enkele desastreuze gevolgen. De belangrijkste daarvan is de publieke schuld, die in 1993 een Europese recordhoogte van 137.9% van het BNP bereikte (anon. 2004:23). Door de afbetaling van deze publieke schuld en van de jaarlijkse interestlasten erop, was er voor Belgische regeringen nog nauwelijks

ruimte voor nieuwe initiatieven en dus een bijna compleet gebrek aan responsiviteit naar nieuwe noden in de samenleving toe.

Onderzoek van De Grauwe heeft verder uitgewezen dat er in de hier besproken periode een merkwaardige stabiliteit was in overheidsuitgaven over Belgische regeringen heen, wat ook hun ideologische samenstelling was. Dit zou vooral verklaard kunnen worden door de rol van de grootste en pivotale partij, de CVP, die gedurende de periode 1958-1999 steeds in de regering heeft gezeten. Opnieuw leidt dit tot de conclusie van een gebrek aan responsiviteit van Belgische regeringen.

Partijsysteemevolucie sinds 1991

In dit deel bespreken we de partijsysteemevolucie vanaf de parlementsverkiezingen van 1991. Zoals we zullen zien werden deze verkiezingen door haast alle relevante actoren geïnterpreteerd als een protestsignaal van de kiezer naar de politiek. De schok en de daaropvolgende reacties waren het grootst in Vlaanderen. Alhoewel er verschillende antwoorden op deze crisis werden gesuggereerd, was dat van herverkaveling van het partijlandschap en dus partijsysteemverandering zeker een van de prominentste. We zullen in de komende paragrafen nagaan welke voorstellen er werden geformuleerd, welke werden gerealiseerd en wat het effect ervan op het partijlandschap is geweest. We doen dit per legislatuur, omdat deze voorstellen en de evoluties in het partijsysteem bijna steeds product zijn geweest van verkiezingsuitslagen.

Partijsysteemverandering na zwarte zondag 1991⁵⁷

Het is een algemeen aanvaarde stelling dat de verkiezingen van 24 november 1991 de start van een nieuwe periode in het Belgische partijsysteem hebben ingeluid. De redenen waarom men zoveel belang aan deze verkiezingen hecht, zijn: de verzesvoudiging van het aantal zetels van het Vlaams Blok⁵⁸; de intrede in het parlement van een Franstalige extreemrechtse partij, het Front Nationale; het behalen van drie zetels door de links-libertijnse lijst Rossem; de verdubbeling van het aantal stemmen voor de Franstalige groenen; en het verlies van gezamenlijk bijna tien procentpunten voor de drie traditionele families.⁵⁹ Al deze electorale

⁵⁷ Vanaf nu verschuiven we onze focus bijna volledig naar het Vlaamse partijsysteem. Zoals we reeds stelden kan dit Vlaamse partijsysteem wel niet volledig los worden gezien van het federale. Daarom zullen we ook nog voldoende aandacht besteden aan de evolutie van het Belgische partijsysteem. Bij de Waalse evolutie staan we slechts dan stil wanneer dit nodig is om de verschillen met het Vlaamse niveau in de verf te zetten.

⁵⁸ Van twee naar twaalf.

⁵⁹ Deze feiten worden minstens deels genoemd als verklaring voor de hoge mate van belang die aan deze verkiezingen worden gehecht door onder anderen: Rihoux 1996:255; Deschouwer, Lucardie 2003:133-134; en Deschouwer 2004a:192.

evoluties werden gezien als een uiting van de kloof tussen de politiek en de ontevreden burger.⁶⁰

Alhoewel ongeveer de helft van de hierboven genoemde evoluties in Wallonië plaatsvonden, was de schok toch het grootst in Vlaanderen. Ook objectief gezien was het Vlaamse partijsysteem er erger aan toe dan het Waalse. Het extreemrechtse Vlaams Blok haalde hier meer dan 10% van de stemmen en Rossem 5% (Deschouwer 2004a:192). Het gecumuleerde stemmenpercentage van de drie zuilpartijen was in het noordelijke landsgedeelte teruggevallen tot 66%, daar waar dit in Wallonië nog 82% bedroeg. In het parlement waren niet minder dan zeven Vlaamse partijen vertegenwoordigd.⁶¹

Wanneer we de uitslagen van de afzonderlijk partijen in Vlaanderen bekijken zien we dat alle regeringspartijen zware klappen kregen (zie bijlage 10). De CVP behaalde 27.0% en verloor meer dan vier procentpunten; de SP klokte op 19.6% af, bijna vijf procentpunten minder dan in 1987; de Volksunie viel van 12.9% terug naar 9.4%.

De PVV had nauwelijks van de verliezen van de regeringspartijen kunnen profiteren. Het won 0.6 procentpunt en behaalde 19.1% van de stemmen. Nadat duidelijk was geworden dat de PVV opnieuw geen deel van de regering zou uitmaken, was het deze partij die als eerste een stap zette op weg naar politieke vernieuwing (Reynaert 2004c: 54-59).

Vanaf begin 1992 werden er pogingen ondernomen om samen met de Volksunie werk te maken van een herverkaveling van het Vlaamse politieke landschap. In zijn tweede Burgermanifest maakte Verhofstadt, de voorzitter van de liberale partij, duidelijk waarom dit nodig was: *“de burger moet eindelijk zelf kunnen bepalen welke problemen moeten worden aangepakt en hoe. Hij moet een invloed krijgen op wie in het parlement zal zetelen en wie de dienst in de regering zal uitmaken om wat te beslissen. Thans is dat niet het geval. De burger kiest voor iets of iemand, voor of tegen de regering, voor of tegen het regeringsbeleid. En wat krijgt hij? Net het tegenovergestelde. Zijn invloed op de samenstelling en het beleid van de regering is totaal onbestaande”* (Verhofstadt 1992).⁶² Dit vergroten van de invloed van de burger op de vorming van de regering en het beleid dat deze voert, moest gebeuren via een wijziging van het electorale systeem. Via het SMP-systeem zoals het in de Angelsaksische landen wordt gebruikt of het ‘second ballot’-systeem zoals in Frankrijk, wou de liberale leider in België een einde maken aan de eindeloze compromissen die coalitieregeringen met zich meebrengen en op die wijze meer duidelijkheid voor de kiezer realiseren. Naast hervorming

⁶⁰ Een zeer beperkte greep uit wetenschappelijke boeken of artikels die deze protesthese suggereren: Huyse, Swyngedouw 1992; Bouveroux 1996; Rihoux 1996; Deschouwer 2004.

⁶¹ Dit waren meer bepaald de CVP, de SP, de PVV, het Vlaams Blok, de VU, Agalev en Rossem.

⁶² Dit gebrek aan responsiviteit van regeringen is ook een gevolg van de wijze waarop de Belgische democratie functioneert na de verschillende staatsvormingen en vooral na de communautaire opsplitsing van de traditionele partijen (Deschouwer 2004a:187-189). Door de constitutionele verplichting tot linguïstisch paritaire samenstelling van de regering, de verschillende machtsverhoudingen in het Vlaamse en het Waalse partijsysteem en de mogelijkheid tot verschillende electorale fluctuaties in deze quasi-autonome partijsystemen is het weinig waarschijnlijk dat Belgische regeringen na verkiezingen een weerspiegeling zijn van de evolutie in de partijvoorkeuren in het electoraat als geheel beschouwd, laat staan een passend antwoord op de electorale ontwikkelingen in beide landsdelen.

van het kiesstelsel waren de afschaffing van de stemplicht, de vervanging van het twee- door het eenkamerstelsel, de invoering van referenda en beslissingsrecht van de burger bij de allocatie van zijn belastingen, maatregelen die moesten bijdragen tot de hervorming van de Belgische staat tot een werkelijke burgerdemocratie.

Een samengaan van VLD en VU zou niet kunnen worden gerealiseerd door weerstand in beide partijen. Ook gesprekken met de '1 oktobergroep' van Lode Claes over de vereniging van alle rechtse krachten zou tot niets leiden omdat Verhofstadt vreesde dat de liberalen te ver naar rechts zouden opschuiven (Bouveroux 1996:83). Uiteindelijk zou in november 1992 wel een nieuwe partij worden opgericht die de naam Vlaamse Liberalen en Democraten droeg, met de toevoeging: partij van de burger (Reynaert 2004c:59). Het partijbureau werd onmiddellijk verruimd met enkele nieuwkomers die afkomstig waren uit de VU, de SP en de CVP. Op die wijze wilden de liberalen de grootste partij van Vlaanderen worden.

Naast deze ambitieuze poging van Verhofstadt die uiteindelijk slechts leidde tot een naamsverandering voor de liberalen en het verruimen van de nieuwe partij met enkele overlopers, waren er in de loop van deze legislatuur nog vele andere voorstellen die politieke herbebossing tot doel hadden. Rihoux heeft uitgerekend dat tussen 1992 en 1995 ongeveer 150 parlementaire voorstellen werden ingediend die een wijziging van het electorale systeem tot doel hadden (Rihoux 1996: 259-263). Omdat de meeste daarvan door de oppositie werden ingediend, werd over slechts enkele ook effectief gestemd. Toenmalig premier Dehaene zelf was voorstander van de afschaffing van de stemplicht en het invoeren van een kiesdrempel, beide om de opkomst en het succes van extreme partijen tegen te gaan. Maar binnen de regering en zelfs binnen zijn eigen partij waren de tegenstanders van die voorstellen talrijk. Uiteindelijk werd er slechts één zeer beperkte hervorming doorgevoerd: het uitbreiden van het aantal voorkeursstemmen die kiezers geldig mochten uitbrengen. Verder werden in het kader van de staatshervorming in de Sint-Michiels- en Sint-Quintinusakkoorden ook enkele voor het partijsysteem relevante hervormingen doorgevoerd zoals de daling van het aantal volksvertegenwoordigers en senatoren, de vergroting van enkele kieskringen en het moeilijker maken om de federale regering ten val te brengen⁶³ (Clement, D'Hondt, Dehaene, Van Crombrugge 1993:27-32).

In deze periode werd nog door anderen gereflecteerd over de herverkaveling van het politieke landschap. Alle voorstellen gingen uit van de bekommernis om een einde te maken aan de fragmentatie van het Vlaamse partijlandschap om op die manier het electoraat een duidelijkere keuze aan te bieden.⁶⁴ In een artikel uit 1994 heeft Zeeuwts op basis van de verkiezingsuitslag van zwarte zondag en de kiezersprofielen zoals gebleken uit exit-polls een

⁶³ Via een constructieve motie van wantrouwen.

⁶⁴ Althans dat was toch de reden zoals men die in het discours van de politieke vernieuwers kon horen en lezen. Zowel Devos en Verstraete in *Valsheid in geschrifte? Over kieshervorming en inspraak* (2002:4-12) als Deschouwer in *De puinhopen van de politieke vernieuwing* (2004b:4-6) hebben de hypocrisie van deze politieke vernieuwingsvoorstellen aangeklaagd die na 24 november 1991 tot in de jaren 2000 werden geformuleerd en die volgens hen vooral gericht waren op politiek zelfbehoud en zelfs de versterking van de posities van de gevestigde partijelites.

objectieve analyse gemaakt van de herbebossingsscenario's zoals die in de eerste helft van de jaren negentig werden geformuleerd (1994:4-10).

Het uitgangspunt van deze scenario's was enerzijds de aanwezigheid in de samenleving van twee breuklijnen, een sociaaleconomische 'oude' en een postmodernistische, culturele 'nieuwe', en de afbrokkeling van de electorale steun voor de CVP anderzijds. Die bleek steeds meer een partij te zijn die ongeveer evenredig in alle ideologische segmenten in de samenleving stemmen haalde, eerder dan een partij van het ideologische centrum. Dit is in deze standenpartij altijd wel het geval geweest, maar vroeger werden deze segmenten bijeengehouden door de gemeenschappelijke christelijke oriëntatie of het vooruitzicht van machtsdeelname. Beide bindmiddelen waren aan het begin van de jaren negentig aan afkalving onderhevig.

Een eerste herverkavelingsscenario was de strategie die toenmalig CVP-voorzitter Van Hecke nastreefde. Volgens zijn plan moest de christendemocratische partij niet langer de partij van het gemiddelde wezen maar de partij van het centrum worden. De voorwaarden om dit te realiseren waren trouw van de ACW-achterban en een zekere herovering van centrumkiezers die voorheen op Agalev of de SP stemden en langs de andere zijde van het ideologische spectrum het inpikken van het grootste deel van het VU-electoraat. Hiertegenover zou een voldoende politieke segmentering van de rest van het politieke landschap kunnen blijven bestaan waardoor de CVP 'incontournable' zou blijven in Belgische regeringen.

Het klaverbladscenario was een andere mogelijkheid, die door Elchardus werd erkend. Hierin was er plaats voor vier relatief homogene formaties: een sociaaleconomisch linkse en cultureel gematigde; een sociaaleconomisch gematigde en cultureel rechtse; een sociaaleconomisch rechtse en cultureel gematigde; en een sociaaleconomisch gematigde en cultureel linkse. Deze posities zouden respectievelijk door een samenvoeging van de SP en het ACW, door het Vlaams Blok, door de VLD en door Agalev kunnen worden ingenomen. Voor de CVP is in dit scenario op lange termijn geen toekomst weggelegd. In deze zienswijze is er een taakverdeling tussen de SP en Agalev, waarbij de eerste zich eerder richt op de niet-geschoolde arbeiders en de groenen mikken op het hooggeschoolde progressieve segment.

Een laatste alternatief werd het koepelscenario genoemd. Het was congruent met het project van progressieve frontvorming dat de socialisten Willockx en De Batselier en de Vlaams-nationalist Coppieters op dat moment uitwerkten. In zo een koepel verenigen verschillende politieke bewegingen zich met behoud, eventueel tijdelijk, van programmatische en organisatorische eigenheid. Zo wordt het pluralisme en de waardendifferentiatie in de samenleving gerespecteerd zonder dat dit leidt totodeloze fragmentarisering van het partijlandschap. Progressieve koepelvorming moest dan het scharen van socialisten, de christelijke arbeidersbeweging, groenen en progressieve Vlaams-nationalisten rond de sociaaleconomische breuklijn behelzen en de tegenwoordigheid van intern pluralisme binnen de koepel rond de nieuwe culturele breuklijn.

Partijsysteemverandering na de verkiezingen van 1995

Na teleurstellende Europese verkiezingen in 1994 werden de parlementsverkiezingen van 1995 voor de vernieuwde Vlaamse liberalen wel een succes, zij het geen onverdeeld. De VLD ging er twee procentpunten op vooruit in vergelijking met de PVV in 1991 en evenaarde met 21.1% van de Vlaamse stemmen haar tot dan toe beste naoorlogse score uit 1981. De liberalen lukten er echter niet in de rooms-rode meerderheid te breken. Het leidde tot het ontslag van een ontgoochelde Verhofstadt als partijvoorzitter (Reynaert 2004:64).

De CVP en de SP slaagden erin lichtjes te herstellen van hun stemmenverlies van vier jaar eerder. De VU en Agalev leden kleine verliezen. Het Vlaams Blok was alweer de grootste winnaar met een winst van 2.3 procentpunten.⁶⁵

Het aantal partijen in het parlement daalde op nationaal niveau van dertien naar elf.⁶⁶ Dit was te wijten aan het verdwijnen van de lijst Rossem in Vlaanderen en het kartel tussen PRL en FDF aan Waalse zijde. Op Vlaams partijsysteemniveau was er dus sprake van zes in plaats van zeven partijen en dit was enkel te danken aan het verdwijnen van de lijst Rossem.

Het herstel van de regeringspartijen CVP en SP en de vooruitgang van de VLD wekten vooral bij de politici van de meerderheidspartijen een schijn van restauratie van het gevestigde systeem op (Bouveroux 2003:12-16). De roep om politieke vernieuwing en hervorkaveling van het partijlandschap, die zo sterk present was na de verkiezingen van november 1991, was na deze verkiezingen gaan liggen.

In mei 1996 stelden De Batselier en Coppieters dan ook in voor hen ongunstige omstandigheden officieel hun project voor, dat de basis moest vormen voor een linkse frontvorming volgens het koepelscenario dat we hierboven bespraken. Hun radicaaldemocratische project moest meerbepaald de aanzet worden tot samenwerking tussen de SP, Agalev, de Volksunie, de socialistische vakbond en de christelijke arbeidersbeweging (Reynaert 2004d: 89). Reeds voor de officiële voorstelling van het project werd echter vanuit alle hoeken terughoudend gereageerd op deze hervorkavelingplannen, zoals de auteurs in het voorwoord van hun boek 'Het Sienjaar' zelf vaststelden (Coppieters, De Batselier 1996:8). Toch spraken de protagonisten de bewegingen die zij als progressief identificeerden opnieuw aan: *"wij roepen SP, Agalev, VU, de diverse sociale bewegingen ('traditionele' en 'nieuwe') en politiek daklozen op om tactvol en respectvol vormen van samenwerking te zoeken in concrete, belangrijke, toekomstgerichte materies op het Vlaamse politieke niveau"* (Coppieters, De Batselier 1996:28). Tevergeefs, het project van Coppieters en De Batselier zou, enkele succesvolle lokale samenwerkingsverbanden buiten beschouwing gelaten, niet tot

⁶⁵ We kunnen voor deze verkiezingen niet zomaar spreken over zetelwinst of -verlies. Door de omvorming van het parlement werd het aantal Kamerzetels gereduceerd van 212 naar 150 wat geen vergelijking toelaat.

⁶⁶ Als we dit aantal in parlementaire fracties zouden uitdrukken komen we aan negen. In die legislatuur vormden Agalev en Ecolo nog een gezamenlijke parlementaire fractie en het FN werd met zijn twee leden niet als een fractie beschouwd (anon. 1995).

de verhoopte progressieve koepelvorming leiden. Na de ‘restaurerende’ verkiezingen van 1995 leken alle partijen opnieuw zelfzeker genoeg om afzonderlijk verder te gaan.

Partijsysteemverandering na de verkiezingen van 1999

Slechts acht jaar na de zwarte zondag uit 1991 werd er opnieuw gesproken over historische verkiezingen.

De VLD was eindelijk in haar opzet geslaagd en werd de grootste partij van België met 22.6%.⁶⁷ De regeringspartijen CVP en SP leden beide meer dan vijf procentpunten verlies. De christendemocraten behaalden 22.2% van de stemmen en de socialisten 15%. De Volksunie bleef stabiel op iets minder dan negen procent. Het Vlaams Blok won opnieuw en steeg met tweeëneenhalf procentpunt tot 15.3%. De grote winnaars van deze stembusslag waren aan beide zijden van de taalgrens de groenen.⁶⁸ Agalev kreeg in Vlaanderen 11% van de stemmen achter zich.

Voor het eerst in meer dan veertig jaar zouden de christendemocraten op de oppositiebanken moeten plaatsnemen. Socialisten, liberalen en groenen vormden een paarsgroene zespartijenregering onder leiding van eerste minister Verhofstadt.

De windstilte op het vlak van herverkaveling van het partijlandschap tijdens de vorige legislatuur kwam ook tot uiting bij deze verkiezingen. Dezelfde 11 partijen als vier jaar eerder waren vertegenwoordigd in het parlement (Verkiezingsdatabase).⁶⁹ Het gecumuleerde stemmenaandeel van de traditionele partijen bereikte zowel op Belgisch als op Vlaams niveau een nieuw historisch dieptepunt, respectievelijk 64.1% en 59.8%.

Analoog aan de periode volgend op de verkiezingen van 1991 kwam na deze turbulente verkiezingen het debat over partijsysteemverandering op gang.

De regering zelf gaf de aanzet door in haar regeerakkoord van 7 juli 1999 het parlement uit te nodigen een commissie voor politieke vernieuwing op te richten die, naast andere taken, “*werk maakt van een diepgaande modernisering van het kiesstelsel, de omvang van de kiesomschrijvingen en van nieuwe vormen van inspraak en participatie*” (anon. 1999a:2). Beide kamers gingen daarop in en besloten samen te vergaderen (Website van de commissies voor politieke vernieuwing).

De VLD toonde zich onmiddellijk voorstander van een gedeeltelijk meerderheidsstelsel in kleinere kiesdistricten om de verdere versplintering van het politieke landschap tegen te gaan (Eeckhout 2000). Enkele maanden later pleitte ook toenmalig CVP-voorzitter De Clerck voor een gemengd kiesstelsel, waarbij de helft van de Kamerzetels evenredig zouden worden

⁶⁷ Ook hier hebben we het over stemmenaandelen op Vlaams niveau.

⁶⁸ Net als voor het grote verlies van de regeringspartijen werd voor de winst van de ecologische partijen de dioxinecrisis, die kort voor de verkiezingen uitbrak, als belangrijkste verklaring ingeroepen (Rihoux 2000:341-342).

⁶⁹ Om precies te zijn was er één verschilpunt in de partijpolitieke samenstelling van de Kamer van Volksvertegenwoordiging in 1999 in vergelijking met de vorige legislatuur: de VU had zich herdoopt tot VU-ID.

verdeeld in provinciale kieskringen en de andere helft volgens het meerderheidsstelsel in lokale districten (Vanpeteghem 2000). Ook hij wou officieel via zo een hervorming de fragmentatie van het partijlandschap terugdringen, de doeltreffendheid van de regering vergroten en de kiezer meer expliciete keuzes aanbieden. In 2002 riep de NCD, de scheurpartij van voormalig CVP-voorzitter Van Hecke, bij monde van Pinxten op tot een zuiver meerderheidskiesstelsel (Belga 2002). Zowel de groenen als de socialisten verzetten zich hevig tegen dit voorstel.

Naast twintig andere onderwerpen vormde de ‘vertegenwoordigende democratie’, met specifieke aandacht voor de rol van verkiezingen, een van de thema’s van de commissies voor politieke vernieuwing (Website van de commissies voor politieke vernieuwing). Het ‘wetenschappelijk comité van de commissies voor de politieke vernieuwing’ leverde een lijvige studie af over de mogelijke alternatieven voor politieke vernieuwing door wijzigingen aan het kiessysteem (anon. 2001b). Uiteindelijk zouden de verenigde commissies door een gebrek aan belangstelling van hun eigen leden niet kunnen wege op de hervorming van het kiesstelsel (Brinckman, Dobbelaere 2002).

Het was de regering zelf die enkele maanden voor de verkiezingen van 2003 de kieswet hervormde. Uiteindelijk was de reformatie veel minder verregaand dan de regeringsverklaring uit 1999 en de uitlatingen van enkele partijen tijdens deze legislatuur deden vermoeden. De belangrijkste maatregelen waren een reductie van het aantal kieskringen van twintig naar elf en de invoering van een kiesdrempel van vijf procent in acht van deze kieskringen⁷⁰ (Deschouwer 2004a:202-203).

Tijdens deze legislatuur veranderde ook opnieuw het uitzicht van partijen afzonderlijk en van het partijsysteem als geheel.

Na de verkiezingsnederlaag van 1999 wilde de CVP zichzelf vernieuwen (Reynaert 2004a:55-57). Dit mondde in september 2001 uit in een vernieuwde partijnaam: Christen-Democratisch en Vlaams. Deze opsmukoperatie kon niet verhinderen dat er binnen de CD&V stemmen opgingen om tot een meer verregaande reformatie over te gaan (Reynaert 2004a:57-58). De zogenaamde Yanko-groep riep op tot een dialoog tussen CD&V en VLD die moest uitmonden in de vorming van een brede volkspartij. Nadat hier door de top afwijzend op werd gereageerd, richtte voormalig voorzitter Van Hecke een nieuwe beweging, de Nieuwe Christen-Democratie, op, die met andere formaties over de vorming van een alliantie wilde onderhandelen. Op een ‘open dialoog’ in Aalst reflecteerde de beweging in november 2001 over politieke herverkaveling in Vlaanderen (Goossens 2001). Vanaf februari 2002 organiseerden de NCD en de VLD open studiedagen om naar de overeenkomsten en verschillen in hun programma’s te speuren (Vidal 2002). Uiteindelijk beslisten beide partijen in april 2002 structureel te gaan samenwerken om later dat jaar samen te smelten tot één partij

⁷⁰ Namelijk deze kieskringen die samenvielen met een provincie.

(Brinkcman 2002). De facto kwam dit neer op het opgaan van de Nieuwe Christen-Democratie in de liberale partij.

Ook die andere grote verliezer van de verkiezingen van 1999, de SP, werkte tijdens deze legislatuur aan haar vernieuwing (Reynaert 2004d:90-92). Deze operatie resulteerde in augustus 2001 net als bij de christendemocraten in een naamsverandering. De socialisten heetten vanaf toen de Socialistische Partij Anders. In 2003 namen de vernieuwde socialisten met een kartelpartner deel aan de stembusslag.

In het najaar van 2001 viel de Volksunie, na reeds jaren van interne twisten tussen een progressieve groep die de partij wilde omvormen tot een links-liberale formatie en een conservatief gezelschap dat radicaal voor Vlaams zelfbestuur pleitte, finaal uiteen (Reynaert 2004e:58-61). Hieruit zouden twee partijen als erfgenamen van de Volksunie ontstaan. Spirit werd de formatie van de links-liberale fractie binnen de voormalige Volksunie (Reynaert 2004e:62-63). Anticiperend op de kiesdrempel, waarvan men wist dat die er voor de verkiezingen in 2003 zou komen, was de vraag die zich binnen de nieuwe partij stelde of men zou gaan samenwerken met liberalen of socialisten. In oktober 2002 stelden Spirit en de SP.A de platformtekst voor die de kartelvorming voor de federale verkiezingen van 2003 en de regionale stembusslag van 2004 bezegelde. De radicale Vlaams-nationalistische fractie van de voormalige Volksunie doopte zich in oktober 2001 tot de Nieuw-Vlaamse Alliantie. Deze partij besloot wel onafhankelijk deel te nemen aan de federale verkiezingen van 2003.

De niet-oprichting van een Vlaamse olijfboomcoalitie

In de chronologische beschrijving van de belangrijkste evoluties van partijen en het partijsysteem tijdens de vijftigste legislatuur hebben we een belangrijk voorstel tot herverkaveling van het partijlandschap niet vermeld. De oproep tot oprichting van een olijfboomconstructie in Vlaanderen en de gevolgen die er werden aan gegeven willen we hier in een aparte paragraaf behandelen. Van alle voorstellen tot partijsysteemverandering in Vlaanderen en België was dit de meest expliciete verwijzing naar de Italiaanse case.

In februari 2001 namen de jonge SP'ers Van Brempt en Thijs de draad die hun intellectuele voorvaders Coppieters en De Batselier met 'Het Sienjaal' hadden neergelegd her op (Goossens, Pauli 2001) (Thijs, Van Brempt 2001:231-240). De twee socialistische politici drukten hun wens uit om te komen tot een samenwerkingsverband tussen alle progressieve krachten in Vlaanderen waartoe zij rekenden: de SP, Agalev, progressieve VU- en ID-mensen en de ACW-vleugel binnen de CVP. Deze coöperatie zou in eerste instantie moeten gebeuren rond concrete dossiers in de vorm van onder andere gezamenlijke partijbureaus en ministerieel overleg voor ministerraden om vervolgens uit te monden in een olijfboomconstructie naar Italiaans model: *“daar heb je een koepel waaronder de verschillende partijen naast elkaar kunnen blijven bestaan en hun eigenheid kunnen bewaren. Zo moet het ook in Vlaanderen gebeuren”* (Goossens, Pauli 2001). Volgens Thijs en Van

Brempt was Vlaanderen in een situatie beland waarin de verschillen tussen een aantal partijen zo klein waren geworden dat dit tot een fatale verbrokkeling van het kiespubliek leidde. In zo een toestand komt het vaak voor dat strategieën van deze gelijkaardige partijen er op gericht zijn zoveel mogelijk kiezers uit mekaars publiek te veroveren wegens het vissen in dezelfde vijver. Dit zorgt voor een verzwakking van het verdeelde kamp en onduidelijkheid voor de kiezers. Een herverkaveling dringt zich dan als oplossing op. De twee protagonisten wensten de SP om te bouwen tot een grote sociale, groene en radicaaldemocratische alliantie en dit in samenspraak met andere progressieve bewegingen.

De analogie tussen de reacties op deze aansporing en deze die volgden op 'Het Sienjaal' was al even groot als die tussen beide projecten zelf. Geyssels van Agalev en Van Hecke van de CVP waren er snel bij om te wijzen op de inhoudelijke verschillen tussen de partijen en te waarschuwen voor verschraling van het politieke debat (Goris 2001). Het voorstel kreeg wel de voorzichtige steun van jonge politici uit verschillende partijen, waaronder Bruno Tobback, Gatz (Goris 2001), Staes en Vander Taelen (Van De Velden 2001), en uiteraard ook van De Batselier die het project inhoudelijk wilde stofferen (Sonck 2001). Maar het gebrek aan welwillendheid uit vooral groene en christendemocratische hoek hebben dit project uiteindelijk een stille dood laten sterven.

Partijsysteemverandering na de verkiezingen van 2003

De verkiezingen van 2003 gaven opnieuw blijk van significante stemverschuivingen in het electoraat en bijgevolg traden er wijzigingen op in de machtsverhoudingen tussen partijen.⁷¹

De regeringspartijen VLD en SP.A, gesterkt door haar kartelpartner Spirit, boekten winst (Deschouwer 2004a:184). De eerste groeide twee procentpunten tot 24.6%, de tweede behaalde met 23.9% bijna negen procentpunten meer dan in 1999. De derde Vlaamse regeringspartij, Agalev, werd gedecimeerd: met 3.9% van de Vlaamse stemmen slaagde ze er niet in een zetel te veroveren. De christendemocraten verloren nog bijna een procentpunt in vergelijking met hun reeds historisch lage score uit 1999 en klokten af op 21.3%. De N-VA behaalde 4.9% van de Vlaamse stemmen, iets meer dan de helft van de score van de Volksunie vier jaar eerder en goed voor één zetel. Het Vlaams Blok boekte met 18.1% zijn zestiende verkiezingsoverwinning op rij (Rihoux, De Winter, Dumont, Dandoy 2004:953).

In de Kamer van Volksvertegenwoordigers waren nog tien partijen vertegenwoordigd, waarvan vijf Vlaamse in vergelijking met respectievelijk elf en zes vier jaar eerder. Ecolo, de N-VA en het FN worden met respectievelijk vier, en tweemaal één zetel niet als fractie erkend in de Kamer (anon. 2003). Op het vlak van fracties is er dan ook sprake van een meer

⁷¹ Opnieuw gaat zoals voor de vorige verkiezingen onze focus uit naar de evolutie aan Vlaamse zijde. Bij deze verkiezingen waren de winsten en verliezen voor partijfamilies, met uitzondering van extreemrechts, gelijk aan beide zijden van de taalgrens, waardoor onze analyse voor Vlaanderen ditmaal min of meer naar Wallonië kan worden doorgetrokken (Rihoux, De Winter, Dumont, Dandoy 2004:950).

uitgesproken reductie: van tien in 1999 (anon. 1999b) naar zeven in 2003. Op Vlaams niveau is er een vermindering van het aantal gerepresenteerde fracties van zes naar vier.

De tegenvallende verkiezingsuitslag had de N-VA doen nadenken over haar politieke toekomst (Reynaert 2004e:64-65). Na eerst mislukte gespreksrondes zou de partij uiteindelijk in februari 2004 toch een overeenkomst sluiten met de CD&V om als kartel aan de regionale verkiezingen van dat jaar deel te nemen.⁷² Deze samenwerking is ondertussen ook verlengd naar de federale verkiezingen van 2007.

Enkele dagen later zag nog een kartel het daglicht in Vlaanderen. De VLD besloot met het onbeduidende Vivant deel te nemen aan de Vlaamse verkiezingen van 2004 (Cattebeke 2004). Voor Agalev was de verkiezingsuitslag desastreus geweest. Niet alleen behaalde ze maar net iets meer dan een derde van de stemmen die ze in 1999 kreeg, ze was er vooral niet in geslaagd vertegenwoordiging in het parlement af te dwingen. Ook de ecologisten dachten na over het aangaan van een kartelformule, meerbepaald met de SP.A, maar uiteindelijk wenste een meerderheid binnen de partij afzonderlijk verder te gaan (Reynaert 2004b:41). In november 2003 zette men op een congres de vernieuwing op de rails en hernoemde men de partij tot Groen!.

Tenslotte heeft ook het Vlaams Blok, de partij die sinds zijn oprichting tot dan zijn naam had behouden, zich in november 2004 na een cassatie-arrest herdoopt tot Vlaams Belang (Brinckman 2004).

Classificatie

We zullen hier eerst kort het Belgische partijsysteem classificeren. We hebben er reeds op gewezen dat het Vlaamse partijsysteemniveau niet los kan worden gezien van het federale. Daarenboven zijn de wijzigingen die in 2002 aan het kiessysteem zijn doorgevoerd ook federaal geïmplementeerd waardoor we ook naar de effecten ervan op het Belgische partijsysteem wensen te kijken. Vervolgens zullen we het Vlaamse partijsysteem op basis van de Belgische analyse classificeren.

Het aantal partijen in de Kamer bedroeg 13 in 1991, 11 in 1995, 11 in 1999 en 10 in 2003. Behalve het FN, dat in 1995 twee zetels verwierf en bij de overige verkiezingen slechts één, en Rossem, de lijst die enkel in 1991 aan de verkiezingen deelnam, moeten we alle partijen relevant noemen. De CVP, de PSC, de SP, de PS, de PVV, het PRL-FDF⁷³, de VU, Agalev en Ecolo waren relevante partijen omdat ze in de periode na 1991 deel namen aan een of meerdere regeringen en dus retrospectief partijen met ‘governing potential’ moeten worden

⁷² De invloed van opiniepeilingen die de Vlaams-nationalistische partij verdere wegdeemstering voorspelden, zouden hun invloed hebben gehad in deze koerswijziging (Reynaert 2004e:64).

⁷³ Vanaf 1995 nam het FDF in kartelformule met de PRL deel aan de verkiezingen, in 2003 hervormde het kartel zich tot de beweging MR.

genoemd.⁷⁴ Het Vlaams Blok was sinds de verkiezingen van 1991 groot genoeg geworden om als een relevante anti-systeempartij te worden beschouwd. Op die wijze komen we doorheen deze periode tot telkens ongeveer tien relevante partijen. Het partijsysteem in deze periode voldoet aldus aan het numerieke criterium om tot het gepolariseerd pluralistische type te worden gerekend. Zoals reeds voldoende duidelijk gemaakt zijn hiervoor twee bijkomende eigenschappen noodzakelijk. Met het Vlaams Blok was er sinds 1991 dus een relevante anti-systeempartij aanwezig. Behalve in de legislatuur 1999-2003, toen Agalev en Ecolo in de regering zaten, was er met de groenen en het Vlaams Blok ook steeds sprake van bipolaire coalitieconfiguraties. Ook de overige eigenschappen van gepolariseerd pluralisme waren in zekere mate aanwezig: het metrische centrum werd nog steeds bezet door de christendemocraten; er was grote ideologische afstand tussen de groenen en extreemrechts, de twee polen van het ideologische spectrum; de tendens van het partijsysteem was centrifugaal met een voortdurend dalend gecumuleerd stemmenaandeel voor de traditionele partijen en winst voor extreemrechts. Moeilijker is het om te oordelen of er in deze periode nog sprake was van ‘ideological patterning’. In ieder geval hadden we niet langer te maken met intern homogene en extern exclusieve zuilen zoals enkele decennia geleden. Wel is er iets te zeggen voor de argumenten dat enerzijds ook na 1991 de debatten ideologisch verhit waren en de samenleving sterk verdeeld was op het communautaire vlak (Deschouwer 1999:104) en dat anderzijds in Vlaanderen er sterke ideologische verdeeldheid tegenwoordig was tussen het Vlaams Blok en zijn aanhangers en de overige partijen en hun kiezers. Ook voor de kenmerken van onverantwoordelijk oppositievoeren en mekaar uitbieden in de verkiezingsstrijd, eigenschappen die sterk samenhangen, moeten we een onderscheid maken tussen communautaire en andere dossiers. Op het vlak van staatshervormingen en betrekkingen tussen de gemeenschappen wordt er langs beide zijde van de taalgrens soms op een irrationele wijze gehandeld en willen partijen zich allen profileren als de meest fervente verdediger van de belangen van de gemeenschap (Deschouwer 1999:106-107). Op budgettair vlak is men er in België wel in geslaagd de publieke schuld gevoelig terug te dringen.⁷⁵

Wanneer we dan het Vlaamse partijsysteem bekijken, is de conclusie dat de gepolariseerd pluralistische classificatie er overtuigender kan worden gemaakt dan voor het Belgische niveau: het aantal Vlaamse partijen in de Kamer bedroeg zeven in 1991, zes in 1995 en 1999 en vijf in 2003; de anti-systeempartij Vlaams Blok is een component van het Vlaamse partijsysteem; en het gecumuleerde stemmenaandeel van de zuilpartijen is er nog lager dan op Belgisch niveau. Tenslotte stelt zich de vraag of de hervormingen aan het kiessysteem uit 2002 hebben geresulteerd in partijsysteemverandering op Belgisch en Vlaams niveau. Wat het aantal partijen betreft, was er op federaal vlak na de verkiezingen in 2003 een lichte vermindering

⁷⁴ Voor de overzichtelijkheid hebben we in de tekst de partijen nog met de naam genoemd die ze in 1991 droegen. De nominale wijzigingen die sindsdien hebben plaatsgevonden komen op indrukwekkende wijze tot uiting in volgend lijstje van huidige partijnamen: CD&V, CDH, SP.A, PS, VLD, MR, N-VA en Spirit, Groen! en Ecolo. Enkel de PS en Ecolo dragen nog steeds dezelfde naam als in 1991.

⁷⁵ Voor 2007 wordt uitgegaan van een schuldgraad van 83.9% van het BBP (anon. 2006b:1).

van elf naar tien, waarvan het aantal Vlaamse eveneens daalde, van zes naar vijf. Er was een meer significante reductie in het aantal fracties: van tien naar zeven, waarvan nog vier Vlaamse in 2003 in vergelijking met zes in de voorgaande legislatuur.

Voor een deel waren deze reducties een mechanisch gevolg van de introductie van een kiesdrempel van vijf procent. Zonder deze hervorming zou Agalev wel twee zetels hebben veroverd in de Kamer, net als de N-VA, die door de kiesdrempel slechts één vertegenwoordiger mocht afvaardigen (Hooghe, Maddens, Noppe 2005:358).

Naast deze mechanische invloed van kiesstelsels is er ook een psychologische factor.⁷⁶ Zowel kiezers als partijelites kunnen hun gedrag strategisch wijzigen in functie van veranderingen aan het kiessysteem. Dit werd duidelijk bij de erfgenamen van de VU, die eerst voor een tegengestelde strategie kozen (Hooghe, Maddens, Noppe 2005:361-365). Spirit presenteerde zich in 2003 in kartel met de SP.A aan de kiezer en slaagde er zo in zes vertegenwoordigers naar de Kamer te sturen. De N-VA nam zelfstandig deel aan de verkiezingen en kon maar één Kamerzetel in de wacht slepen. Onder invloed van dit leerproces besloot de N-VA voor de regionale verkiezingen van 2004 in samenwerking met de CD&V aan de stembusslag deel te nemen. Dit leverde de partij zes Vlaamse parlementsleden en één minister op.

Naast de mechanische en psychologische invloed van een kiessysteemwijziging op het partijsysteem is er ook nog de impact van dergelijke electorale hervorming in interactie met de manier waarop partijen worden gesubsidieerd (Hooghe, Maddens, Noppe 2005:359-361). In België krijgen partijen op het federale niveau subsidies op voorwaarde dat ze een vertegenwoordiger in beide kamers hebben.⁷⁷ Bovendien ontvangen Belgische partijen een extra bijdrage om hun parlementaire fractie te steunen maar daarvoor is het noodzakelijk dat ze aan de voorwaarden voldoen om als fractie erkend te worden. Concreet betekent dit in de Kamer vertegenwoordigd te zijn door vijf leden. In de Senaat bedraagt deze minimumvertegenwoordiging twee senatoren. Rekening houdend met de strenge wetgeving op partijfinanciering in België is dit financiële aspect naast de hierboven vermelde factoren een belangrijke stimulans voor kleine partijen om samenwerking te zoeken.

Interpretatie

We zitten met onze analyse van partijsysteemverandering na 1991 zeer dicht bij de recente politieke gebeurtenissen, vooral wat betreft de gevolgen van de electorale hervorming van 2002. Om die reden zijn er, naast de ontleding die we hierboven zelf hebben gemaakt en waarin we analyses van andere wetenschappers hebben betrokken, nauwelijks alternatieve interpretaties van de zeer recente Belgische partijsystemevolutie.

⁷⁶ Zie de beschouwing over de 'wetten' van Duverger in het theoretische hoofdstuk over partijsystemen en partijsysteemverandering.

⁷⁷ Hierin slaagden NV-A noch Agalev in 2003 (Hooghe, Maddens, Noppe 2005:360). Zonder kiesdrempel zouden zij wel in beide Kamers vertegenwoordiging hebben gehad.

Een interpretatie waar we wel nog kort de aandacht op willen vestigen is van de hand van Marc Hooghe (Hooghe 2004). Volgens deze politicoloog is de kiessysteemhervorming van 2002 in Vlaanderen geslaagd. Voor de regionale verkiezingen van 2004 boden zich in Vlaanderen drie kartels aan het electoraat aan.⁷⁸ Wanneer we de Union des Francophones, die met één procent van de stemmen een zetel kon veroveren, buiten beschouwing laten, waren er daarnaast nog een kleinere partij, Groen!, en een extreemrechtse partij als relevante keuzes voor het electoraat. Volgens Hooghe is het enkel nog wachten tot de ecologische partij toenadering zoekt tot de socialisten. In dat geval zou de kiezer vier duidelijke keuzes hebben, wat volgens de auteur het politieke debat zou verrijken.

Nadat we in dit hoofdstuk de historische partijsysteemevoluitie in België summier en de recente partijsysteemverandering in België en Vlaanderen uitgebreid hebben geschetst, gaan we die analyse in het volgende chapter vergelijken met de ontleding die we van de Italiaanse case hebben gemaakt. In het laatste hoofdstuk zullen we dan nagaan of een meer ingrijpende partijsysteemverandering in België en/of Vlaanderen voor de deur staat.

⁷⁸ Deze waren CD&V-N-VA, SP.A-Spirit en VLD-Vivant.

H6 Italiaanse en Belgische en Vlaamse partijsysteemverandering vergeleken

In de twee voorgaande hoofdstukken hebben we de partijsysteemveranderingen in Italië en in België en Vlaanderen besproken. De historische partijsysteemevoluties van deze landen kwamen aan bod omdat de partijstelsels voor de jaren negentig in beide representatieve democratieën als oorzaken werden genoemd voor de crises die in de eerste jaren van dat decennium aan de oppervlakte kwamen. De nadruk lag uiteraard op de partijsysteemveranderingen die in reactie op deze crises plaatsvonden.

In dit hoofdstuk zullen we eerst zeer kort de verschillen in de reikwijdte van de recente partijsysteemveranderingen tussen beide landen toelichten. Vervolgens gaan we op zoek naar antwoorden op de eerste twee onderzoeksvragen van deze scriptie. We speuren dan eerst naar de oorzaken van de verschillende partijsysteemontwikkelingen in Italië en in België en Vlaanderen. Tenslotte vergelijken we de gevolgen van de onderscheiden evoluties voor de werking en de legitimiteit van de beide democratieën.

Transformatie in Italië, evolutie in België en Vlaanderen

Zoals in het theoretische hoofdstuk over partijsystemen aangegeven, stellen Pennings en Lane dat partijsystemen volgens de evolutie in het aantal en de grootte van partijen, de ideologische afstand tussen partijen, het bestuur en het beleid kunnen worden opgedeeld in inerte of stabiele, gradueel wijzigende en radicaal wijzigende partijsysteemtypes (1998:6). Volgens ons behoorde het Italiaanse partijsysteem in de jaren negentig tot het radicaal wijzigende en het Belgische vanaf de jaren negentig tot op heden tot het gradueel wijzigende type.

We herhalen hier niet de hele analyse van de Italiaanse partijsysteemevolucie die we in hoofdstuk vier hebben gemaakt. Wel willen we eraan herinneren dat men op basis van de criteria van Pennings en Lane⁷⁹ zou kunnen concluderen dat het Italiaanse partijsysteem ook in de woelige jaren negentig inert is gebleven. Het beschouwen van afzonderlijke partijen als de belangrijkste spelers in het post-1992 partijsysteem noopt tot de conclusie van continuïteit, zoals we hebben gezien. In die optiek vertoont het partijsysteem van de tweede republiek opvallende gelijkenissen met dat uit de eerste. Doch menen we dat deze gevolgtrekking niet vol te houden is. Niet alleen is het in 1996 met het vergrootglas zoeken naar partijen die reeds

⁷⁹ Die zeer sterk gelijken op Sartori's criteria.

voor 1992 bestonden⁸⁰, het patroon van competitie en coöperatie tussen partijen is drastisch gewijzigd. Partijen vormen in Italië vanaf de verkiezingen van 1994 pre-electorale allianties. Vanaf de verkiezingen van 1996 is de electorale competitie overwegend bipolair. De kiezer heeft sindsdien de keuze tussen twee alternatieve regeringscoalities, verkiezingsmanifesten en eerste ministers en deze coalities alterneren ook perfect in de regering. Dit is fundamenteel anders dan de competitie tijdens de eerste republiek, waar het electoraat op het eerste zicht een veel ruimere keuze had maar verkiezingen in de praktijk nauwelijks de regeringssamenstelling beïnvloedden. Deze revolutie in het partijsysteem lijkt voorlopig veel minder te hebben geleid tot radicale wijzigingen aan de manier van besturen of aan het beleid. Op de gevolgen van de partijsysteemevolucie gaan we verder in dit hoofdstuk in. Voorlopig volstaat het hier nog te stellen dat het Italiaanse partijsysteem op heden nog steeds evoluerend is en dus nog niet opnieuw een stabiel partijsysteem is geworden.

Tegenover die transformatie staat de graduele wijziging van het Belgische en het Vlaamse partijsysteem. Sinds 1991 zijn alle Vlaamse partijen van naam veranderd, hebben ze aan interne en programmatische vernieuwing gewerkt en hebben sommige vooral sinds 2003 in kartelformule aan de verkiezingen deelgenomen. Dit heeft echter nauwelijks een effect gehad op het aantal partijen, de grootte van partijen⁸¹, de ideologische afstand tussen partijen noch op de werking van het bestuur of op het beleid. Doch menen we dat de Belgische en Vlaamse partijsystemen niet als inert kunnen worden geclassificeerd. In beide entiteiten hebben niet alleen de partijen zich vernieuwd maar is er sinds 1991 een constante reductie van het aantal partijen en het aantal fracties.⁸² Bovendien zijn er tekenen dat door de intrede van pre-electorale allianties het Vlaamse partijsysteem tendeert naar een stelsel met vier alternatieven, zoals Hooghe stelt.

In het volgende stuk gaan we in het kader van de eerste onderzoeksvraag op zoek naar de redenen voor het verschil in de intensiteit van de partijsysteemverandering in Italië tegenover in België en Vlaanderen.

Oorzaken van de verschillende ontwikkelingen

In Italië heeft zich dus een patroon van electorale competitie gevormd waarbij partijen zich voor de verkiezingen in twee allianties verenigen en deze coalities het in de stembusslag tegen

⁸⁰ Van de relevante partijen zijn dit de Lega Nord en de Partito Democratico della Sinistra, dus die partijen die kort voor de electorale hervorming respectievelijk zijn ontstaan of transformeerden.

⁸¹ Zoals Deschouwer krachtig weergeeft wanneer hij de resultaten bij de parlementsverkiezingen van 1991 vergelijkt met deze bij de Vlaamse raadsverkiezingen in 2004: *“De PVV had in 1991 19% van de stemmen en eindigt in 2004 als VLD-Vivant op net geen 20%. De SP had 19.5% en eindigt in 2004 als sp.a-spirit op 19.5%. De CVP had 27% en haalt nu als CD&V/N-VA 26%. De VU had 9%, werd VU-VVD en dan VU-ID en ging dood. Agalev had een kleine 8% en haalt nu als Groen! een kleine 8%. Alleen het Vlaams Blok bleef Vlaams Blok en ging van 10 naar 24%”* (2004b:4).

⁸² Op Belgisch niveau van dertien partijen en elf fracties in 1991 (anon. 1991) naar tien partijen en zeven fracties in 2003 (anon. 2003). Op Vlaams niveau van zeven partijen en zes fracties in 1991 naar vijf partijen en vier fracties twaalf jaar later.

elkaar opnemen en elkaar afwisselen in de regering. In België is men, ondanks talrijke voorstellen en pogingen tot dergelijke radicale partijsysteemtransformatie, niet verder gekomen dan tot de kiemen van zo een systeem, waarbij in sommige gevallen een grote en een kleine partij zich verenigen in pre-electorale kartels. In de volgende paragrafen gaan we op zoek naar de rol van electorale hervormingen, van partijen en partijsystemen zelf en van andere institutionele en sociaalstructurele factoren in deze verschillende partijsysteemontwikkelingen.

De cruciale rol van electorale hervormingen

De uiteenzetting van de Italiaanse en Belgische partijsysteemverandering, die we in de vorige hoofdstukken hebben gegeven, leidt tot de conclusie dat het de electorale hervorming van 1993 is die in Italië heeft geleid tot de radicale partijsysteemtransformatie en dat in België het ontbreken van dergelijke wijziging aan het kiesstelsel drastische partijsysteemverandering heeft belet. Deze conclusie is in concordantie met een groot deel van de partijsysteempluiteratuur dat de cruciale rol van electorale hervormingen in partijsysteemverandering benadrukt.

In 1993 werd in Italië de kieswet gewijzigd en veranderde men van een proportioneel stelsel naar een gemengd systeem. Dit heeft geleid tot een stimulans voor partijen om zich in pre-electorale allianties te verenigen. In anticipatie op dit nieuwe patroon van partijencompetitie en –coöperatie zijn vele toenmalige partijen getransformeerd, gesplitst of gefusioneerd. We kunnen, samen met vele relevante wetenschappelijke waarnemers van de Italiaanse politiek van de voorbije twee decennia en met belangrijke partijsysteemobservatoren, besluiten dat het electorale systeem de belangrijkste oorzaak is geweest voor de Italiaanse partijsysteemtransformatie in de jaren negentig.⁸³ We herhalen dat indien de electorale allianties als uitgangspunt worden genomen, de aspiraties van de electorale hervormers om te komen tot een tweepartijsysteem zijn geslaagd. Terwijl er zeer veel afzonderlijke partijen zijn blijven bestaan, heeft de hervorming van het electorale systeem ook op partijenniveau zijn effect gehad. Wanneer electorale strijd en uitkomsten niet op nationaal maar op districtsniveau worden bekeken, blijkt dat vanaf de parlementsverkiezingen van 1996 in een grote meerderheid van de SMP-districten de electorale competitie bipolair en zeer competitief is geweest (Reed 2001:325-326). We kunnen stellen dat Duverger's wet in de SMP-component van het gemengde Italiaanse systeem werd bevestigd op districtsniveau maar niet op nationaal niveau. We hebben gezien dat de nieuwe wijziging van het electorale systeem in 2005 niet heeft geleid tot een nieuw patroon van electorale competitie. Door de

⁸³ Een niet-exhaustief overzicht van politiekwetenschappelijke artikels die deze conclusie bevestigen: Donovan 1995; Bardi 1996; Gilbert 1996; Katz 1996; Morlino 1996; Bartolini, D'Alimonte 1998; Di Virgilio 1998; Daniels 1999; Bartolini 2002; Sanchez 2002; Bartolini, Chiaramonte, D'Alimonte 2004; en Katz 2006.

meerderheidskenmerken die het nieuwe stelsel bezit, werd de bipolaire dynamiek die sinds 1993 aan de gang is enkel nog versterkt.

In België gingen na 1991 met de regelmaat van de klok stemmen op om eveneens een drastische hervorming van het electorale systeem door te voeren. In 2002 werd slechts een aanpassing aan de kieswet doorgevoerd die veel minder verregaand was dan de Italiaanse reformatie uit 1993.

Zoals we in het theoretische hoofdstuk over partijsysteemverandering hebben aangegeven, vatten we een hervorming van het electorale systeem niet als een onafhankelijke maar als een intermediaire variabele op, die op zijn beurt product is van andere factoren. Als we de redenen voor de verschillende partijsysteemevoluitie in Italië enerzijds en in België en Vlaanderen anderzijds willen begrijpen moeten we dus ook zoeken naar die factoren die ervoor hebben gezorgd dat de voorstanders van partijsysteemtransformatie via electorale hervormingen in Italië wel in hun opzet slaagden en hun Belgische tegenhangers niet.

De determinanten van electorale hervormingen

We herhalen de lange termijn oorzaken van kiessysteemhervormingen die Norris heeft geïdentificeerd: veranderingen in het partijsysteem; politieke schandalen en falen van de overheid; en het gebruik van referenda die de weerstand van gevestigde partijen tegen hervormingen kunnen doorbreken. We gaan voor elk van deze oorzaken na of ze in beide landen aanwezig zijn geweest. Als dat niet het geval is, hebben we mogelijk een oorzaak voor het verschil in electorale hervormingen en dus in partijsysteemverandering gevonden.

Belangrijke veranderingen in de partijsystemen deden zich in beide landen voor. In Italië was er: eind jaren tachtig de opkomst en de eerste successen van regionalistische partijen, waarvan een aantal noordelijke zich in 1991 verenigden in de Lega Nord; de transformatie van de communistische PCI tot een sociaaldemocratische partij, de PDS; en de opkomst van nieuwe partijen die zich expliciet tegen het gevestigde partijenkartel richtten. Dit leidde bij de verkiezingen in 1992 tot zeer grote stemmenverschuivingen waarbij de nieuwe partij PDS, de DC en de andere traditionele partijen grote verliezen leden en de Lega Nord en andere partijen die het gevestigde systeem op de korrel namen goed scoorden. In België was het partijsysteem vanaf de jaren zestig in verschillende golven in beweging: in de jaren zestig was er de doorbraak van de regionalistische partijen; in de jaren zeventig de communautaire splitsing van de andere traditionele partijen nadat de christendemocratische reeds in 1968 was uiteengevallen; en in de jaren tachtig maakten partijen die zich profileerden op een nieuwe, postmodernistische breuklijn hun intrede in het partijsysteem. Deze partijsysteemveranderingen leidden uiteindelijk tot de zwarte verkiezingszondag van 1991, met de doorbraak van het extreemrechtse Vlaams Blok en het succes van andere als anti-establishment gepercipieerde partijen.

Politieke schandalen en falen van de overheid vinden we eveneens in beide landen in de jaren tachtig en in de jaren negentig terug. In Italië culmineerde dit in het ‘Tangentopoli-schandaal’ en de ‘mani pulite’-onderzoeken, die de structurele corruptiemechanismen in het Italiaanse politieke systeem blootlegden. Ook België ontbrak het in de jaren negentig niet aan politieke schandalen (Maesschalck, Van De Walle 2006:999-1000). In 1991 leidde het onderzoek naar de moord op André Cools, voormalig voorzitter van de PS, tot de ontdekking van het Agusta-Dassault corruptieschandaal. Bij dit schandaal waren verschillende toppolitici betrokken en dit leidde tot de resignatie van voormalig vice-premier en toenmalig secretaris-generaal van de NAVO Willy Claes. De Dutroux-affaire in het midden van de jaren negentig leidde opnieuw tot de perceptie van inefficiënte overheidsinstellingen en ook bij de dioxinecrisis eind jaren negentig bleek dat de overheid incompetent had gehandeld. Wel waren de politieke schandalen in België minder alomvattend dan in Italië, waar in 1993 een derde van de toenmalige volksvertegenwoordigers in staat van beschuldiging was gesteld en geen enkele van de traditionele partijen de dans ontsnapte (Della Porta, Vannucci 1997:233).

Wel een cruciaal verschilpunt tussen Italië en België is de tegenwoordigheid van referenda in het Italiaanse politieke systeem en de afwezigheid hiervan in het Belgische. In Italië werd de mogelijkheid tot het houden van referenda door de grondwetgevende raad in de tweede helft van de jaren veertig in de grondwet ingeschreven (Uleri 2002:869-871). Pas in 1970 echter werd door een wet uitvoering aan dit grondwettelijk recht gegeven. Het gebruik van referenda kan er op twee manieren gebeuren: via een ‘afschaffend referendum’ kan een bestaande wet worden afgeschaft, volgens de tweede wijze kan een wetsvoorstel tot hervorming van de grondwet nog door het volk worden gewijzigd voor het van kracht is geworden. In beide gevallen kan een referendum worden ingeroepen door de Kamer, een regionale raad of door de burgers. Bij het doorslaggevende referendum van april 1993 dat een einde wou stellen aan het proportionele kiessysteem in de Senaat was het Committee for Electoral Reform, een samenwerkingsverband tussen hervormingsgezinde politieke en sociaalculturele groepen, de organisatorische kracht (Donovan 1995:53-58). Het referendum tegen het kiessysteem voor de Senaat werd samen met enkele andere anti-particratische referenda met een overweldigende meerderheid goedgekeurd, waardoor het duidelijk was dat niet enkel het kiessysteem voor de Senaat maar ook dat voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers zou moeten worden hervormd. Aangezien referenda in Italië slechts afschaffend van aard zijn, was het aan het parlement om het nieuwe kiesstelsel uit te tekenen. Zoals we hebben gezien werd een gemengd kiessysteem ingevoerd voor beide kamers, in overeenstemming met het voorstel van de hervormingsbeweging. In 1999 kon zelfs bijna via een referendum een volledig meerderheidsstelsel worden ingevoerd (Ignazi 2000:439). Hoewel een overweldigende meerderheid van de deelnemers voor deze hervorming stemde⁸⁴, kwam met 49.6% van de

⁸⁴ Van de deelnemers stemde 91.5% voor de hervorming.

kiesgerechtigde Italianen net niet de benodigde meerderheid opdagen om het referendum rechtsgeldig te maken.

In België is het gebruik van referenda grondwettelijk verboden (anon. 2001a:12-14). De grondwet voorziet thans nog in een exclusief representatief staatsbestel en daarin is voor vormen van directe democratie geen plaats.

In de lange termijn oorzaken voor electorale hervormingen, die Norris identificeerde, ontbreekt volgens ons, op basis van de in dit onderzoek opgedane inzichten, nog een zeer belangrijke institutionele determinant. Deze is de al dan niet grondwettelijke verankering van het kiessysteem.

In België is dit sinds 1921 het geval (Vande Lanotte, Goedertier 2003:12). Artikels 62 en 68 van de grondwet bepalen respectievelijk voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers en de Senaat dat de verkiezingen plaatsvinden volgens het stelsel van evenredige vertegenwoordiging (anon. 2001b:18). De precieze invulling van dit proportionele stelsel behoort wel tot de prerogatieven van de gewone wetgever. Deze grondwettelijke verankering van het kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging in België heeft tot gevolg dat voor een ingrijpende hervorming van het kiesstelsel een grondwettelijke meerderheid is vereist. Dit betekent in concreto dat in beide kamers bij een herziening ten minste twee derden van de leden aanwezig moeten zijn en er een meerderheid van ten minste twee derden van de uitgebrachte stemmen voor de hervorming moet zijn (Vande Lanotte, Goedertier 2003:85).⁸⁵ In Italië werd de aard van het kiessysteem niet in de grondwet opgenomen (Einaudi 1948:667).⁸⁶ Dit betekent dat hier een gewone meerderheid volstond om het kiesstelsel te hervormen. Naast de mogelijkheid tot referenda is dit een tweede cruciale institutionele factor die het succes van partijsysteemtransformatie in Italië en niet in België verklaart. Op de mogelijkheid tot het hervormen van het kiessysteem voor het Vlaams Parlement gaan we hier niet in. Deze materie behandelen we in het volgende hoofdstuk.

De rol van partijen en het partijsysteem

In het theoretische hoofdstuk hebben we gezien dat verschillende autoriteiten op het vlak van partijsysteemevolucie hebben geponeerd dat partijen en partijsystemen niet enkel objecten maar ook subjecten van verandering zijn. Mair vestigde er vooral de aandacht op dat partijen via incrementele wijzigingen aan hun eigen organisatie en aan de structuur van de partijsystemen die ze constitueren, hun eigen overleven pogen te verzekeren: *“constraining the alternatives will also be the result of elite choices and elite political culture, with the leaders of the established parties being keen to promote the maintenance of the patterns that*

⁸⁵ De procedure tot wijziging van een grondwetsartikel vereist ook dat voor de verkiezingen de preconstituante het artikel voor herziening vatbaar heeft verklaard (Vande Lanotte, Goedertier 2003:84).

⁸⁶ De enige verwijzing in de Italiaanse grondwet naar het kiessysteem blijft beperkt tot de plicht dat de Kamer van Volksvertegenwoordigers wordt verkozen volgens universele en rechtstreekse verkiezingen (Einaudi 1948:666).

have served to guarantee them success in the past” (Mair 2006b:68). Het model van Benoit is hieraan analoog (Benoit 2004:363-389). Volgens deze politicoloog zullen partijssystemen transformeren als zulk een wijziging in het voordeel is van partijen of van een alliantie, die ook machtig genoeg zijn om dergelijke institutionele hervorming door te voeren.

In Italië was de door Mair beschreven behoudsgezinde reflex van partijen duidelijk zowel voor, tijdens als na de electorale hervorming. Prior aan de kiesstelseltransformatie was er de omvorming van de communistische PCI tot de sociaaldemocratische PDS in 1991. Dit was een reactie op de electorale verliezen die de partij sinds 1976 had geleden en op sociaalstructurele veranderingen in de Italiaanse samenleving en een gewijzigde internationale context (Bardi 2003:125). Door organisatorische en ideologische adaptatie trachtte de partij opnieuw met verkiezingsoverwinningen aan te knopen. Tekenend is verder ook dat de electorale hervormingen uiteindelijk door een referendum moesten worden in gang gezet bij gebrek aan initiatief vanuit de gevestigde partijen. Onder de establishmentpartijen was er blijkbaar geen meerderheid te vinden die van mening was dat een electorale hervorming in hun voordeel zou zijn. Dat partijen hieraan uiteindelijk toegaven en het kiesstelsel in meerderheidszin hervormden, wordt door Katz treffend als volgt omschreven: *“they perceived themselves (probably correctly) to be in a position in which failure to approve substantial reforms would be even more costly than to make changes, and these reforms in many respects present the least they ought they could do”* (Katz 1996:37). De overgang naar een quasi-meerderheidsstelsel stuitte in de behoudsgezinde logica ook na het doorslaggevende referendum op het verdere verzet van kleine partijen zoals de PRC, Rete, Verdi (Koff, Koff 2000:66) en de MSI (Ignazi 1994:348). Na 1992 probeerden verschillende traditionele partijen via nominale aanpassingen, wijzigingen aan hun organisatie en vervanging van hun politiek personeel tevergeefs de electorale schade te beperken. De transformatie van de DC tot de PPI en de vervanging van Craxi als leider van de PSI zijn treffende voorbeelden (Daniels 1999:78-79). Tenslotte is er nog de houding van de kleine partijen binnen de Italiaanse electorale allianties. Deze doen er alles aan om hun onafhankelijkheid te behouden en de vorming van alomvattende democratische (aan de linkerzijde van het politieke spectrum) of conservatieve (aan de rechterzijde van het politieke spectrum) partijen te beletten. Deze houding was onmiskenbaar aanwezig zowel bij de oprichting van de Olijfboomcoalitie als bij de verschillende oproepen van Prodi om deze om te vormen tot een sociaaldemocratische partij⁸⁷, zoals we in hoofdstuk vier hebben uiteengezet.

In België bleef de reactie op de gepercipieerde vertrouwenscrisis en onvrede met het gevestigde partijstelsel grotendeels beperkt tot lichte wijzigingen aan de organisatie van partijen, die werden gesymboliseerd door naamsveranderingen. Ingezet door de omvorming van de PVV tot de VLD gingen ook de socialisten en de christendemocraten zich hernoemen, hun voorzitter rechtstreeks verkiezen en althans formeel de banden met hun nevenorganisaties

⁸⁷ Ook bij het afronden van deze scriptie in mei 2007 hypothekeert de houding van de kleine progressieve partijen de in zijn kinderschoenen staande vorming van een Italiaanse Democratische Partij (BBC news online).

terugschroeven (Deschouwer 2004a:192-196). Zoals we in het vorige hoofdstuk hebben gezien, gingen zowel de verschillende voorstellen tot partijsysteemverandering als de reacties op deze plannen die door partijelites werden geformuleerd uit van een versterking of het behoud van de eigen positie.⁸⁸ Tenslotte was ook de kieshervorming uit 2002 de facto in het voordeel van de gevestigde partijen, die deze hebben ontworpen (Devos, Verstraete 2002:5-8). Aldus zijn deze vaststellingen in concordantie met het model van Benoit. De verwachte gevolgen van kiesstelselhervormingen voor de gevestigde partijen bekijken we uitgebreid in het volgende hoofdstuk.

Vervolgens is er ook een verschil tussen het wezen van het Italiaanse partijsysteem voor het aan het begin van de jaren negentig instortte en het Belgische en Vlaamse partijsysteem vanaf de jaren negentig tot heden.

We hebben het Italiaanse stelsel tot 1993 als gepolariseerd pluralistisch geclassificeerd. De instorting van dat type partijsysteem werd door Sartori voorspeld. Galli wees er op dat het ‘conventio ad excludendum’ tot een steeds meer prangend gebrek aan responsiviteit van Italiaanse regeringen zou leiden en benadrukte de repercussies hiervan voor de stabiliteit van het systeem. Aldus was vooral de aanwezigheid en het succes van anti-systeempartijen problematisch voor de Italiaanse democratie.

Sinds 1991 hebben we het Belgische en het Vlaamse partijsysteem eveneens als gepolariseerd pluralistisch bestempeld. We kunnen echter stellen dat deze stelsels nog niet zo gepolariseerd zijn als het Italiaanse partijbestel in de decennia voor de transformatie was. Op Belgisch niveau behalen anti-systeempartijen veel minder indrukwekkende scores dan hun Italiaanse tegenhangers voor de jaren negentig boekten. Dit is te wijten aan het ontbreken van relevante extreemlinkse partijen en het beperkte succes van extreemrechts in Wallonië. In Vlaanderen komen de scores van het Vlaams Blok en het huidige Vlaams Belang wel steeds meer in de buurt van de gecumuleerde scores van de PCI en de MSI in Italië.⁸⁹ Ook de fragmentatie van het partijlandschap is in België en Vlaanderen iets beperkter dan in Italië in de laatste jaren van de eerste republiek het geval was.

Sociaalstructurele factoren

In dit onderdeel willen we nog blijven stil staan bij sociaalstructurele verklaringen van partijsysteemverandering en opnieuw nagaan of er in die factoren relevante verschillen waren tussen Italië en België en Vlaanderen. De voor de partijsysteemevolutie meest belangrijke

⁸⁸ Denken we aan de verschillende door Zeeuwts beoordeelde herverkavelingsscenario's, waarbij dat van toenmalig CVP-voorzitter Van Hecke leidde tot een versterking van de christendemocratische positie, terwijl in de scenario's van Elchardus en De Baetselier er nog nauwelijks een toekomst was weggelegd voor een christendemocratische partij. Ook de groenen hebben in *Politieke herbebossing. Notities voor de eenentwintigste eeuw* (Vogels, Geysels 1993) een eigen herverkavelingscript uitgeschreven.

⁸⁹ Al is de 24.2% die het Vlaams Belang in Vlaanderen in 2004 behaalde (Verkiezingsdatabase) nog steeds beduidend minder dan de gecumuleerde 40.5% van de stemmen die de PCI en de MSI in 1976 achter zich kregen.

sociaalstructurele factoren zijn de aanwezigheid en groei van breuklijnen in de samenleving (Mair 2006a:372).

In de Italiaanse maatschappij waren na de tweede wereldoorlog de sociaaleconomische en de religieuze breuklijnen aanwezig en vanaf de jaren tachtig werd hieraan het regionalistische conflict tussen het noorden en het zuiden toegevoegd (Sanchez 2002:271-272). De Italiaanse breuklijnenconfiguratie was dus vergelijkbaar met de Belgische. Deze breuklijnen kregen in beide landen politieke vertaling. Dit hebben we in de hoofdstukken waarin we de partijsysteemevoluties van Italië en België en Vlaanderen afzonderlijk bespraken reeds voldoende aangetoond. Een belangrijk verschilpunt evenwel is dat in de sociaaleconomische breuklijn in Italië de communistische partij de bovenhand heeft gehaald in de politieke representatie van werknemers (Mair 2006a:371) terwijl in België de socialisten en de christendemocraten eerder dan de communisten de belangrijkste vertegenwoordigers van de arbeiders werden. De aanwezigheid van een belangrijke communistische subcultuur en het daarop gestoelde succes van een extreemlinkse anti-systeempartij had verregaande implicaties voor het Italiaanse partijsysteem, zoals we hierboven en in de vorige hoofdstukken hebben uiteengezet.

Andere parallelle sociaalstructurele evoluties werden ook gereflecteerd in gelijkaardige partijpolitieke vertalingen. In België kwamen in de jaren zestig regionalistische partijen op en vanaf het einde van de jaren zeventig partijen die zich profileerden op postmodernistische standpunten, zoals de groenen en extreemrechts. In Italië werd de opkomst van ecologische en communautaire partijen uitgesteld tot in de jaren tachtig en verschenen in dat decennium ook single-issue partijen op het politieke toneel.

Besluit

We kunnen concluderen dat de cruciale factor in de verschillende wegen die het Italiaanse partijsysteem enerzijds en de Belgische en Vlaamse partijsystemen anderzijds zijn uitgegaan een verschillende evolutie in hun respectievelijke electorale systemen is. Op hun beurt zijn twee andere institutionele verschillen verantwoordelijk voor deze discrepanties. In Italië is de hervorming van het electorale systeem er gekomen na een referendum die een einde maakte aan het representatieve kiesstelsel voor de Senaat. In België zijn referenda ongrondwettelijk en dus zou een radicale partijsysteemtransformatie via een drastische hervorming van het kiessysteem door de partijen zelf moeten worden ingezet. Daar komt bij dat in België, in tegenstelling tot in Italië, het principe van een proportioneel kiesstelsel grondwettelijk is beschermd. Dit betekent dat in België de eventuele overgang van een kiessysteem van evenredige representatie naar een gemengd systeem zoals in Italië of naar een echt meerderheidssysteem vereist dat een twee derden meerderheid van de volksvertegenwoordigers achter zo een hervorming staat. Zoals we in het volgende hoofdstuk

aan de hand van een exhaustieve studie zullen aantonen, is een hervorming van het kiesstelsel in meerderheidszin niet in het voordeel van een dergelijke grote meerderheid.

Verder is er ook een belangrijk verschil in polarisatiegraad tussen het Italiaanse pluralistische partijsysteem uit de eerste republiek en het Belgische en Vlaamse partijsysteem sinds het begin van de jaren negentig. We hebben gezien dat het grotere succes van anti-systeempartijen er, naast andere oorzaken, zijn voedingsbodem vindt in de naoorlogse tegenwoordigheid van een belangrijke communistische subcultuur en dat dit in België en Vlaanderen niet het geval was.

We hebben verder geen andere institutionele of sociaalstructurele factoren gevonden die op een even overtuigende manier als de hierboven vermelde oorzaken de verschillende partijsysteemevoluties in Italië en in België en Vlaanderen verklaren. Op die wijze ondersteunt ons onderzoek veelal de institutionalistische benadering die partijsysteemevolutie toeschrijft aan institutionele factoren en voornamelijk aan het electorale systeem. We hebben met dit onderzoek aangetoond dat de mogelijkheid om het kiesstelsel rechtstreeks of onrechtstreeks te wijzigen via referenda en de al dan niet constitutionele verankering van het kiessysteem cruciale determinanten zijn voor electorale hervormingen en bijgevolg voor partijsysteemtransformatie. Verder wordt ook het model van Benoit, dat de rol van zelfgeïnteresseerde partijen in partijsysteemhervorming benadrukt, in deze comparatieve studie van Italiaanse en Belgische en Vlaamse partijsysteemverandering bevestigd.

Gevolgen voor de democratie

Nu we de oorzaken voor de verschillen in partijsysteemverandering tussen Italië en België en Vlaanderen overtuigend hebben blootgelegd, verschuiven we onze aandacht naar de gevolgen van deze onderscheiden evoluties. In Italië hebben we met de electorale hervorming uit 1993 een duidelijk scharnierpunt waardoor we kunnen vergelijken tussen de periode voor en na deze reformatie. In België was de wijziging gradueel en pas met de keshervorming van 2002 is er sprake van een soort breekpunt. De vergelijking die we hier maken is er dus een tussen de gevolgen van radicale partijsysteemtransformatie enerzijds en zeer geleidelijke -evolutie anderzijds voor enkele criteria die een aanwijzing zijn van de performantie van de respectievelijke democratieën. Deze maatstaven zijn: de stabiliteit van het parlement en de regering; de legitimiteit van de democratie; de aanwezigheid van extremistische partijen; en de keuzeduidelijkheid voor de kiezer.

Stabiliteit

Zoals we in het theoretische hoofdstuk over partijsysteemverandering hebben gezien, wordt de stabiliteit van regeringen, uitgedrukt in hun levensduur, beschouwd als een maatstaf van en een voorwaarde voor effectief bestuur.

In Italië vielen voor de electorale hervorming naoorlogse regeringen gemiddeld na elf maanden (Sanchez 2002:273-275). Ook België werd in de periode na de tweede wereldoorlog tot begin jaren negentig gekenmerkt door instabiele regeringen. Vanaf 1944 tot 1995 kende België 36 regeringen met een gemiddelde levensduur van 1.4 jaar (De Winter 1996:334). Deze statistieken zijn vooral te wijten aan de woelige periode 1972-1981 waarin België dertien regeringen kende met een Italiaans aandoende gemiddelde levensduur van negen maanden (Dewachter 2001:225).

Sinds 1994 heeft Italië opnieuw reeds negen verschillende regeringen en acht eerste ministers gekend en werd het zelfs meer dan een jaar geleid door een technocratisch kabinet. Deze blijvende regeringsinstabiliteit lijkt te wijten te zijn aan de macht die kleine partijen nog steeds hebben in de Italiaanse politiek.⁹⁰ Zoals we hebben gezien is de fragmentatie van het partijlandschap na de kieswethervorming groter dan voordien, waardoor nog steeds veel partijen nodig zijn om een regering te vormen. Veel partijen in een regering betekenen ook een grotere kans op conflicten die kunnen leiden tot de val van de regering. De relatie tussen fragmentatie van het partijlandschap en regeringsinstabiliteit mag nochtans niet worden overdreven. Andere factoren die eerder typisch zijn voor het Italiaanse politieke systeem zoals de ideologische heterogeniteit van coalities, persoonlijke vetes tussen partijleiders en het tactische gebruik van regeringscrisissen spelen een rol (Sanchez 2002:275). Er zijn voorzichtige signalen die er op wijzen dat op dat vlak sinds de kieswethervorming een leerproces is ingezet: de tweede regering-Berlusconi hield het, op een kleine kabinetswijziging na, de hele termijn vol.

Sinds 1991 kon elke Belgische regering de normale legislatuurtermijn volmaken. Dit lijkt evenwel geen gevolg te zijn van een reductie in het aantal partijen in het parlement of in het aantal coalitiepartners. We hebben gezien dat het aantal partijen in het parlement sinds 1991 slechts marginaal is gedaald. Het aantal regeringspartijen bedroeg vanaf 1991 tot 1999 vier, in de eerste regering-Verhofstadt zes en sinds 2003 opnieuw vier. Wel lijkt de centraliteit en de complexiteit van het regeringsformatieproces en het regeerakkoord, een evolutie die in de jaren zeventig in gang werd gezet, een belangrijke verklarende factor voor de stabiliteit van hedendaagse regeringen (De Winter 1996:334). Ook een institutionele vernieuwing uit 1993, de constructieve motie van wantrouwen, waarbij de regering slechts door het parlement kan

⁹⁰ De eerste regering Berlusconi viel door toedoen van de Lega Nord, de eerste regering Prodi nadat de PRC haar steun had ingetrokken, de regeringen D'Alema en Amato hadden ook problemen om hun heterogene coalitie samen te houden en tenslotte was de bijna-val van de huidige regering-Prodi door gebrek aan steun van communisten en groenen in februari 2007 opnieuw tekenend.

worden ten val gebracht indien deze met een volstreekte meerderheid van de leden een opvolger voor de eerste minister naar voren schuift en hierover pas na een bezinningsperiode van 48 uren wordt gestemd, draagt bij tot de stabiliteit van Belgische regeringen (Vande Lanotte, Goedertier 2003:701-703).

Legitimiteit

Coalitieregeringen en de meerpartijsystemen en proportionele kiessystemen die er aan de basis van liggen, worden vaak bekritiseerd omdat ze ondemocratisch want niet responsief zouden zijn (Farrell 2001:196-198). Coalitieregeringen worden namelijk na de verkiezingen vaak gevormd in geheime onderhandelingen tussen partijleiders. Op die wijze is er nauwelijks een connectie tussen verkiezingsresultaten en wie de regering vormt.⁹¹ Daarenboven betekenen coalitieregeringen ook dat de partijen die ze vormgeven een deel van hun verkiezingsprogramma's niet zien ingewilligd. Wanneer de regering door één partij wordt gevormd kunnen kiezers achteraf deze partij wel verantwoordelijk stellen voor het al dan niet waarmaken van haar verkiezingsbeloftes. Tenslotte is er nog een argument tegen een speciaal type coalitieregering: deze waarbij een pivotale partij of meerdere partijen langdurig in de regering zetelen, zelfs wanneer ze electorale verliezen lijden of slechts een klein deel van het electoraat vertegenwoordigen. De regeringssamenstelling is dan steeds geheel of deels niet afhankelijk van de keuze van de kiezers maar in dit geval van de configuratie van het partijsysteem. Dit is analoog aan het eerste argument, met dat verschil dat de regeringssamenstelling in die optiek afhankelijk is van de onderhandelingsmacht van de partijen.

Zowel het Italiaanse politieke systeem vanaf 1948 tot 1993 als het Belgische naoorlogse systeem beantwoorden aan voornoemde kritieken. In beide landen zijn er vele voorbeelden van naoorlogse regeringen die na verkiezingen werden gevormd door partijen die electorale verliezen hadden geleden.⁹² De regeerprogramma's van de coalitieregeringen in beide landen waren uiteraard altijd compromisakkoorden waardoor de verschillende partijen steeds slechts een beperkt deel van hun programma konden realiseren. In beide landen ook heeft een christendemocratische pivotale partij meer dan veertig jaar ononderbroken deel uit gemaakt van de regeringen, ook al behaalde de Italiaanse DC in 1992 meer dan twintig procentpunten minder dan in 1948 en kregen de Vlaamse en Waalse christendemocraten in 1995 gezamenlijk slechts 24.9 % van de Belgische stemmen, eveneens meer dan twintig procentpunten minder dan hun score als de CVP in 1958. In België wordt het gebrek aan responsiviteit van regeringen nog versterkt door het communautair gesplitste partijsysteem. Doordat het in

⁹¹ Of voedt dit toch de perceptie van een gebrek aan responsiviteit.

⁹² Een in het oog springend voorbeeld in Italië was de DC-PSI-PSDI-PLI regering uit 1992, die bij de verkiezingen een gezamenlijk verlies van 4.7 procentpunten had geleden. In België had de CVP-PSC-BSP-PSB coalitie uit 1991 een gecumuleerde verkiezingsnederlaag van 8.1 procentpunten geleden.

België een ongeschreven regel is dat regeringscoalities symmetrisch zijn, is het nauwelijks mogelijk rekening te houden met electorale wijzigingen, omdat deze fluctuaties niet noodzakelijk op dezelfde wijze plaatsvinden in beide regionale partijssystemen (Deschouwer 2004a:188-189).

In Italië is het patroon van regeringsvorming sinds de hervorming van het kiessysteem drastisch gewijzigd. Alhoewel het land nog steeds over coalitieregeringen beschikt, worden deze coalities gevormd voor de verkiezingen in plaats van erna. Deze pre-electorale allianties presenteren voor de verkiezingen ook een regeerprogramma en een eerste minister. Daar de competitie sinds 1996 hoofdzakelijk tussen twee coalities plaatsgrijpt en er totnogtoe sprake is van perfecte alternatie tussen deze kartels, kunnen we niet meer spreken van een pivotale partij of alliantie, noch van een partij die langdurig in de regering zou zetelen.

Het is moeilijker om te beoordelen of er in België sinds de jaren negentig iets is veranderd in het hierboven geschetste patroon. Uiteraard betekende de paarsgroene regering die in 1999 werd gevormd en die in 2003 werd opgevolgd door een paars kabinet een einde aan veertig jaar onafgebroken christendemocratisch bestuur. Bovendien was de paarse regering uit 2003 een duidelijke winnende en dus responsieve coalitie: alle partijen boekten electorale winst die gecumuleerd meer dan 10 procentpunten in vergelijking met 1999 bedroeg. Maar uiteraard is dit slechts een momentopname en het lijkt ook geen rechtstreeks gevolg van de beperkte partijstelselverandering sinds 1991. Daarenboven kunnen we ons de vraag stellen naar de compatibiliteit van liberale en socialistische partijprogramma's en dus naar de responsiviteit van paarse regeerprogramma's naar de wensen van hun respectievelijke electoraten toe.

In theorie heeft de electorale hervorming in Italië de hierboven genoemde disfuncties voor de responsiviteit van coalitieregeringen opgeheven en dus de voedingsbodem voor meer legitimiteit gecreëerd.⁹³ Een beoordeling van de Belgische evolutie volgens dezelfde maatstaven noopt tot de voorzichtige conclusie dat de responsiviteit van recente regeringen wat is toegenomen, al kan dit ons inziens niet worden toegeschreven aan partijstelselverandering. Deze beoordelingen werden gemaakt op basis van theoretische reflecties. In de volgende alinea's gaan we na of deze conclusies ook worden bevestigd door surveys in de respectievelijke bevolkingen.

We zagen in hoofdstuk vier dat: Italië in de jaren zeventig van alle EU-lidstaten het slechtst scoorde op de indicator die de algemene levenstevredenheid van burgers mat; in 1980 slechts een vijfde van de Italianen tenminste vrij tevreden was over de democratische werking van hun land; en dat de Italianen in 1990 van alle EU-burgers nog steeds het minste vertrouwen hadden in de werking van hun democratie. In 1993 bereikte het land op deze indicator een dieptepunt: minder dan 15% van de Italianen zei vrij tot zeer tevreden te zijn over de

⁹³ Zoals we reeds verscheidene malen duidelijk hebben gemaakt, zien we in de praktijk dat de politieke dynamiek na verkiezingen, zoals bij de vorming van parlementaire fracties of in de houding van kleine partijen in coalitieregeringen, na de electorale hervorming vaak weinig verschilt van deze tijdens de eerste republiek (Bardi 1996:285).

Italiaanse democratie (Katz 2006:296-297). Uiteraard was dit niet enkel een gevolg van het gepolariseerd pluralistische partijsysteem en de daaruit voortvloeiende tegenwoordigheid van coalitieregeringen, die tot dat jaar het systeem hadden karakteriseerd, maar ook en vooral van het aan de oppervlakte komen van het Tangentopoli-schandaal in die periode. De daaropvolgende jaren vergrootte het vertrouwen van Italiaanse burgers in hun democratie opnieuw om vanaf het jaar 2000 zelfs naar Italiaanse normen ongekeerde hoogtes te bereiken, die weliswaar in Europees perspectief nog steeds aan de lage kant zijn. Volgens de meest recente Eurobarometer bleek het aandeel van de Italiaanse burgers dat vertrouwen heeft in de politieke partijen met 19% op gelijke hoogte te staan met het gemiddelde in de EU-15 (anon. 2006a:221).

België scoorde volgens peilingen die in het kader van de Eurobarometer werden uitgevoerd steeds gemiddeld op indicatoren die de tevredenheid met democratie meten.⁹⁴ Uit ISPO-onderzoek bleek wel dat in 1992 meer dan de helft van de respondenten van mening was dat stemmen zinloos is omdat partijen toch geen rekening houden met de voorkeuren van gewone burgers (De Winter 1996:350). In de meest recente Eurobarometer kwam naar voren dat 24% van de Belgen eerder wel vertrouwen heeft in hun politieke partijen en dat is 5 procentpunten beter dan gemiddeld in de EU-15 (anon. 2006a:221).

Extremisme

Een volgende kritiek op proportionele electorale systemen is dat ze de opkomst en proliferatie van extremistische partijen in de hand werken, of ten minste niet verhinderen (Farrell 2001:198-201). Dit houdt een dubbel gevaar in voor de stabiliteit van politieke systemen: door een parlementair klankbord te bieden aan politici en partijen die dat politieke systeem vijandig zijn gezind; en door het risico dat grote extremistische partijen steeds minder alternatieve regeringsmeerderheden mogelijk maken, waardoor het vormen van responsieve kabinetten wordt bemoeilijkt.

Italië werd tot begin jaren negentig gekenmerkt door de aanwezigheid van twee belangrijke extremistische partijen, de PCI en de MSI.⁹⁵ De scores voor deze anti-systeempartijen bereikten een hoogtepunt in 1976 toen ze gezamenlijk 40.5% van de stemmen behaalden.⁹⁶ In België brak het Vlaams Blok door in 1991 en groeide nadien om in 2004 bij regionale

⁹⁴ In de periode 1973-1981 was gemiddeld 48% van de Belgische burgers tevreden met de wijze waarop hun democratie werkt ten opzichte van 50% gemiddeld in de Europese gemeenschap (anon. 1981:11). In 1990 is dat 56% van de Belgen in vergelijking met gemiddeld 52% van burgers van de EG-12 (anon. 1990:4). In 2005 tenslotte blijkt 24% van de Belgen vertrouwen te hebben in hun politieke partijen wat 5 procentpunten meer is dan gemiddeld in de EU-15 (anon. 2006:221).

⁹⁵ Hoewel, zoals we in hoofdstuk vier hebben gezien, verschillende auteurs betogen dat na het 'historische compromis' dat de PCI sloot in 1973 de communistische partij ophield een anti-systeempartij te zijn.

⁹⁶ Vanaf de verkiezingen van 1963 tot en met die van 1987 bedroeg hun gecumuleerd aandeel consequent meer dan 30% van de stemmen.

verkiezingen bijna een vierde van de Vlaamse kiezers te vertegenwoordigen. Aan Waalse zijde was het Front National minder succesvol.

De partijsysteemverandering in Italië heeft de aanwezigheid van extremistische partijen niet ongedaan gemaakt. Aan de linkerkzijde van het politieke spectrum is er de PRC, de communistische scheurpartij die toegewijd blijft aan marxistisch-leninistische principes. Aan de rechterzijde is er de veel kleinere, neofascistische MS-FT. We hebben gezien dat sommige auteurs ook de LN als een extremistische partij beschouwen. Deze drie partijen hebben na de kieswethervorming gezamenlijk nooit meer dan twintig procent gehaald, in 2001 en 2006 slechts respectievelijk 9.3% en 11% van de proportionele stemmen. Dat is aanzienlijk minder dan het gecumuleerde aandeel van de extremistische partijen tijdens de eerste republiek. Door de hervorming van het kiesstelsel en het daaruit voortvloeiende nieuwe, bipolaire patroon van electorale competitie zijn zowel de voormalige communistische partij, de PDS, als de voormalige fascistische partij, de AN, in het systeem geïncorporeerd. De PDS had haar reformatie reeds voor de kieswethervorming in gang gezet en werd de voortrekker en sterkste partij van de linkse alliantie. De AN werd door de hervorming gedwongen om zich om te vormen tot een fatsoenlijk rechtse partij om deel uit te kunnen maken van het rechtse kartel (Pasquino 2004:6).

In België veranderde de invoering van een kiesdrempel van 5% in 2002 niets aan de representatie van extremistische partijen. Het Vlaams Blok was reeds veel te groot geworden om hierdoor te worden gestuit en ook het FN werd in 2003 niet verhinderd een kamerzetel in de wacht te slepen.

Keuzeduidelijkheid

Een laatste criteria waarop we de partijsysteemevoluties in Italië en in België en Vlaanderen willen beoordelen is de duidelijkheid van het systeem voor de kiezer. We hebben in het theoretische hoofdstuk geïllustreerd dat wanneer het aantal relevante partijen dat aan verkiezingen deelneemt, toeneemt, ook het aantal vergelijkingen tussen programma's die een geïnteresseerde kiezer moet maken exponentieel groeit. Daarenboven is er het hierboven vermelde gebrek aan verband tussen de verkiezingsuitslag en de regeringssamenstelling in meerpartijsystemen. In een meerderheids electoraal systeem waarin twee relevante partijen het tegen elkaar opnemen, is die connectie voor de kiezers wel duidelijk: de partij die de meeste stemmen behaalt, vormt de regering.⁹⁷

Zowel in Italië tot 1993 als in het naoorlogse België waren de twee voorgaande karakteristieken aanwezig. In de eerste Italiaanse republiek boden zich consequent zes à zeven

⁹⁷ Uiteraard is dat een te grove vereenvoudiging. Ook in meerderheidssystemen kan het gebeuren dat een partij die op nationaal niveau de meeste stemmen haalt, door het zetelverdelingssysteem via kieskringen, toch een minderheid aan zetels in de wacht sleept. Een bekend voorbeeld hiervan zijn de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 2000.

relevante en nog enkele kleinere partijen zich aan de kiezer aan. Gedurende de hele periode waren er centrumregeringen met rechtse of linkse accenten, die nauwelijks de electorale fluctuaties reflecteerden. In België kunnen we sinds de communautaire splitsing van de BSP in 1978 als laatste traditionele unitaire partij niet meer spreken over één electoraat. Vanaf toen hadden kiezers in zowel Vlaanderen als Wallonië steeds de keuze tussen vijf à zes relevante partijen.⁹⁸ In België waren bovendien van 1958 tot 1999 regeringen steeds centrumlinks of – rechts en was hun samenstelling frequent in tegenspraak met de electorale fluctuaties in het hele land of in een van beide landsdelen.

In theorie heeft in Italië de hervorming van het kiesstelsel en de daaruit resulterende partijsysteemverandering gezorgd voor een grotere keuzeduidelijkheid voor de kiezers. Het Italiaanse electoraat heeft nu de afgelijnde keuze tussen twee alternatieve regeringscoalities, eerste ministers en regeerprogramma's (Sanchez 2002:264-265). Het gemengde systeem, waarin meerderheidskenmerken de toon aanvoeren, zou ook duidelijke winnaars met een duidelijk mandaat moeten produceren. Op die manier zou de kloof tussen verkiezingsuitslag en regeringssamenstelling, die voor de hervorming als problematisch werd ervaren, moeten zijn gedicht. In de praktijk zijn, zoals we hebben gezien, de gevolgen van de partijsysteemtransformatie niet zo eenduidig positief. Bij de verkiezingen van 2001 had het electoraat wél voor het eerst de ondubbelzinnige keuze tussen een uittredende regeringscoalitie en een duidelijk uitdager (Pasquino 2004:6-7).⁹⁹ De kiezers konden dus retrospectief het beleid van de uittredende regering evalueren en prospectief de partijprogramma's van beide allianties afwegen op hun kwaliteit en geloofwaardigheid. Op die wijze werd de politiek van het mekaar uitbieden bij verkiezingen, zoals het tijdens de eerste republiek gebeurde, vervangen door verantwoordelijk campagnevoeren. In 2006 was dit bipolaire competitiepatroon tussen regering en oppositie opnieuw aanwezig. Deze duidelijke keuze tussen twee afgelijnde alternatieven is echter tot op vandaag niet absoluut. Op districtsniveau in de SMP-competitie is het gemiddeld aantal kandidaten consequent hoger dan twee en in beide kamers zijn er sinds 1994 nog steeds meer dan tien en in sommige legislaturen zelfs meer dan twintig afzonderlijke partijen vertegenwoordigd (Katz 2006:292-293). Het is in dat licht dat we dan ook de resultaten moeten zien van Italiaans enquêteonderzoek waaruit bleek dat in 2001 meer burgers van mening waren dat de politiek er sinds 1993 complexer op was geworden dan er burgers waren die vonden dat de hervorming tot een vereenvoudiging had geleid.

In België is het aantal in de Kamer vertegenwoordigde partijen gestadig gedaald van 13 in 1991 naar 10 in 2003. Volgens Hooghe tendeert het partijsysteem in Vlaanderen naar 4

⁹⁸ Met hun toenmalige partijnamen waren dat in Vlaanderen de CVP, de SP, de PVV, de VU, Agalev en het Vlaams Blok en in Wallonië de PSC, de PS, de PLP, het FDF, Ecolo en het FN.

⁹⁹ Meerbepaald de Olijfboomcoalitie, die wel licht van samenstelling was veranderd in vergelijking met 1996, als uittredende regeringscoalitie en het Huis van de Vrijheden als uitdagende alliantie.

relevante partijen of kartels met elk een afgelijnd ideologisch profiel, hetgeen de keuzeduidelijkheid voor de kiezer zou vergroten.

Besluit

We kunnen concluderen dat België sinds 1991 op drie van deze indicatoren lichte vooruitgang heeft geboekt maar dat de graduele partijsysteemverandering hiervoor slechts in beperkte mate verantwoordelijk is.¹⁰⁰ Voor de iets grotere keuzeduidelijkheid voor de kiezer lijkt de kieswethervorming van 2002, samen met een organische evolutie in het partijsysteem, wel mede verantwoordelijk. Op het vlak van extremisme is België minder succesvol geweest. Uiteraard zijn de redenen voor het succes van extreemrechts in vooral Vlaanderen talrijk en verscheiden maar het gebrek aan responsiviteit van regeringen ten gevolge van het verdeelde partijsysteem en het proportionele kiesstelsel kan hiervoor een belangrijke verklaring zijn.

Italië heeft sinds het begin van de jaren negentig op deze indicatoren wel vooruitgang geboekt, al dient dit vaak te worden genuanceerd. Op het vlak van stabiliteit lijken partijen na een leerproces de consequenties van pre-electorale allianties ook na de verkiezingen door te trekken. Het nieuwe patroon van partijencoöperatie en –competitie heeft verder: door een grotere responsiviteit van regeringen de legitimiteit van de Italiaanse democratie opnieuw op een aanvaardbaar niveau gebracht; door de dwingende noodzaak om zich in allianties te verenigen de grote extremistische partijen uit de eerste republiek gestimuleerd om zich te matigen en zich op die wijze in het gevestigde systeem te incorporeren, zij het dat langs beide zijden van het ideologische spectrum orthodoxe groepen zich van deze beweging hebben gedistantieerd; door de aanwezigheid van twee pre-electorale allianties de keuzeduidelijkheid voor de kiezers in theorie vergroot, al lijkt een leerproces langs zowel de zijde van de politici als van het electoraat in deze verder nodig. In Italië is de partijsysteemverandering ten gevolge van de electorale hervorming van 1993 dus wel steeds de meest verklarende factor voor de betere scores op deze prestatie-indicatoren.

¹⁰⁰ Het lijkt eerder zo dat het grotere belang van het regeerprogramma, de noodzaak tot budgettaire discipline opgelegd door de EMU-criteria en enkele institutionele wijzigingen hebben geleid tot grotere stabiliteit van het parlement en de regering, meer verantwoordelijk bestuur en bijgevolg meer legitimiteit voor de democratie.

DEEL 3: LESSEN VOOR BELGIË EN VLAANDEREN

H7 Naar een olijfboomcoalitie in Vlaanderen?

In dit afsluitende hoofdstuk willen we de inzichten die we in deze scriptie hebben opgedaan aanwenden om een prognose te maken naar de toekomst van een olijfboomcoalitie in België en Vlaanderen. Ligt deze in het verschiet, is het een verre toekomstdroom of een gemiste boot? We zullen hierbij zowel kijken naar de institutionele barrières voor deze vorm van progressieve frontvorming als naar de wenselijkheid van een partijsysteemtransformatie in meerderheidszin.

De waarschijnlijkheid van een olijfboomcoalitie in Vlaanderen

Zonder institutionele hervormingen

Uiteraard is het theoretisch mogelijk om in Vlaanderen te komen tot een groepering van progressieve partijen in de vorm van een koepelpartij zonder een voorafgaande reformatie van het electorale systeem of andere institutionele hervormingen. Dit is analoog aan talrijke mislukte socialistische pogingen uit het verleden als het verruimingsstreven van Collard, de doorbraakstrategie van Van Miert, het Sienjaal van Coppieters en De Baetselier (Reynaert 2004d:86-92) en de toenadering van Stevaert tot de groenen. Ook de oproep tot het vormen van een Vlaamse olijfboomcoalitie door de jonge socialisten Thijs en Van Brempt werd niet vergezeld door suggesties tot institutionele adaptaties (De Ville 2007). Deze voorstellen hadden officieel een heroriëntering van progressieve partijen, die was aangepast aan de nieuwe breuklijnen in de samenleving en zou leiden tot een duidelijkere keuze voor de kiezers, tot doel en officieus ook steeds een versterking van de socialistische partij. De hand werd gereikt naar de katholieke arbeidersbeweging, groenen en linkse Vlaams-nationalisten. Wanneer we deze afzonderlijk bekijken, zien we dat zonder een hervorming van het kiessysteem de eerste twee groepen weinig belang hadden en hebben bij progressieve frontvorming. In een pluralistisch partijsysteem, vooral wanneer dit is gepolariseerd, is een centrumpartij meestal onmisbaar in regeringscoalities. De meer dan veertig jaar onafgebroken christendemocratische regeringsdeelname in Italië en België zijn overtuigende bewijzen van deze Sartoriaanse stelling. Zolang België een pluralistisch partijsysteem blijft, heeft de christelijke arbeidersbeweging er voor haar belangenverdediging dus baat bij zich aan de christendemocratische centrumpartij te blijven liëren. In een proportioneel kiessysteem zoals het huidige Belgische ontbreekt het ook de ecologische partij aan stimulansen om haar zelfstandigheid op te geven in ruil voor samenwerking met andere progressieven. Onderzoek naar de kiezersprofielen van partijen brengen belangrijke verschillen tussen het socialistische

en het groene kiespubliek aan het licht (Billiet, Swyngedouw, Depickere, Meersseman 2001:23-33). In die optiek is het waarschijnlijk dat het samengaan van beide partijen niet wordt gevolgd door delen van hun electoraten. De progressieve Vlaams-nationalisten zijn uiteindelijk wel ingegaan op een socialistisch voorstel tot progressieve frontvorming. Dit gebeurde echter pas na het uiteenvallen van de Volksunie en de invoering van een kiesdrempel in 2002, die de toen pas opgerichte partij Spirit meer dan waarschijnlijk op eigen houtje niet zou hebben weten te overschrijden.

We kunnen concluderen dat de progressieve frontvormers uit het verleden te weinig aandacht hebben gehad voor de centrale rol van het electorale systeem, die in de partijsysteemliteratuur door het institutionalisme wordt benadrukt en ook in ons eigen onderzoek werd bevestigd. Zonder de stimulans tot alliantievorming die uitgaat van meerderheids- of gemengde electorale systemen, lijken kleinere partijen of drukkingsgroepen weinig geneigd om hun onafhankelijkheid en zelfstandigheid of hun geprivilegieerde band met een pivotale centrumpartij op te geven voor een onzekere toekomst in coalitievorming met andere partijen.

Institutionele hervormingen op federaal niveau

Uit deze scriptie kwam dus de centrale rol van de hervorming van het electorale systeem in de partijsysteemtransformatie in Italië naar voor. Uit wat we totnogtoe hebben uiteengezet, menen we te kunnen afleiden dat een hervorming van het electorale systeem in meerderheidszin in België een noodzakelijke en voldoende voorwaarde vormt voor partijsysteemtransformatie in bipolaire richting.

We hebben er echter in het vorige hoofdstuk op gewezen dat er in België in vergelijking met Italië twee institutionele barrières zijn voor een hervorming van het kiesstelsel in meerderheidszin. Een electorale hervorming is er een exclusies prerogatief van het parlement, omdat het gebruik van referenda tot op heden ongrondwettelijk is. Dat betekent dat het de partijen zelf zijn die zullen moeten beslissen tot een transformatie van het partijsysteem dat zij vorm geven via een hervorming van het electorale stelsel. Daarenboven vereist een hervorming van het kiessysteem in meerderheidszin er een grondwetswijziging. Zoals we hebben gezien bepalen artikels 62 en 68 van de Belgische grondwet voor respectievelijk de Kamer van Volksvertegenwoordigers en de Senaat dat verkiezingen gebeuren volgens het stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Deze twee institutionele drempels impliceren dus dat voor de invoering van een meerderheids- of gemengd kiesstelsel een twee derden meerderheid in het parlement moet worden gevonden. In de volgende paragrafen gaan we onder andere aan de hand van een wetenschappelijke studie na of de door Benoit geformuleerde voorwaarden voor een electorale hervorming zijn vervuld.¹⁰¹

¹⁰¹ Zoals in het theoretische hoofdstuk over partijsystemen en partijsysteemverandering aangegeven, poneert Benoit dat partijsystemen zullen transformeren via een electorale hervorming als zulk een wijziging in het

Een federaal meerderheidskiesstelsel

Het wetenschappelijk comité van de commissies voor politieke vernieuwing heeft simulaties van de toepassing in België van meerderheidskiessystemen in één en in twee stemrondes gemaakt op basis van de verkiezingsuitslagen van 1995 en 1999 (anon. 2001b:147-161).¹⁰² Deze toepassingen bleken steeds in het voordeel van de grootste partij in beide landsdelen te zouden zijn geweest. In alle scenario's profiteerden de CVP en de PS van een electorale hervorming in meerderheidszin. Een meerderheidssysteem in één stemronde zou ook in het voordeel van de VLD en de PRL zijn geweest. In twee stemrondes zouden zij, volgens een hypothetische maar neutrale simulatie van stemoverdrachten, veel minder goed scoren. Voor de SP waren alle scenario's pessimistisch. Dit gold minder voor het Vlaams Blok en de PSC bij een meerderheidsstelsel in één stemronde, aangezien deze partijen het in 1995 en 1999 goed deden in enkele geografisch geconcentreerde gebieden. In twee stemrondes zou de PSC ook worden benadeeld en het Vlaams Blok zelfs geen enkele vertegenwoordiging hebben weten af te dwingen. De middelgrote en kleinere partijen Agalev, Ecolo en de Volksunie zouden volgens alle scenario's verdwijnen.¹⁰³ We kunnen afleiden dat in elk scenario steeds slechts één of maximum twee partijen per landsgedeelte zouden profiteren van de adaptatie van een meerderheidskiesstelsel in België terwijl de andere partijen ernstig worden benadeeld en sommige zelfs tot verdwijnen zouden zijn gedoemd. Dit betekent dat het uiterst onwaarschijnlijk is dat er in het parlement een twee derden meerderheid zou worden gevonden om zo een hervorming door te voeren. Wel moet deze simulatie worden genuanceerd aangezien er vele hypothetische bewerkingen werden uitgevoerd en er ook geen rekening werd gehouden met de waarschijnlijke evolutie waarbij partijen zich zouden verenigen in allianties anticiperend op het nieuwe kiesstelsel. Dit noopt ons aldus tot het cirkelbesluit dat de aanname van een meerderheidskiesstelsel om te komen tot een partijsysteemtransformatie in België een voorafgaande bereidheid van de gevestigde partijen veronderstelt om zich na die reformatie te verenigen in allianties.

Een federaal gemengd kiesstelsel

Het gemengde kiesstelsel dat in de jaren negentig naast in andere gevestigde en nieuwe democratieën ook in Italië werd ingevoerd, is een ander perspectief via dewelke in België voorstanders van progressieve frontvorming en partijsysteemtransformatie hun plannen zouden kunnen realiseren. Ook dit houdt een afwijking van het proportionele kiesstelsel in en

voordeel is van partijen of van een alliantie, die ook machtig genoeg zijn om dergelijke institutionele hervorming door te voeren.

¹⁰² We hanteren de toenmalige partijnamen.

¹⁰³ Enkel Ecolo zou volgens een simulatie van verkiezingen in twee stemrondes waarbij werd uitgegaan van niet-neutrale stemmenoverdrachten nog enkele volksvertegenwoordigers kunnen afvaardigen.

dus gelden dezelfde institutionele drempels als voor de aanname van een meerderheidskiessysteem. Omdat een gemengd kiesstelsel erg kan verschillen naargelang het aandeel zetels dat volgens een meerderheids- en een proportionele component wordt verdeeld en door de complexiteit van dergelijke gemengde systemen, is het onmogelijk in deze een simulatie uit te voeren. Wel kunnen we dankzij dit onderzoek de Italiaanse case als voorbeeld nemen. Grote partijen konden er zich vinden in de meerderheidskenmerken van een gemengd systeem terwijl kleine partijen door de proportionele elementen hoopten hun voortbestaan te kunnen verzekeren. In de volgende alinea gaan we na of we daaruit kunnen besluiten dat in België dergelijke hervorming een kans maakt.

Een van de belangrijkste evoluties in het Italiaanse partijstelsel ten gevolge van de electorale hervorming was het verdwijnen van centumpartijen.¹⁰⁴ Dit is een logisch gevolg van het bipolaire patroon van electorale competitie, dat de invoering van een gemengd systeem waarin meerderheidskenmerken doorwegen met zich meebrengt. Het is dus zeer waarschijnlijk dat de invoering van een gemengd kiesstelsel als het voormalige Italiaanse ook in België tot het verdwijnen van een centrumpositie zou leiden. Dus kunnen we ervan uitgaan dat de christendemocraten er niet zullen instemmen met dergelijke reformatie.¹⁰⁵ Hetzelfde geldt waarschijnlijk voor de Vlaamse en Waalse extreemrechtse partijen. Indien zij in een gemengd kiessysteem een rol van betekenis willen blijven spelen, zullen zij zich moeten matigen en tot de rechtse alliantie toetreden.¹⁰⁶ Tenslotte is het ook weinig waarschijnlijk dat kleine partijen zullen instemmen met een hervorming van het voor hen voordelige proportionele systeem. Dus lijkt het ook voor de invoering van een gemengd kiesstelsel in België onwaarschijnlijk dat een twee derden meerderheid kan worden gevonden.

Een nieuw federaal proportioneel kiesstelsel

Als het de progressieve frontvormers en andere herverkavelaars werkelijk te doen is om, samen met andere voordelen, de band tussen vertegenwoordigers en hun kiesdistrict te vergroten en een grotere keuzeduidelijkheid voor het electoraat te bewerkstelligen, is een andere mogelijkheid hiertoe het invoeren van een kiesstelsel van gepersonaliseerde evenredige vertegenwoordiging (anon. 2001b:23-27). Dit is het kiessysteem dat in Duitsland wordt gebruikt. In dat systeem worden de zetels, net zoals in het gemengde kiessysteem dat in Italië werd gehanteerd, verdeeld volgens een combinatie van een meerderheidsstelsel op

¹⁰⁴ Of correcter: de kleine centumpartijen die als erfgenamen van de DC zijn blijven bestaan, werden gedwongen zich bij de linkse of de rechtse alliantie aan te sluiten. Experimenten als het Patto per l'Italia, het Patto Segni of Italia dei Valori, centrumallianties en -partijen die zelfstandig aan de verkiezingen deelnamen, draaiden stevast uit op een mislukking.

¹⁰⁵ Waarbij we veronderstellen dat zij, in tegenstelling tot sommige christendemocraten in Italië tijdens het hervormingsproces, op de hoogte zijn van deze consequentie van een gemengd kiesstelsel, onder andere door hun kennis van het Italiaanse voorbeeld.

¹⁰⁶ Net als in Italië is gebeurd met de MSI, die zich onder leiding van Fini omvormde tot de regierungsfähige partij AN en tot de rechtse alliantie toetrad.

districtsniveau en een proportionele methode op kieskringniveau. De kiezer heeft dus ook in deze twee stemmen. Dit gemengde kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging verschilt van andere gemengde systemen zoals het Italiaanse hierin dat het aandeel zetels dat een partij behaalt integraal wordt bepaald door haar proportionele score.¹⁰⁷ Op die wijze is dit kiesstelsel, hoewel het vaak als gemengd wordt geclassificeerd, een zuiver proportioneel systeem.¹⁰⁸ Dit betekent dat voor de invoering van dergelijk systeem in België geen grondwetsherziening is vereist en deze dus door een gewone meerderheid kan worden doorgevoerd. De voordelen van gepersonaliseerde evenredige vertegenwoordiging zijn dat kiezers de duidelijke keuze hebben tussen enkele kandidaten op districtsniveau, er op die wijze een band ontstaat tussen deze vertegenwoordigers en hun districten terwijl door de competitie op kieskringniveau, die ook de zetelverdeling in het parlement bepaalt, proportionaliteit is verzekerd. De stimulans om zich te verenigen in pre-electorale allianties is in deze wel veel minder sterk aanwezig dan in gemengde systemen.

Institutionele hervormingen op Vlaams niveau

We kunnen ons ook de vraag stellen naar de mogelijkheid van een electorale hervorming op Vlaams niveau die zou kunnen leiden tot Vlaamse partijsysteemtransformatie.

De regelgeving betreffende verkiezingen op deelstatelijk niveau in België is vervat in de grondwet, in bijzondere wetten, gewone wetten en bijzondere decreten (anon. 2001b:133-146). De essentiële kenmerken, zoals de opkomstplicht, het evenredigheidsrecht en het actief en passief kiesrecht zijn het voorwerp van bijzondere wetten. Dit betekent dat indien men in Vlaanderen voor de verkiezing van het Vlaamse parlement het kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging zou willen inruilen voor een meerderheids- of gemengd kiessysteem dit een tussenkomst van de federale bijzondere wetgever vereist.¹⁰⁹ Hetzelfde geldt voor de invoering van een kiesdrempel. Voor een aantal minder centrale karakteristieken van hun kiesstelsels beschikken het Vlaamse en het Waalse parlement wel over constitutieve autonomie.

¹⁰⁷ Behalve in die gevallen waarin een partij meer districtszetels haalt dan haar volgens de proportionele verdeling toekomt. Zij mag die zogenaamde überhangmandaten houden, waardoor de Kamer meer vertegenwoordigers telt dan normaal.

¹⁰⁸ Ook in het Italiaans kiesstelsel dat van 1993 tot en met 2005 van kracht was, werd er een mechanisme gehanteerd dat een correctie toepaste in het nadeel van partijen die veel zetels behaalden op districtsniveau, het zogenaamde scorporo-mechanisme. Doch was deze correctie niet absoluut, waardoor er wel een gevoelige scheeftrekking ontstond en we dus kunnen spreken over een werkelijk gemengd systeem.

¹⁰⁹ Dit betekent in essentie dat de fundamentele kenmerken van het kiesstelsel voor het Vlaamse parlement slechts kunnen worden gewijzigd wanneer op federaal niveau in beide kamers: de meerderheid van de leden van elke taalgroep aanwezig is; een meerderheid van de uitgebrachte stemmen in elke taalgroep ja-stemmen zijn; wanneer het totaal van de ja-stemmen twee derden van de uitgebrachte stemmen bereikt (Vande Lanotte, Goedertier 2003:123-124).

Besluit

Wanneer we hier dan een concluderende prognose maken naar de waarschijnlijkheid van een olijfboomcoalitie in Vlaanderen, heeft deze scriptie vooral aangetoond dat een hervorming van het kiessysteem in meerderheidszin de doorslaggevende stimulans is voor partijen om zich in zulke pre-electorale alliantie te verenigen. Ook de geschiedenis van progressieve frontvorming in België en Vlaanderen bewijst dat partijsysteemtransformatie zonder institutionele veranderingen weinig waarschijnlijk is. We hebben daarenboven aangetoond dat in vergelijking met Italië, waar partijsysteemtransformatie onder invloed van een voorafgaande electorale hervorming wel heeft plaatsgegrepen, er in België twee institutionele obstakels zijn voor partijsysteemhervormers. Voor een reformatie van zowel het federale als het Vlaamse kiesstelsel zijn bijzondere meerderheden vereist. We hebben zowel aan de hand van een studie als verwijzend naar de Italiaanse case geargumenteed dat een electorale hervorming in België in het nadeel is van belangrijke politieke krachten. Kiesstelseltransformaties in meerderheidszin is in het voordeel van te weinig partijen om hiervoor een twee derden meerderheid te vinden. Om al deze redenen lijkt de vorming van een olijfboomcoalitie in Vlaanderen ons niet erg waarschijnlijk.

Uiteraard is deze prognose er een op basis van theoretische en comparatieve reflecties en kunnen we beschuldigd worden van institutioneel determinisme. Politiek is namelijk geen theoretisch maar een praktisch en dynamisch gegeven en de beslissing tot progressieve frontvorming wordt gemaakt door politici en niet gedetermineerd door institutionele spelregels. Omdat aldus radicale partijsysteemtransformatie in België en Vlaanderen niet geheel ondenkbaar is, willen we in de slotparagrafen van deze scriptie nog even stilstaan bij de wenselijkheid van dergelijke reformatie.

De wenselijkheid van een olijfboomcoalitie in Vlaanderen

Voor een beoordeling van de wenselijkheid van een electorale hervorming in meerderheidszin en een daaruit voortvloeiende radicale partijsysteemtransformatie die op haar beurt tot de vorming van twee allianties leidt, kunnen we gebruik maken van onze analyse van de gevolgen van Italiaanse en Belgische partijsysteemverandering die we in het vorige hoofdstuk hebben gemaakt. Daarnaast zullen we ook summier twee onderzoeken bespreken die deze problematiek empirisch hebben getest om tenslotte nog een theoretische reflectie te presenteren over de opportuniteit van Vlaamse en Belgische partijsysteemtransformatie.

De Italiaanse case als dubieus voorbeeld

Uit onze eigen analyse is gebleken dat Italië er door de partijsysteemverandering op vier indicatoren die iets zeggen over de prestaties van het democratische systeem matig tot sterk is op vooruitgegaan. België heeft op drie van deze indicatoren sinds 1991 slechts een zeer beperkte vooruitgang geboekt. Extremistische partijen zijn vooral in Vlaanderen blijven groeien waardoor België op deze indicator slechter scoort.

Een voor de hand liggende maar ondoordachte conclusie zou zijn dat een partijsysteemtransformatie naar Italiaans model in België tot een betere werking van de democratie zal leiden. Deze redenering is onbezonnen om op zijn minst twee redenen die we hieronder verduidelijken.

Het is belangrijk een opmerking die we ook helemaal aan het begin van deze scriptie maakten te herhalen: de gevolgen van de Italiaanse electorale hervorming en partijsysteemverandering kunnen wel een indicatie zijn voor wat de gevolgen zullen zijn van eenzelfde electorale hervorming in België, doch is het onwaarschijnlijk dat de analogie absoluut zal zijn. Electorale reformaties en partijsysteemveranderingen worden gemaakt door politici die niet enkel door rationele analyses worden gedreven en dus is het niet gegarandeerd dat motieven en daarop gesteunde handelingen van politici in de twee landen dezelfde zullen zijn (Katz 2006:297-298). Ook andere landspecifieke kenmerken kunnen zorgen voor een verschillende evolutie ondanks de introductie van identieke maatregelen.

Bovendien scoorde Italië op al deze indicatoren¹¹⁰ voor de electorale hervormingen nog slechter dan België aan het begin van de jaren negentig. Aldus was het voor dat land gemakkelijker om zich op deze eigenschappen te verbeteren. Wanneer we hier een rudimentaire vergelijking maken tussen de huidige democratische prestaties van Italië en België, zien we dat Belgische parlementen en regeringen stabiel zijn¹¹¹ en de Belgische democratie door zijn burgers als meer legitiem¹¹² wordt aanzien. Keuzeduidelijkheid bij verkiezingen is moeilijker te beoordelen en hangt opnieuw af van de keuze tussen allianties en partijen als belangrijkste actoren in de Italiaanse politiek. In het eerste geval heeft het Italiaanse electoraat een duidelijkere keuze dan het Belgische, in het tweede geval is het omgekeerde eerder waar. We hebben gezien dat de Italiaanse burgers zelf veeleer met de tweede interpretatie instemmen. Enkel wat betreft het succes van extremistische partijen scoren België en vooral Vlaanderen slechter dan Italië. Het is dus twijfelachtig of in België een electorale en partijsysteemhervorming tot nog betere resultaten zou leiden.

¹¹⁰ We brengen ze hier nogmaals in herinnering: stabiliteit, legitimiteit, extremisme en keuzeduidelijkheid.

¹¹¹ Zoals we in het vorige hoofdstuk hebben gezien, kon in België sinds 1991 elke regering zijn normale legislatuurtermijn vervolmaken terwijl Italië sinds 1994 negen regeringen heeft gekend.

¹¹² In de meest recente Eurobarometer werd niet meer gepeild naar de tevredenheid van burgers met de wijze waarop de democratie in het algemeen werkt. Wel werd hen gevraagd naar hun vertrouwen in een aantal specifieke instellingen. Het aandeel Belgen dat eerder wel vertouwen heeft in het parlement, de regering en politieke partijen ligt met respectievelijk 49%, 45% en 24% significant hoger dan het EU-25 gemiddelde en dan de Italiaanse scores die respectievelijk 37%, 32% en 19% bedragen (anon. 2006:221-224).

Inopportuun volgens een deel van de literatuur

Daarenboven zijn de relatief positieve resultaten van de Italiaanse electorale en partijsysteemtransformatie waartoe we door onze eigen analyse konden besluiten in tegenspraak met onderzoek dat de invloed van electorale systemen op democratische prestaties van landen op kwantitatieve wijze heeft bestudeerd.

Onderzoek van Doorenspleet heeft uitgewezen dat landen die een gemend electoraal systeem hanteren consequent slechter scoren op indicatoren¹¹³ die een aanwijzing bieden voor de democratische prestaties dan landen waarin een proportioneel of een meerderheidskiessysteem wordt toegepast (2005:40-43). Het is dus niet zo dat gemengde systemen de beste kenmerken van meerderheids- en proportionele kiessystemen combineren, ze voegen eerder hun defecten samen.

Lijphart heeft de conventionele aanname dat proportionele kiessystemen en meerpartijsystemen voor een meer accurate vertegenwoordiging zorgen terwijl meerderheidskiessystemen en tweepartijsystemen effectiviteitsvoordelen bieden, empirisch getest (Lijphart 1994:4-12).¹¹⁴ Zijn bevindingen ontkrachten deze trade-off these. Proportionele systemen blijken inderdaad een eerlijkere vertegenwoordiging en betere representatie van minderheidsgroepen te garanderen.¹¹⁵ Daarentegen werd uit het onderzoek duidelijk dat meerderheidssystemen niet tot effectiever beleid leiden.¹¹⁶ Ook op effectiviteitsindicatoren presteren democratieën die proportionele kiessystemen hanteren dus superieur.¹¹⁷ Door Lijphart aangevoerde verklaringen voor de alomvattende superioriteit van proportionele systemen, meerpartijsystemen en coalitieregeringen zijn dat: éénpartijregeringen inderdaad sneller beslissingen kunnen nemen maar snelle besluiten niet steeds de goede zijn; regeringsalternaties in meerderheidsdemocratieën tot te abrupte beleidskoerswijzigingen leiden en vooral in economisch beleid een zekere mate van

¹¹³ Deze maten van de democratische prestaties van systemen die werden gehanteerd, zijn enerzijds overheidseffectiviteit, -aansprakelijkheid en -corruptie en anderzijds representatie en participatie.

¹¹⁴ Lijphart hanteert in de tekst de term consensusdemocratieën in plaats van meerpartijsystemen en meerderheidsdemocratieën in plaats van tweepartijsystemen. Zoals we in hoofdstuk drie hebben gezien is de vorm van het partijsysteem slechts één kenmerk van democratietypes. Doch in dit betoog heeft de auteur het vooral over deze eigenschap. De andere kenmerken zoals éénpartij- versus coalitieregeringen, de organisatie van de uitvoerende macht en de relatie tussen de regering en het parlement kunnen ook worden gezien als gevolgen die uit het partijsysteemtype voortvloeien (Lijphart 1994:2).

¹¹⁵ Proportionele systemen scoren meer bepaald beter dan meerderheidssystemen wat betreft: de representatie van vrouwen in het parlement; de kwaliteit van het gezinsbeleid; de vrijwillige opkomst bij verkiezingen; de rechtvaardigheid van de inkomensverdeling; en algemene democratische kwaliteitsindicatoren (Lijphart 1994:5-7).

¹¹⁶ Proportionele systemen presteren effectiever in: het verzekeren van publieke orde en vrede; en het stimuleren van economische voorspoed (Lijphart 1994:7-8).

¹¹⁷ De superioriteit van proportionele systemen werd bevestigd in onder andere: het hierboven besproken *Electoral systems and democratic quality: do mixed systems combine the best or the worst of both worlds? An explorative quantitative cross-national study* (Doorenspleet 2005:28-49), zij het dat de hierin gevonden verschillen niet steeds significant waren; en in *Political parties, electoral systems and democracy* (Hoffman 2005:231-242).

continuïteit nodig is; beleid dat een brede consensus geniet meer kans heeft om succesvol te worden geïmplementeerd dan politieke beslissingen die tegen de wensen van een groot deel van de samenleving ingaan; en dat om de sociale rust te behouden vooral in verdeelde maatschappijen overleg en consensusbesluitvorming een grotere kans op slagen hebben dan het nemen van eenzijdig opgelegde beslissingen.

Noodzakelijk uit responsiviteitsoverwegingen

Hoewel de Italiaanse case geen eenduidige conclusies toelaat wat de wenselijkheid van een partijsysteemtransformatie in meerderheidszin betreft en recent onderzoek eerder voor het behoud van een proportioneel kiesstelsel en een meerpartijstelsel pleit, lijken twee evoluties ook in België aan te sturen op een partijsysteemverandering in bipolaire richting.

Een eerste stimulans hiertoe is de huidige hoedanigheid van partijen (Mair 2006:70).¹¹⁸ Nu deze kartelpartijen en hun politici zich steeds minder als representanten van een bepaald segment uit de samenleving presenteren maar eerder als bestuurders, kan de legitimiteit van deze partijen en van de democratie waarin ze opereren niet langer worden gegarandeerd op basis van een ideologische band tussen kiezers en hun vertegenwoordigers. Legitimiteit van politici, partijen en het ruimere politieke systeem kan dan alleen gevrijwaard worden door de aansprakelijkheid van politici als bestuurders te promoten. Dit moet gebeuren door de keuze over de samenstelling van de regering aan het electoraat over te laten. In het huidige Belgische meerpartijsysteem waar steeds coalities na verkiezingen onderhandelen over regeringsvorming is dergelijke responsiviteit¹¹⁹ vaak afwezig, zoals we reeds voldoende hebben aangetoond. Dit toch bewerkstelligen zal een radicale herstructurering van het partijsysteem inhouden en wellicht een daaraan voorafgaande wijziging van het electorale proces vergen.

De tweede impuls is het succes van extreemrechts in België in het algemeen en in Vlaanderen in het bijzonder.¹²⁰ Dit heeft in interactie met de noodzakelijke tegenwoordigheid van coalitieregeringen door het proportionele kiesstelsel een negatief effect op de mogelijkheid tot responsief bestuur. Het aandeel zetels dat behaald wordt door extremistische partijen verhoudt zich negatief tot het aantal mogelijke alternatieve regeringscoalities. Als deze partijen groeien wordt het dus steeds moeilijker om responsieve regeringen te vormen, wat dan weer een

¹¹⁸ We hebben uit relevantieoverwegingen gekozen om de hele discussie over partijverandering in deze scriptie niet te behandelen. Zie voor recente synopsissen hierover onder andere: Janda, Harmel 1994:259-287; Katz, Mair 1995:5-28; Mair 1997:93-119; Mair, Muller, Plasser 2004b:1-16; en Devos 2006a:257-274.

¹¹⁹ Zoals we ook eerder in deze scriptie verduidelijkten wordt hier opnieuw een enge interpretatie van responsiviteit gehanteerd: het is in deze optiek afhankelijk van de mate waarin de regeringsamenstelling een weerspiegeling is van het verkiezingresultaat.

¹²⁰ De volgende redenering is theoretisch en abstract en negeert tegenstrijdige voorbeelden uit de politieke realiteit. Doch is dit betoog niet intuïtief maar is het een integratie van de reflecties van Sartori over gepolariseerd pluralistische systemen, de rol van anti-systeempartijen in deze stelsels en de overlevingskansen van dergelijke bestellen (Sartori 2005:116-128) en van het 'imperfect bipolarism' model van Galli (Furlong 1994:148-150).

negatieve impact heeft op de legitimiteit van de democratie.¹²¹ Dit gebrek aan responsiviteit en de daaruit voortvloeiende dalende legitimiteit kan dan weer aanleiding geven tot een groter aandeel ontevreden kiezers en vermoedelijk stemmenwinst voor extreemrechtse partijen.¹²² Zo zit het meerpartijensysteem gevangen in een neergaande spiraal die slechts kan worden doorbroken door partijsysteemtransformatie in bipolaire zin. In dat geval wordt het partijsysteem gevormd door twee relevante partijen of pre-electorale allianties en worden extremistische partijen gedwongen zich te integreren in de rechtse partij of alliantie.¹²³

Besluit

We moeten besluiten dat op de vraag naar de wenselijkheid van partijsysteemtransformatie in bipolaire zin in België en Vlaanderen slechts een ambigu antwoord mogelijk is.

De adaptatie van een gemengd kiesstelsel is in Italië niet onverdeeld succesvol geweest en wetenschappelijk onderzoek heeft de inferioriteit van dergelijke kiessystemen aangetoond. Uit nog ander onderzoek is dan weer gebleken dat proportionele kiesstelsels en de partijsystemen die er uit voortvloeien het meest garant staan voor goede democratische prestaties. Ook het linguïstisch en cultureel verdeelde karakter van België vereist het gebruik van proportionele eerder dan van meerderheidsmechanismen (Lijphart 1984:22-23). Aldus zouden we kunnen besluiten dat partijsysteemtransformatie in België onwenselijk is.

Daarentegen is het in België en vooral in Vlaanderen wegens het huidige proportionele kiesstelsel, het daaruit voortvloeiende meerpartijensysteem in interactie met het alsmaar groeiende succes van extremistische partijen steeds minder mogelijk om regeringen te vormen die verkiezingsuitslagen respecteren. Om dit te bewerkstelligen lijkt een electorale en partijsysteemhervorming in meerderheidszin genoodzaakt. Misschien zal België op die wijze toch het steeds meer select wordende clubje van ontwikkelde democratieën¹²⁴ waar kiezers een rechtstreekse zeg in de vorming van de regering worden ontzegd, moeten verlaten (Mair 2006:70).

¹²¹ De invloed van responsiviteit van regeringen op de legitimiteit van het systeem en de aanwezigheid van gevoelens van politieke aliënering wordt onder anderen beschreven door Weatherford (1991:251-276).

¹²² De relatie tussen een gebrek aan legitimiteit van het democratische systeem en het partijsysteem en de opkomst en het succes van extreemrechtse partijen wordt geponeerd door onder anderen Ignazi (1992:21-23).

¹²³ Behalve in de zeer hypothetische situatie waarin de extremistische partij er na een hervorming van het electoraal stelsel in meerderheidszin in zou slagen de meerderheid van de zetels te veroveren.

¹²⁴ De hedendaagse democratieën waar nog steeds een traditioneel patroon van overlappende coalities en uitgebreide onderhandelingen over de regeringsvorming plaatsvinden zijn naast België: Luxemburg; Nederland; Finland; en Zwitserland als atypisch geval (Mair 2006:70).

Bibliografie

Wetenschappelijke Tijdschriften

Anderson, C.J., 1998, Parties, party systems, and satisfaction with democratic performance in the new Europe. In: *Political Studies*, 46, 3, pp.572-588.

Bardi, L., 1996, Change in the Italian party system. In: De Winter, L., Della-Porta, D., Deschouwer, K. (eds.), *Partitocracies between crises and reforms: the cases of Italy and Belgium*. In: *Res Publica*, 38, 2, pp.279-294.

Bartolini, S., D'Alimonte, R., 1998, Majoritarian miracles and the question of party system change. In: *European Journal of Political Research*, 34, 1, pp.151-169.

Bartolini, S., Chiaramonte, A., D'Alimonte, R., 2004, The Italian party system between parties and coalitions. In: *West European Politics*, 27, 1, pp.1-19.

Benoit, K., 2004, Models of electoral system change. In: *Electoral studies*, 23, 3, pp.363-389.

Blondel, J., 1968, Party systems and patterns of government in western democracies. In: *Canadian Journal of Political Science*, 1, 2, pp.180-203.

Calise, M., 1994, The Italian partocracy. Beyond president and parliament. In: *Political Science Quarterly*, 109, 3, pp.441-479.

Capoccia, G., 2002, Anti-system parties: a conceptual reassessment. In: *Journal of Theoretical Politics*, 14, 1, pp.9-35.

D'Alimonte, R., 1998, The Italian elections of 1996. In: *European Journal of Political Research*, 34, 1, pp.171-174.

Della-Porta, D., Vannucci, A., 1997, The resources of corruption: some reflections from the Italian case. In: *Crime, Law, and Social Change*, 27, 3-4, pp.231-254.

Deschouwer, K., 1996, Waiting for 'the big one': the uncertain survival of the Belgian parties and party system(s). In: De Winter, L., Della-Porta, D., Deschouwer, K. (eds.), *Partitocracies between crises and reforms: the cases of Italy and Belgium*. In: *Res Publica*, 38, 2, pp.295-306.

Deschouwer, K., Lucardie, P., 2003, Partijen en partijsystemen in Nederland en Vlaanderen. In: *Sociologische Gids*, 50, 2, pp.131-155.

De Winter, L., 1996, Party encroachment on the executive and legislative branch in the Belgian polity. In: De Winter, L., Della-Porta, D., Deschouwer, K. (eds.), *Partitocracies between crises and reforms: the cases of Italy and Belgium*. In: *Res Publica*, 38, 2, pp.325-351.

De Winter, L., Della-Porta, D., Deschouwer, K. (eds.), 1996a, Partitocracies between crises and reforms: the cases of Italy and Belgium. In: *Res Publica*, 38, 2, pp.215-468.

De Winter, L., Della-Porta, D., Deschouwer, K., 1996b, Comparing similar countries: Belgium and Italy. In: De Winter, L., Della-Porta, D., Deschouwer, K. (eds.), Partitocracies between crises and reforms: the cases of Italy and Belgium. In: *Res Publica*, 38, 2, pp.215-235.

De Winter, L., Swyngedouw, M., Dumont, P., 2006, Party system(s) and electoral behaviour in Belgium: from stability to balkanisation. In: *West European Politics*, 29, 5, pp.933-956.

Di Virgilio, A., 1998, Electoral alliances: party identities and coalition games. In: *European Journal of Political Research*, 34, 1, pp.5-33.

Donovan, M., 1995, The politics of electoral reform in Italy. In: *International Political Science Review*, 16, 1, pp.16-47.

Donovan, M., 2001, Election report. A new republic in Italy? The may 2001 election. In: *West European Politics*, 24, 4, pp.193-205.

Donovan, M., 2003, A second republic for Italy?. In: *Political Studies Review*, 1, 1, pp.18-33.

Doorenspleet, R., 2005, Electoral systems and democratic quality: do mixed systems combine the best or the worst of both worlds? An explorative quantitative cross-national study. In: *Acta Politica*, 40, 1, pp.28-49.

Einaudi, M., 1948, The constitution of the Italian republic. In: *The American Political Science Review*, 42, 4, pp.661-676.

Giannetti, D., De Giorgi, E., 2006, The 2006 Italian general elections: issues, dimensions and policy positions of political parties. In: *Journal of Modern Italian Studies*, 11, 4, pp.494-515.

Giannetti, D., Sened, I., 2004, Party competition and coalition formation. Italy 1994-96. In: *Journal of Theoretical Politics*, 16, 4, pp.483-515.

Ginsborg, P., 1995, Comment expliquer la crise italienne?. In: *Politix*, 8, 30, pp.5-23.

Giordano, B., 2000, Italian regionalism or Padanian nationalism. The political project of the Lega Nord in Italian politics. In: *Political Geography*, 19, 4, pp.445-471.

Haelsterman, W., Abramowicz, M., 1997, La représentation électorale des parties d'extrême droite. In: *Courrier Hebdomadaire*, 1567-1568, 55p.

Harmel, R., Janda, K., 1994, An integrated theory of party goals and party change. In: *Journal of Theoretical Politics*, 6, 3, pp.259-287.

Hoffman, A.L., 2005, Political parties, electoral systems and democracy: a cross-national analysis. In: *European Journal of Political Research*, 44, 2, pp. 231-242.

- Hooghe, M., Maddens, B., Noppe, J., 2005, Why parties adapt: electoral reform, party finance and party strategy in Belgium. In: *Electoral Studies*, 25, 2, pp.351-368.
- Ignazi, P., 1992, The silent counter-revolution. Hypotheses on the emergence of extreme right-wing parties in Europe. In: *European Journal of Political Research*, 22, 1, pp.3-34.
- Ignazi, P., 1994, Italy. In: *European Journal of Political Research*, 26, 3-4, pp.345-354.
- Ignazi, P., 1999, Italy. In: *European Journal of Political Research*, 36, 3-4, pp.437-442.
- Ignazi, P., 2000, Italy. In: *European Journal of Political Research*, 38, 3-4, pp.434-442.
- Ignazi, P., 2002, Italy. In: *European Journal of Political Research*, 41, 7-8, pp.992-1000.
- Ignazi, P., 2003, Italy. In: *European Journal of Political Research*, 42, 7-8, pp.990-995.
- Ignazi, P., 2004, Italy. In: *European Journal of Political Research*, 43, 7-8, pp.1041-1046.
- Ignazi, P., 2005, Italy. In: *European Journal of Political Research*, 44, 7-8, pp.1063-1070.
- Ignazi, P., 2006, Italy. In: *European Journal of Political Research*, 45, 7-8, pp.1143-1151.
- Katz, R.S., 1996, Electoral reform and the transformation of party politics in Italy. In: *Party Politics*, 2, 1, pp.31-53.
- Katz, R.S., 2006, Electoral reform in Italy. In: *Acta Politica*, 41, 3, pp.285-299.
- Katz, R.S., Mair, P., 1995 Changing models of party organization and party democracy: the emergence of the cartel party. In: *Party Politics*, 1, 1, pp.5-28.
- Lijphart, A., 1969, Consociational democracy. In: *World Politics*, 21, 2, pp.207-225.
- Lijphart, A., 1971, Comparative politics and the comparative method. In: *The American Political Science Review*, 65, 3, pp. 682-693.
- Lijphart, A., 1994, Democracies: forms, performance, and constitutional engineering. In: *European Journal of Political Research*, 25, 1, pp.1-17.
- Lijphart, A., 2000, Definitions, evidence, and policy: a response to Matthijs Boogaards' critique. In: *Journal of Theoretical Politics*, 12, 4, pp.425-431.
- Maesschalck, J., Van De Walle, S., 2006, Policy failure and corruption in Belgium: is federalism to blame?. In: *West European Politics*, 29, 5, pp.999-1017.
- Morlino, L., 1996, Crisis of parties and change of party system in Italy. In: *Party Politics*, 2, 1, pp.5-30.
- Neto, O.A., Cox, G.W., Electoral institutions, cleavage structures and the number of parties. In: *American Journal of Political Science*, 41, 1, pp.149-174.

Norris, P., 1995, The politics of electoral reform. In: *International Political Science Review*, 16, 1, pp.3-8.

Radaelli, C.M., Franchino, F., 2004, Analysing political change in Italy. In: *Journal of European Public Policy*, 11, 6, pp.941-953.

Reed, S.R., 2001, Duverger's law is working in Italy. In: *Comparative Political Studies*, 34, 3, pp.312-327.

Rihoux, B., 1996, Electoral reform and electoral behaviour in Belgium: change within continuity... or conversely. In: De Winter, L., Della-Porta, D., Deschouwer, K. (eds.), *Partitocracies between crises and reforms: the cases of Italy and Belgium*. In: *Res Publica*, 38, 2, pp.255-278.

Rihoux, B., 2000, Belgium. In: *European Journal of Political Research*, 38, 3-4, pp.338-347.

Rihoux, B., De Winter, L., Dumont, P., Dandoy, R., 2004, Belgium. In: *European Journal of Political Research*, 43, 7-8, pp.950-962.

Sanchez, O., 2002, An open-ended transition: the effects of electoral reform in Italy. In: *Journal of European Area Studies*, 10, 2, pp.259-281.

Siaroff, A., 2000, The fate of centrifugal democracies: lessons from consociational theory and system performance. In: *Comparative Politics*, 32, 3, pp.317-332.

Uleri, P.V., 2002, On referendum voting in Italy: YES, NO, or non-vote? How Italian parties learned to control referendums. In: *European Journal of Political Research*, 41, 6, pp.863-883.

Weatherford, M.S., 1991, Mapping the ties that bind: legitimacy, representation and alienation. In: *Western Political Quarterly*, 44, 2, 251-276.

Verzamelwerken

Bardi, L., 2003, Party responses to electoral dealignment in Italy. In: Mair, P., Müller, W.C., Plasser, F. (eds.), *Political parties & electoral change*. London, Sage publications Ltd, pp.111-144.

Daniëls, P., 1999, Italy: rupture and regeneration. In: Broughton, D., Donovan, M. (eds.), *Changing party systems in Western Europe*. London, Pinter Publishers Ltd., pp.71-95.

Deschouwer, K., 1999, From consociation to federation. How the Belgian parties won. In: Luther, K.R., Deschouwer, K. (eds.), *Party Elites in Divided Societies. Political Parties in Consociational Democracy*. London, Routledge, pp.74-107.

Deschouwer, K., 2004a, Political parties and their reactions to the erosion of voter loyalty in Belgium: caught in a trap. In: Mair, P., Müller, W.C., Plasser, F. (eds.), *Political parties & electoral change*. London, Sage publications Ltd, pp.179-206.

Devos, C., 2006a, Politieke partijen. In: Devos, C. (red.), *De kleermakers en de keizer. Inleiding tot de politiek en de politieke wetenschappen*. Gent, Academia Press, pp.247-313.

Devos, C., 2006b, Wat is politiek. In: Devos, C. (red.), *De kleermakers en de keizer. Inleiding tot de politiek en de politieke wetenschappen*. Gent, Academia Press, pp.1-33.

De Winter, L., Dumont, P., 1999, Belgium: Party system(s) on the eve of disintegration?. In: Broughton, D., Donovan, M. (eds.), *Changing Party Systems in Western Europe*. London, Pinter, pp.183-206.

Gilbert, M., 1996, The oak tree and the olive tree. In: Caciagli, M., Kertzer, D.I. (eds.), *Italian Politics. The Stalled Transition*. Boulder, Westview Press, pp.101-117.

Lipset, S.M., Rokkan, S., 1967, Cleavage structures, party systems, and voter alignments: an introduction. In: Lipset, S., M., Rokkan, S. (eds.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-national Perspectives*. New York, Free Press, pp.1-64.

Magone, J., 1998, The logics of party system change in southern Europe. In: Pennings, P., Lange, J.-E., *Comparing party system change*. London, Routledge, pp.217-240.

Mair, P. (ed.), 1990, *The West European party system*. Oxford, Oxford University Press, 364p.

Mair, P. 2006a, Cleavages. In: Katz, R.S., Crotty, W. (eds.), *Handbook of Party Politics*. London, Sage publications, pp.371-375.

Mair, P. 2006b, Party system change. In: Katz, R.S., Crotty, W. (eds.), *Handbook of Party Politics*. London, Sage publications, pp.63-73.

Mair, P., Müller, W.C., Plasser, F. (eds.), 2004a, *Political parties & electoral change*. London, Sage publications Ltd, 280p.

Mair, P., Müller, W.C., Plasser, F., 2004b, Introduction: electoral challenges and party responses. In: Mair, P., Müller, W.C., Plasser, F. (eds.), *Political Parties & Electoral Change*. London, Sage publications Ltd, pp.1-16.

Pennings, P., Lane, J.-E., 1998, Introduction. In: Pennings, P., Lane, J.-E. (eds.), *Comparing Party System Change*. London, Routledge, pp.1-19.

Sartori, G., 1999, A typology of party systems. In: Mair, P. (ed.), *The West European party system*. Oxford, Oxford University Press, pp.316-349.

Thijs, S., Van Brempt, K., 2001, Links-liberalisme en de sociaal-democratie: vals debat of symbiose?. In: Gatz, S., Stouthuysen, P., *Een Vierde Weg? Links-liberalisme als Traditie en Oriëntatiepunt*. Brussel, VUB Press, pp.231-240.

Monografieën

Bouveroux, J., 1996, *Van zwarte zondag tot zwarte zondag. Vijf jaar vernieuwen in de Wetstraat. Belgische politiek in een Europees perspectief*. Antwerpen, Icarus, 234p.

- Bouveroux, J., 2003, *Van zwarte zondag tot paarsgroen*. Antwerpen, Houtekiet, 224p.
- Burnham, P., Gilland, K., Grant, W., Layton-Henry, Z., 2004, *Research methods in politics*. Houndmills, Palgrave Macmillan, 308p.
- Calvert, P., 2002, *Comparative politics. An introduction*. Harlow, Pearson Education, 351p.
- Clement, J., D'Hondt, H., Dehaene, J.-L., Van Crombrugge, J., 1996, *Het Sint-Michielsakkoord en zijn achtergronden*. Antwerpen, Maklu, 166p.
- Coppieters, M., De Batselier, N., *Het Sienjaal. Radicaal-democratisch project*. Antwerpen, Icarus, 214p.
- Coolsaet, R., 2003, *België en zijn buitenlandse politiek 1830-2000*. Leuven, Van Halewyck, 725p.
- Dewachter, W., 2001, *De mythe van de parlementaire democratie. Een Belgische analyse*. Leuven, Acco, 475p.
- Duverger, M., 1951, *Les partis politiques*. Paris, Colin, 476p.
- Farneti, P., *The Italian party system (1945-1980)*. London, Frances Pinter, 199p.
- Farrell, D.M., 2001, *Electoral systems. A comparative introduction*. Houndmills, Palgrave Macmillan, 241p.
- Furlong, R., 1994, *Modern Italy. Representation and reform*. London, Routledge, 295p.
- Gaus, H., 2001, *Politieke en sociale evolutie van België. Boek 1*. Leuven, Garant, 233p.
- Heywood, A., 2002, *Politics*. Houndmills, Palgrave Macmillan, 453p.
- Huyse, L., Swyngedouw, M., 1992, *24 november 1991. De betekenis van een verkiezingsuitslag*. Leuven, Kritak, 67p.
- Jacquemin, N., Goossens, M., Van den Wijngaert, M., 1996, *O dierbaar België. Ontstaan en structuur van de federale staat*. Antwerpen, Hadewijch, 222p.
- Koff, S., Koff, S., 2000, *Italy. From the first to the second republic*. London, Routledge, 245p.
- Lijphart, A., 1984, *Democracies. Patterns of majoritarian and consensus government in twenty-one countries*. London, Yale University Press, 229p.
- Mair, P., 1997, *Party system change. Approaches and Interpretations*. New York, Oxford University Press Inc., 244p.
- Plato, 2001, *Verzameld werk. Deel II. Theaitetos. In de vertaling van Hans Warren en Mario Molegraaf*. Amsterdam, Uitgeverij Bert Bakker, 115p.

Sartori, G., 2005, *Parties and party systems. A framework for analysis*. Colchester, ECPR Press, 342p.

Vande Lanotte, J., Goedertier, G., 2003, *Overzicht publiekrecht*. Brugge, Die Keure, 1402p.

Vogels, M., Geysels, J., 1993, *Politieke herbebossing. Notities voor de eenentwintigste eeuw*. Antwerpen, Hadewijch, 133p.

Ware, A., 1996, *Political parties and party systems*. Oxford, Oxford University Press, 435p.

Kranten en tijdschriften

(anon.), 1998, Regering van Italiaanse ex-communist D'Alema schiet uit startblokken. In: *De Tijd*, 22.10.1998.

(anon.), 2000a, Italiaanse premier kondigt "onherroepelijk ontslag" aan. In: *De Standaard*, 19.04.2000.

(anon.), 2000b, Flop referendum betekent triomf voor Berlusconi. In: *De Standaard*, 23.05.2000.

Albers, C., Durnez, E., 1996, Italiaanse toestanden. In: *De Tijd*, 28.09.1996.

Belga, 2002, Gekibbel over kieskringen blijft voortduren. In: *De Morgen*, 08.04.2002.

Brinckman, B., 2002, NCD verglijdt in VLD. In: *De Standaard*, 30.04.2002.

Brinckman, B., 2004, 'Vlaams Blok' vervelt tot 'Vlaams Belang'. In: *De Standaard*, 15.11.2004.

Brinckman, B., Dobbelaere, B., 2002, Dirk Van Der Maelen (SP.A) ziet geen taak meer voor 'zijn' commissie politieke vernieuwing. In: *De Standaard*, 18.04.2002.

Cattebeke, H., 2004, VLD-congres keurt kartel met Vivant goed. In: *De Morgen*, 17.02.2004.

Decoo, S., 1998, Deprez voortaan 'politieke tegenstander' van PSC. In: *De Morgen*, 12.01.1998.

Deschouwer, 2004b, De puinhopen van de politieke vernieuwing. In: *Samenleving en Politiek*, 11, 6, pp.4-6.

Desmet, Y., 2001, Olijfboomcoalitie. In: *De Morgen*, 17.02.2001.

Devos, C., Verstraete, T., 2002, Valsheid in geschrifte? Over keshervorming en inspraak. In: *Samenleving en Politiek*, 9, 10, pp.4-12.

Eeckhout, B., 2000, VLD wil meerderheidskiesstelsel in kleinere kiesdistricten. In: *De Morgen*, 02.02.2000.

Elchardus, M., 1994, De zee lezen. Over de golfslag van de politieke vernieuwing. In: *Samenleving en politiek*, 1, 10, pp.1-3.

EZ, 2006, Wankele regering-Prodi met 25 ministers legt eed af. In: *De Tijd*. 18.05.2006.

Goossens, R., 2001, Wilfried Martens spreekt op open dialoog van NCD. In: *De Morgen*, 16.11.2001.

Goossens, R., Pauli, W., 2001, 'Alleen kunnen we nooit de grootste worden'. In: *De Morgen*, 15.02.2001.

Goris, P., 2001, 'Te vroeg voor koepelpartij'. In: *De Morgen*, 19.02.2001.

Hooghe, M., 2004, Groen! is aan zet. In: *De Standaard*, 17.02.2004.

Janssens, V., 2005, Linkse partijen vormen alliantie in Italië. In: *De Tijd*, 11.02.2005.

Pauli, W., 2001, Geef Jos Geysels nog wat Viagra. In: *De Morgen*, 19.03.2001.

Pauli, W., 2006, Forza Prodi. In: *De Morgen*, 12.04.2006.

Roos, I., 2006, Politiek gekibbel in Italië splijt land nog verder in tweeën. In: *De Standaard*, 14.04.2006.

Roos, I., 2007a, Centrum-linkse regering van Romano Prodi was doodgeboren kind. In: *De Standaard*, 22.02.2007.

Roos, I., 2007b, Prodi krijgt vertrouwen Senaat. In: *De Standaard*, 01.03.2007.

Sonck, S., 2001, De Batselier wil koepel van linkse partijen. In: *De Financieel-Economische Tijd*, 16.03.2001.

Van De Velden, W., 2001, Steun voor progressieve koepelvorming. In: *De Morgen*, 16.02.2001.

Vanpeteghem, B., 2000, CVP-voorzitter voorstander van gedeeltelijk meerderheidsstelsel. In: *De Standaard*, 03.06.2000.

Vidal, K., 2002, VLD en NCD vinden elkaar op eerste studiedag. In: *De Morgen*, 25.02.2002.

Zeeuwts, P., 1994, De kavels en bossen van Vlaanderen. In: *Samenleving en Politiek*, 1, 10, pp.4-10.

Websites

BBC news online. *Italian left considers new bloc* <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6575869.stm> laatst geconsulteerd 05/05/2007.

CIA world factbook. *Italy* <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/it.html> laatst geconsulteerd 12/03/2007.

Governo Italiano. *I governi dal 1943 ad oggi*
<http://www.governo.it/Governo/Governi/governi.html> laatst geconsulteerd op 10/03/2007.

La camera dei deputati. *Legislature precedenti* <http://legislature.camera.it/> laatst geconsulteerd op 10/03/2007.

Verhofstadt, 1992, Het tweede Burgermanifest. De burgerdemocratie. In: *Het vierde Burgermanifest* <http://www.burgermanifest.be/de-eerste-burgermanifesten/03-03-01.php> laatst geconsulteerd op 13/04/2007.

Verkiezingsdatabase. Officiële website met Belgische verkiezingsuitslagen
<http://www.ibzdgip.fgov.be/result/nl/main.html> laatst geconsulteerd op 21/04/2007.

Website van de commissies voor politieke vernieuwing <http://www.fed-parl.be/politiekevernieuwing/> laatst geconsulteerd op 16/04/2007.

Andere

(anon.), 1980a, *Euro-baromètre. L'opinion publique dans la Comunnauté Européenne*. Bruxelles, 13, jun. 1980.

(anon.), 1980b, *Eurobarometer. Public opinion in the European Community*. Brussels, 14, dec. 1980.

(anon.) 1981, *Euro-baromètre. Public opinion in the European Community*. Brussels, 16 dec. 1981.

(anon.), 1990, *Eurobarometer. Public opinion in the European Community*. Brussels, 34, dec. 1990.

(anon.), 1991, *Lijst politieke samenstelling. Parlementair document 48K0003001*. Brussel, 27 december 1991, 15p.

(anon.), 1995, *Lijst politieke samenstelling. Parlementair document 49K0003001*. Brussel, 20 juni 1995, 14p.

(anon.), 1996, Political background. In: *Country Profile. Italy*, pp.3-20.

(anon.) 1999a, *Federale regeringsverklaring. Parlementair document 50K0002001*. Brussel, 14 juli 1999, 49p.

(anon.), 1999b, *Lijst politieke samenstelling. Parlementair document 50K0003001*. Brussel, 23 juli 1999, 15p.

(anon.), 2001a, *De politieke vernieuwing. Directe democratie (referendum, volksraadpleging, volksinitiatief en petitieright)*. Advies uitgebracht door het wetenschappelijk comité van de commissies voor de politieke vernieuwing. *Parlementair document 50K0797002*. Brussel, 20 maart 2001, 118p.

(anon.), 2001b, *De politieke vernieuwing. Vertegenwoordigende democratie. Advies uitgebracht door het wetenschappelijk comité van de commissies voor de politieke vernieuwing. Parlementair document 50K1421001*. Brussel, 25 september 2001, 161p.

(anon.), 2003, *Lijst politieke samenstelling. Parlementair document 51K0003001*. Brussel, 19 juni 2003, 15p.

(anon.), 2004, *Het stabiliteitsprogramma van België (2005-2008). Actualisatie 2004*. Brussel, 48p.

(anon.), 2006a, *Eurobarometer 64. Public opinion in the European Union*. Brussels, 64, June 2006.

(anon.), 2006b, *Het stabiliteitsprogramma van België (2007-2010). Actualisatie 2006*. Brussel, 55p.

Bartolini, S., 2002, *The political consequences of the Italian mixed electoral system (1994-2001)*. Paper prepared for the Conference on 'Elections and Democracy', Social Science Institute (ICS), University of Lisbon, Lisbon, 1-2 February 2002, 33p.

Billiet, J., Swyngedouw, M., Depickere, A., Meersseman, E., 2001, *Structurele determinanten van het stemgedrag en culturele kenmerken van de kiezerskorpsen in Vlaanderen. De verkiezingen van 1999*. Leuven, ISPO, 52p.

De Ville, F., 2007, *Interview met Stefaan Thijs*. Brussel, 24 april 2007.

Pasquino, G., 2004, *The restructuring of the Italian party system*. Prepared for presentation to the Annual Meeting of the Political Studies Association, April 5-8, 2004, 12p.

Reynaert, H., 2004a, *Interne Belgische politiek. De christen-democraten*. Onuitgegeven cursus, Gent, vakgroep politieke wetenschappen, 66p.

Reynaert, H., 2004b, *Interne Belgische politiek. De groenen*. Onuitgegeven cursus, Gent, vakgroep politieke wetenschappen, 48p.

Reynaert, H., 2004c, *Interne Belgische politiek. De liberalen*. Onuitgegeven cursus, Gent, vakgroep politieke wetenschappen, 76p.

Reynaert, H., 2004d, *Interne Belgische politiek. De socialisten*. Onuitgegeven cursus, Gent, vakgroep politieke wetenschappen, 97p.

Reynaert, H., 2004e, *Interne Belgische politiek. De Volksunie*. Onuitgegeven cursus, Gent, vakgroep politieke wetenschappen, 68p.

Bijlagen

Bijlage 1: Italiaanse verkiezingsuitslagen 1946-1992: Kamer

	1946 ¹	1948	1953	1958	1963	1968	1972	1976	1979	1983	1987	1992
DC	35.2	48.5	40.1	42.3	38.3	39.1	38.7	38.7	38.3	32.9	34.3	29.7
PCI	18.9)	31.0	22.6	22.7	25.3	26.9	27.1	34.4	30.4	29.9	26.6	16.1 ¹
PSI	20.7)		12.7	14.2	13.8)	14.5 ²	9.6	9.6	9.8	11.4	14.3	13.6
PSDI	-	7.1	4.5	4.6	6.1)		5.1	3.4	3.8	4.1	2.9	2.7
PSIUP	-	-	-	-	-	4.4	1.9	-	-	-	-	-
Manifesto/ DP/PRC	-	-	-	-	-	-	0.7	1.5	1.4	1.5	1.7	5.6 ⁴
PRI	4.4	2.5	1.6	1.4	1.4	2.0	2.9	3.1	3.0	5.1	3.7	4.4
PLI	6.8	3.8	3.0	3.5	7.0	5.8	3.9	1.3	1.9	2.9	2.1	2.9
UQ	5.3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
PSdA	0.3	0.2	0.1	-	-	0.1	-	-	-	0.3	0.4	0.3
Monarchists	2.8	2.8	6.9	4.8	1.7	1.3	-	-	-	-	-	-
MSI/AN	-	2.0	5.8	4.8	5.1	4.5	8.7	6.1	5.3	6.8	5.9	5.4
PdA	1.5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SVP	-	0.5	0.5	0.5	0.4	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5
PR	-	-	-	-	-	-	-	1.1	3.5	2.2	2.6	1.2
Greens	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.5	2.8
Rete	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.9
Northern Leagues	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0.3	1.3	8.6
Others	4.1	1.6	2.2	1.2	0.9	0.9	0.9	0.3	2.1	2.1	1.2	4.3
Turnout	89.1	92.2	93.8	93.8	92.9	92.8	93.2	93.4	90.6	89.0	88.7	87.2

Bron: Daniëls, P., 1999, Italy: rupture and regeneration. In: Broughton, D., Donovan, M. (eds.), *Changing party systems in Western Europe*. London, Pinter Publishers Ltd., p.73.

Bijlage 2: De Italiaanse verkiezingen van 1994: Kamer en Senaat

Party Blocks	Parties	Chamber				Senate		
		PR Vote Share (%)	Plurality Vote Share (%)	No. of Seats	Percentage of Seats	Vote Share (%)	No. of Seats	Percentage of Seats
Progressisti (Left)	RC	6.0	–	39	6.2	–	18	5.7
	PDS	20.4	–	109	17.3	–	60	19.0
	PSI	2.2	–	14	2.2	–	12	3.8
	Independent Left	–	–	10	1.6	–	4	1.3
	CS	–	–	5	0.8	–	4	1.3
	RS	–	–	1	0.2	–	1	0.3
	Total PDS	–	–	139	22.1	–	81	25.7
	AD	1.2	–	18	2.9	–	10	3.2
	Greens	2.7	–	11	1.7	–	7	2.2
	Network	1.9	–	6	1.0	–	6	1.9
	Total	34.4	32.8	213	33.8	32.9	122	38.7
	PPI	11.1	–	33	5.2	–	30	9.5
Patto per l'Italia (Center)	Segni Pact	4.7	–	13	2.1	–	1	0.3
	Total	15.8	15.6	46	7.3	16.7	31	9.8
	FI	21.0	–	99	15.7	–	32	10.2
	UdC	–	–	4	0.6	–	3	1.0
	PLD	–	–	2	0.3	–	–	–
	Reformers	–	–	6	1.0	–	1	0.3
	Total FI	–	–	111	17.6	–	36	11.5
	Northern League	8.4	–	117	18.6	–	60	19.0
	AN	13.5	–	109	17.3	–	47	14.9
	CCD	–	–	29	4.6	–	12	3.8
	Pannella List	3.5	–	–	–	–	1	0.3
	Total	46.4	46.2	366	58.1	42.7	156	49.6
Polo (Right)	SVP	0.6	–	3	0.5	0.7	3	1.0
	PvdA	–	–	1	0.2	0.1	1	0.3
	LdA M	0.2	–	1	0.2	–	–	–
	Other Lists	2.6	4.3	–	–	6.9	2	0.6
	Total All	100.0	98.9	630	100.0	100.0	315	100.0

Bron: Giannetti, D., Sened, I., 2004, Party competition and coalition formation. Italy 1994-96. In: *Journal of Theoretical Politics*, 16, 4, pp.500-501.

Bijlage 3: De Italiaanse verkiezingen van 1996: Kamer en Senaat

Party Blocks	Parties	Chamber				Senate		
		PR Vote Share (%)	Plurality Vote Share (%)	No. of Seats	Percentage of Seats	Vote Share (%)	No. of Seats	Percentage of Seats
Ulivo	RC	8.6	2.6	35	5.6	2.9	11	3.5
	PDS	-	-	139	-	-	-	-
	Independent Left	-	-	12	-	-	-	-
	CU	-	-	8	-	-	-	-
	Labour	-	-	6	-	-	-	-
	CS	-	-	5	-	-	-	-
	Network	-	-	5	-	-	-	-
	Total PDS	21.1	-	175	27.8	-	98	31.1
	PPI	-	-	61	-	-	-	-
	UD	-	-	6	-	-	-	-
	PRI	-	-	2	-	-	-	-
	UL	-	-	1	-	-	-	-
	Total PPI	6.8	-	70	11.1	-	32	10.2
	RI-Dini List	-	-	10	-	-	-	-
	Segni Pact	-	-	9	-	-	-	-
	SI	-	-	7	-	-	-	-
	Total RI	4.3	-	26	4.1	-	11	3.5
	Greens	2.5	-	14	2.2	-	14	4.4
	PsdA	0.1	-	-	-	-	1	0.3
	Total	34.8	42.2	285	45.2	41.2	156	49.5
Left: RC + Ulivo + Others	SVP	-	0.4	3	0.5	0.5	2	0.6
	PvdA	-	0.1	1	0.2	0.1	1	0.3
	Total Local Parties	-	0.5	4	0.7	0.6	3	0.9
Left: RC + Ulivo + Others	Total	43.4	45.3	324	51.5	41.8	170	53.9
	CCD	5.8	-	19	3.0	-	16	5.1
	CDU	-	-	11	1.7	-	9	2.9
	FI	20.6	-	124	19.8	-	47	14.9
	AN	15.7	-	92	14.6	-	44	14.0
Polo	Total	42.1	40.3	246	39.0	37.3	116	36.8
	LdAM	0.2	0.2	1	0.2	0.2	-	-
	MSFT	0.9	1.7	-	-	2.3	1	0.3
	Pannella List	1.9	0.2	-	-	1.6	1	0.3
Right: Polo + Others	Total	45.1	42.4	247	39.2	41.4	118	37.4
	Northern League	30.1	10.8	59	9.4	10.4	27	8.6
	Other Lists	1.4	1.5	-	-	3.5	-	-
	Total All	100.0	100.0	630	100.0	100.0	315	100.0

Bron: Giannetti, D., Sened, I., 2004, Party competition and coalition formation. Italy 1994-96. In: *Journal of Theoretical Politics*, 16, 4, pp.508-509.

Bijlage 4: De Italiaanse verkiezingen van 2001: Kamer

Coalition/ Party	SMC Vote	SMC Seats	PR List	PR Vote	PR % Vote	PR Seats	Total Seats 2001	1996
			Rif. Comunista	1,859,492	5.0	11	11	35
Olive Tree	43.7	184	DS	6,115,902	16.6	32	137	
			Margherita	5,356,838	14.5	28	80	
			Girasole	797,037	2.2	0	17	
			PDCI	615,373	1.7	0	10	284
			Total OT	12,885,150	35.0	60	244	
Lista Bonino	1.3	–	Lista Bonino	838,837	2.3	0	0	–
Italia dei Valori	4.1	–	Italia dei Valori	1,437,329	3.9	0	0	–
Dem Europea	3.6	–	Democrazia Europea	883,471	2.4	0	0	–
Casa Delle Libertà	45.4	282	FI	10,863,545	29.4	60	189	
			AN	4,439,552	12.0	24	96	246
			Biancofiore	1,189,755	3.2	0	40	+ 59
			LN	1,456,490	3.9	0	30	LN
			New PSI	350,685	0.9	0	2	
			Total CdL	18,300,037	49.4	84	366	
MS Fiamma	0.3	–	MS Fiamma	141,370	–	–	0	0
Altri	1.6	8	Altri	577,970	1.6	0	9	6
Total	100%	474^P			99.6	155	630	630

Bron: Donovan, M., 2001, Election report. A new republic in Italy? The may 2001 election. In: *West European Politics*, 24, 4, p.200.

Bijlage 5: De Italiaanse verkiezingen van 2001: Senaat

Coalition	Votes	%	SMC Seats	Total Seats
MS-FT (Flame)	340,884	1.0	0	0
Home of Liberty	14,397,308	42.5	152	177
European Democracy (DE)	1,066,936	3.2	0	2
Bonino List (Radicals)	677,178	2.0	0	0
Italy of Values (Di Pietro)	1,139,770	3.4	0	1
OT + SVP	13,096,853	39.2	77	128
Communist Refoundation	1,707,704	5.0	0	3
Others	1,427,714	4.2	3	4
Total	33,894,347	100.5	232	315

Bron: Donovan, M., 2001, Election report. A new republic in Italy? The may 2001 election. In: *West European Politics*, 24, 4, p.202.

Bijlage 6: De Italiaanse verkiezingen van 2006: Kamer

Parties	2001		2006			
	Vote share	Seats	Votes	Vote share	Seats	Seats share
DS-L'Ulivo	16.6	137				
Magghetta DL – L'Ulivo	14.5	80				
MRE	0					
L'Ulivo			11,928,362	31.3	220	34.9
PRC	5	11	2,229,604	5.8	41	6.5
Il Girasole						
Pannella Bonino	2.3					
Rosa nel Pugno			991,049	2.6	18	2.9
PdCI	1.7	9	884,912	2.3	16	2.6
IdV	3.9		877,159	2.3	16	2.6
Greens			783,944	2.1	15	2.3
Udeur Popolari			534,553	1.4	10	1.6
Democrazia europea	2.4					
SVP	0.5	5	206,821	0.5	4	0.6
Socialisti Craxi			115,105	0.3	0	0
Partito Pensionati	0.2	0	335,118	0.9	0	0
Lista Consumatori			73,720	0.2	0	0
Others			100,757		1	0.2
Total: Centre Left – Italy			19,002,598	49.8	341	54.1
Deputies elected abroad					7	1.1
Total: Centre Left					348	55.2
FI	29.4	178	9,045,384	23.7	140	22.2
AN	12	99	4,706,654	12.3	71	11.3
UDC	3.2	40	2,579,951	6.8	39	6.2
LN	3.9	30	1,748,066	4.6	26	4.1
DC-Nuovo Psi	1		285,744	0.7	4	0.6
Fronte Nazionale	0.01					
Forza nuova	0.00					
AS			255,410	0.7	0	0
MSFT	0.4		231,313	0.6	0	0
No Euro			58,757	0.2	0	0
Others	0.3		65,181	0.2	0	0
Total: Centre Right – Italy			18,977,843	49.8	280	44.4
Per Italia nel Mondo					1	0.2
Total: Centre Right					281	44.6
Others			173,263			
Independents		21			1	0.2
Total Votes – Italy	100	610	38,153,704	100	630	100

Bron: Gianneti, D., De Giorgi, E., 2006, The 2006 Italian general elections: issues, dimensions and policy positions of political parties. In: *Journal of Modern Italian Studies*, 11, 4, p.497.

Bijlage 7: De Italiaanse verkiezingen van 2006: Senaat

<i>Parties</i>	<i>Votes</i>	<i>Vote share</i>	<i>Seats</i>	<i>Seats share</i>
DS	5,977,313	17.5	62	19.7
Margherita DL	3,664,622	10.7	39	12.4
L'Ulivo*				
PRC	2,518,624	7.4	27	8.6
Insieme con l'Unione/Verdi/PdCI	1,423,226	4.2	11	3.5
L'Unione-SVP	198,153	0.6	3	1
Italia dei valori	986,046	2.9	4	1.3
UDEUR	476,938	1.4	3	1
SVP	117,500	0.3	2	0.6
Lista consumatori	72,139	0.2	1	0.3
L'Ulivo	59,499	0.2	1	0.3
Aut. Lib. Democrazie	32,553	0.1	1	0.3
Others	1,615,324**	4.9	0	0
Senators abroad***			4	1.3
Total: L'Unione	17,141,937		158	50.2
FI	8,201,688	24	79	25.1
AN	4,234,693	12.4	41	13
UDC	2,309,174	6.8	21	6.7
LN	1,530,366	4.5	13	4.1
Casa delle libertà	175,137	0.6	2	0.6
Others	278,426		0	0
Total: Casa delle Libertà	17,153,256	50.2	156	49.5
Others	30,344		1	0.3
Total	34,809,035		315	100

Bron: Gianneti, D., De Giorgi, E., 2006, The 2006 Italian general elections: issues, dimensions and policy positions of political parties. In: *Journal of Modern Italian Studies*, 11, 4, p.498.

Bijlage 8: Belgische verkiezingsuitslagen 1946-2003: Kamer

Year	PSC/CVP		PSB/BSP		PL/LP		FDF	RW	PCB	VU	AGALEV	Ecolo	VB	UDRT	FN	ROSSEM	Volatility
	CVP	PSC	SP	PS	VLD	PRL											
1946		42.5		31.6		8.9			12.3								
1949		43.6		29.8		15.3			7.5	2.1							8.10
1950		47.7		34.5		11.2			4.8								8.85
1954		41.1		37.3		12.1			3.6	2.2							6.85
1958		46.5		35.8		11			1.9	2							4.95
1961		41.5		36.7		12.3			3.1	3.5							4.95
1965		34.5		28.3		21.6		2.2	4.6	6.7							15.80
1968	22.3	9.4		28		20.9		5.9	3.3	9.8							5.95
1971	21.9	8.2		27.2		9.5	7.2	11.4	3	11.1							6.85
1974	23.3	9.1		26.7		10.4	6	10.9	3.2	10.2							3.25
1977	26.2	9.8		27		8.5	7.8	7.1	2.1	10							6.35
1978	26.1	10.1	12.4	13	10.4	6		7.3	3.3	7			1.4	0.9			6.20
1981	19.3	7.1	12.4	12.7	12.9	8.6		4.2	2.3	9.8	2.3	2.2	1.1	2.7			14.35
1985	21.3	8	14.6	13.8	10.7	10.2		1.2	1.2	7.9	3.7	2.5	1.4	1.2			9.75
1987	19.5	8	14.9	15.7	11.5	9.4		1.2	0.8	8	4.5	2.6	1.9	0.1			4.30
1991	16.8	7.7	12	13.5	12	8.1	1.1		0.1	5.9	4.9	5.1	6.6		1	3.2	12.35
1995	17.2	7.7	12.6	11.9	13.1	10.3				4.7	4.4	4	7.8		2.3		6.70
1999	14.1	5.9	9.5	10.2	14.3	10.1				5.6	7	7.4	9.9		1.5		10.90
2003	13.25	5.5	14.9	13	15.36	11.4				3.1	2.5	3.07	11.6		2		12.67

Bron: De Winter, L., Swyngedouw, M., Dumont, P., 2006, Party system(s) and electoral behaviour in Belgium: from stability to balkanisation. In: *West European Politics*, 29, 5, p.935.

Bijlage 9: Belgische zetelverdeling Kamer van Volksvertegenwoordigers 1946-2003

Year	PSB/BSP			E	A (b)	RW	FDF	PSC/CVP		VU (d)	PL/LP		UDRT	FN	VB (f)	Others (g)	Effective Number of parties	Total seats
	PCB/KPB	PS	SP (a)					PSC (c)	CVP (c)		PRL (e)	VLD						
1946	23	69							92*			17				1	2.9	202
1949	12	66							105*			29					2.8	212
1950	7	77							108*			20					2.5	212
1954	4	86							95*	1		25				1	2.6	212
1958	2	84							104*	1		21					2.5	212
1961	5	84							96*	5		20				2	2.7	212
1965	6	64				2	3		77*	12		48					3.6	212
1968	5	59				5	7	19	50*	20		47					5.0	212
1971	5	61				14	10	20	47*	21	20	14					5.9	212
1974	4	59				13	9	22	50*	22	9	21				3	5.8	212
1977	2	62				5	10	24	56*	20	14	17				2	5.2	212
1978	4	32	26			4	11	25	57*	14	14	22	1		1	1	6.8	212
1981	2	35	26	2	2	2	6	18	43*	20	24	28	3		1		7.7	212
1985	0	35	32	5	4	0	3	20	49*	16	24	22	1		1		7.0	212
1987	0	40	32	3	6	0	3	19	43*	16	23	25	0		2		7.2	212
1991	0	35	28	10	7	0	3	18	39*	10	20	26	0	1	12	3	8.4	212
1995	0	21	20	6	5	0	(e)	12	29*	5	18	21	0	2	11		8.1	150
1999	0	19	14	11	9	0	(e)	10	22*	8	18	23	0	1	15		9.1	150
2003	0	25	23	4	0	0	(e)	8	21	1	24	25	0	1	18		7.0	150

Bron: De Winter, L., Swyngedouw, M., Dumont, P., 2006, Party system(s) and electoral behaviour in Belgium: from stability to balkanisation. In: *West European Politics*, 29, 5, pp.936-937.

Bijlage 10: Uitslagen Kamerverkiezingen op Vlaams niveau 1961-1999

Flanders													
	1961	1965	1968	1971	1974	1977	1978	1981	1985	1987	1991	1995	1999
CVP	50.9	43.8	39.1	37.8	39.7	43.8	43.5	32.3	34.6	31.4	27.0	27.8	22.2
SP	29.7	24.6	25.7	24.2	22.0	22.3	20.9	20.6	23.7	24.2	19.6	20.3	15.0
VLD	11.6	16.6	16.2	16.3	17.2	14.4	17.2	21.1	17.4	18.5	19.1	21.1	22.6
VU	6.0	11.3	16.9	18.8	17.8	16.3	11.5	16.0	12.7	12.9	9.4	9.0	8.8
AGALEV								3.9	6.1	7.3	1.9	7.0	11.0
VB							1.4	1.8	2.2	3.0	10.4	12.7	15.3

Bron: Deschouwer, K., 1999, From consociation to federation. How the Belgian parties won. In: Luther, K.R., Deschouwer, K. (eds.), *Party Elites in Divided Societies. Political Parties in Consociational Democracy*. London, Routledge, p.96.

Bijlage 11: Uitslagen Kamerverkiezingen op Waals niveau 1961-1999

Wallonia													
	1961	1965	1968	1971	1974	1977	1978	1981	1985	1987	1991	1995	1999
PS	47.0	35.7	34.5	34.4	36.8	37.2	36.7	36.2	39.5	43.9	39.2	33.7	29.0
PSC	30.5	23.7	20.9	20.5	22.6	25.8	26.9	19.6	22.6	23.2	22.5	22.5	16.7
PRL*	11.7	25.5	26.7	17.7	15.1	18.8	17.5	21.7	24.1	22.2	19.8	23.9	24.5
PCB	6.3	10.5	6.9	5.8	5.7	5.4	5.9	4.2	2.5	1.6	0.3		
RW	0.2	3.4	10.5	20.9	18.5	9.0	9.2	7.1	0.6	0.8	1.2		
ECOLO						0.5	1.2	6.1	6.2	6.5	13.5	10.3	18.3
EXTR. RIGHT**											2.4	6.4	5.0

* Electoral alliance between PRL and FDF

** Front National and Agir

Bron: Deschouwer, K., 1999, From consociation to federation. How the Belgian parties won. In: Luther, K.R., Deschouwer, K. (eds.), *Party Elites in Divided Societies. Political Parties in Consociational Democracy*. London, Routledge, p.96.